

Cihannüma

TARİH VE COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF HISTORY AND GEOGRAPHY STUDIES

CİLT / VOLUME I

SAYI / ISSUE 2

Aralık / December 2015

İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

Cihannüma

TARİH VE COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF HISTORY AND GEOGRAPHY STUDIES

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Alparslan CEYLAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol ÇELİK	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Vehbi GÜNAY	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KANAT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Ertuğ ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Assist. Prof. Dr. David GUTMAN	Manhattanville College, New York City
Doç. Dr. Ersin GÜLSOY	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Arife KARADAĞ	Ege Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Barbara S. KINSEY	Universty of Central Florida
Doç. Dr. Erkan KONYAR	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Özer KÜPELİ	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Anıl YILMAZ	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yahya ARAZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nejdet BİLGİ	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Alpay BİZBİRLİK	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇAKALOĞLU	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muhammet ERTOY	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İrfan KOKDAŞ	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Can NACAR	Koç Üniversitesi
Dr. Maria BARAMOVA	Sofya Üniversitesi
Dr. Elizabetta BENİGNİ	Università degli Studi di Torino
Dr. Engin ÇAĞMAN	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
Dr. Zaur GASİMOV	Orient Institut-İstanbul
Dr. Leandro Rodriguez MEDİNA	Universidad de las Américas Puebla

Makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
Yazıların yayın hakkı İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'nindir.

Cibannüma

TARİH VE COĞRAFYA
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sahibi/Owner

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Adına
Prof. Dr. Turan GÖKÇE

Editörler/Editors

Doç. Dr. Cahit TELCİ
Yrd. Doç. Dr. Beycan HOCAOĞLU

Misafir Editör

Yrd. Doç. Dr. İrfan KOKDAŞ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Yrd. Doç. Dr. Beycan HOCAOĞLU

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr. Turan GÖKÇE
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR
Doç. Dr. Yusuf AYÖNÜ
Doç. Dr. Özer KÜPELİ
Yrd. Doç. Dr. İrfan KOKDAŞ
Yrd. Doç. Dr. Nilgün Nurhan KARA
Yrd. Doç. Dr. Beycan HOCAOĞLU

Yayın Türü/Publication Type

Sürelî yayın
Yılda İki Sayı Çıkar

Yazışma Adresi/Corresponding Address

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve
Beşeri Bilimler Fakültesi, Balatçık-
Çiğli/İzmir

Tel: +90(232) 329 35 35-8508
Faks: +90(232) 329 35 19

Baskı/Publishing House

Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri 87 sk.
No:4/A Bornova/İzmir

ISSN

2149-0678

Baskı Tarihi

Aralık 2015

Editörden;

Cibannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırma Dergisi, bu sayıdan itibaren ismine de uygun olarak muhtelif coğrafyalarda farklı başlıkları dosya haline getirerek okuyucu ile buluşmayı planlıyor. Bu itibarla ikinci sayımız Selanik dosyası ile olgunlaştı.

Cibannüma bundan sonraki sayılarında da farklı dosyalar ile okuyucu karşısında olacak. Burada önümüzdeki üçüncü sayının (Temmuz 2016) dosya konusunun “Akdeniz” olduğunu da duyurmak isteriz.

Hemen ifade edelim: tarih, coğrafya ve tarihi coğrafya alanında, dosya konularının dışındaki çalışmalara dergimiz açıktır. Elbette tercüme/ aktarma, yeni yayın tanıtımı ya da yayın tenkidi türü yazılar ile konumuza dâir yapılan bilimsel faaliyetlerle ilgili tanıtma yazıları ve nekroloji türünden çalışmalar dergimizin sürekli olarak içereceği başlıklardır.

Hepinizi saygıyla selamlıyoruz.

Cibanniüma

TARİH VE COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF HISTORY AND GEOGRAPHY STUDIES

Cilt / Volume: I

Sayı / Number: 2

Aralık / December 2015

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İNCELEMELER / ARTICLES

İrfan Kokdaş

Kent ve Devlet Arasında: 18. Yüzyıl Selanik Kırsalında Güç ve Sermaye Dinamikleri 1

Anna Vakali

A Christian Printer in Selanik under Trial in the City's Tanzimat Council in the Early 1850s: Kiriakos Darzilovitis and his Seditious Books 23

Dilek Akyalçın Kaya

Mustafa Arif Efendi'nin Selanik Yılları: 19. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Burjuvazinin Oluşumu 39

Scott Rank

Polygamy and Religious Polemics in the Late Ottoman Empire: Fatma Aliye and Mahmud Es'ad's Ta'addü-i Zevcât'a Zeyl 61

BELGELER / DOCUMENTS

Alpay Bizbirlik

Suruç Kazası Şeyh Müslim Zaviyesi Mütevelli Ailesine Ait Belgeler Üzerine 81

Özer Küpeli

Kösem Sultan'a Ait Bir Muhallefât Kaydı 131

YENİ YAYINLAR / BOOK REVIEWS

Gürol Pehlivan

Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A-2-2.2.Dizi-Sayı 8, 2014, 349 shf. ISBN 978-975-16-2730-8 143

Fatma Akkuş Yiğit

Owen Wright, *Music Theory in Mamluk Cairo, The Ġāyat al-Maṭlūb fī 'Ilm al-Adwār wa-'l-Ḍurūb by Ibn Kurr*, SOAS Musicology Series, Farnham and Burlington: Ashgate, 2014, ix+361 shf. ISBN 978-1-4094-6881-3 157

Mahmut Tat

Yahya Araz, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyul Başlarına: Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013, 196 shf. ISBN 978-605-105-118-5 159

Sevde Değer

Douglas E. Streusand, *Ateşli Silahlar Çağında İslam İmparatorlukları: Osmanlılar, Safeviler, Babürlüler*, Çev. Bahar Fırat, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2013, 352 shf. ISBN 978 605-531-454-5 162

Hüseyin Çalış

Özlem Kumrular, *Kösem Sultan: İktidar, Hırs, Entrika*, İstanbul: Doğan Kitap, 2015, 329 shf. ISBN 978-605-09-3052-8 165

KENT VE DEVLET ARASINDA: 18. YÜZYIL SELANİK KIRSALINDA GÜÇ VE SERMAYE DİNAMİKLERİ

İrfan Kokdaş*

Özet

Akdeniz'deki liman kentleri anlatılarını eleştiren bu çalışma, ekonomik dönüşüm, siyasal hiyerarşi, erken modern Osmanlı taşra yönetimi açısından Selanik'te değişen toplumun unsurlarını incelemektedir. On sekizinci yüzyıl taşra toplumunda meydana gelen değişimler çok farklı dinamiklerin etkileşimi sonucu ortaya çıkmıştı. Bu dinamikler, reyanın hareketliliği, kırsalda ortaya çıkan siyasi güçler, büyük toprak sahipliliğinin artışı ve paramiliter kuvvetlerin gücünün artışı idi. Selanik ve çevresindeki kentlerin etrafındaki kırsal alanda belirginleşen güç ve mülkiyet ilişkilerine yeni bir bakış sunan bu çalışma, bu anlamda erken modern dönemdeki kır-kent ilişkilerinin yeniden yorumlanmasını amaç edinmektedir. Bunun yanında, şehir tarihçiliğini domine eden hinterland, kırsaldaki kent hâkimiyeti ve portfolyo kapitalistler gibi kavramların yeniden sorgulanmasını önermektedir. Bu çalışma, kentteki Avrupalı tüccarların ya da komprador burjuvanın stratejilerinden ziyade, toprak sahipleri, köylüler ve Osmanlı merkezi arasındaki ortaya çıkan yeni ilişki ağlarının Selanik'teki erken modern ekonomik büyümeyi ve siyasi yapıları belirlediğini iddia etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Selanik, kent-kır ilişkileri, erken modern dönem, çiftlik, Osmanlı liman kentleri

Between City and State: Power and Capital Relations in the Eighteenth-Century Salonikan Countryside

Abstract

By challenging Mediterranean port-city narratives, this study analyzes the changing nature of Salonikan society from the perspective of economic transformation, political hierarchy, and the workings of the early modern Ottoman provincial system. The eighteenth-century metamorphosis of provincial society was set by the interaction of several coexisting and complex dynamics: the extensive peasant mobility, the rise of local powers in the countryside, the spread of large agricultural estates in the countryside, and the rising power of local paramilitaries. A reconceptualization of power and property relations in the rural areas adjacent to Salonikan towns would not only provide a new perspective into city-country connections in the early modern era, but also help us to rethink the concepts of hinterland, urban

---

* Yrd. Doç. Dr., *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü.*

domination and portfolio capitalists in the Ottoman provincial setting. This study thus suggests that rather than the activities of European merchants and comprador bourgeoisie, the emerging alliances between landed elite, peasants, and the imperial center shaped the contours of early modern growth and political structures in Salonika.

Keywords: Salonika, urban-countryside relations, early modern period, large estates, Ottoman port cities

Avrupa ve Osmanlı tarih yazımında bölgesel dinamikleri inceleyen çalışmalar, genel olarak kentsel gelişmelere ve buna bağlı olarak şehirlerde zaman içerisinde ortaya çıkan sosyo-ekonomik dinamiklere odaklanmaktadır. Özellikle erken modern dönem üzerine yoğunlaşan çalışmalarda, kentlerin kırsal bölgelerle ilişkisi, kent-hinterland bağımlılığı, ana tema olarak irdelenmektedir. Osmanlı dünyası bağlamında bu tarz bir irdeleme ise, 19. yüzyıl boyunca tarihsel bir gerçeklik olarak ortaya çıkan liman kenti kavramıyla, çok daha keskin bir kent merkezli tarih yazımına dönüşmüş bulunmaktadır.¹ Osmanlı dünyası için kent eksenli bu kavrayışın dominant bir hale bürünmesinde, iki temel faktörün rol oynadığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, tarih yazımına köylüleri ve köylüleri eklemeye çalışan her çalışmanın, kaynaklarda bir şekilde köylü grupların “sessizliği” ile karşılaşmasıdır. 19. yüzyıl öncesindeki kırsal gelişmeleri analiz etmek için yola çıkan tarihçiler, mevcut belgelerin köylüleri çok dikkate almayan devlet diliyle yaratılması probleminin yanında,² taşradaki Osmanlı görevlilerinin 17. yüzyıl boyunca standartlaştırdıkları kayıtların arasından kırsal dinamikleri ayıklama problemiyle de uğraşmak zorunda kalmaktadırlar. Buna paralel olarak, Selanik ve İzmir gibi Osmanlı şehirlerinde konuşlanmış olan Avrupalı kançılara ve şirketlerin bıraktığı dokümanlara, ticari raporlara erişimin görece daha kolay olması ve bu belgelerin şehri merkeze alan yorumları, kırsal dinamiklerin görünür kılınmasını zorlaştırmıştır. Ancak bu konudaki akademik miyopluğun arkasındaki asıl faktör, 19. yüzyıldan bu yana oluşturulan medeniyet ve gelişmişlik ölçütlerini kentleşmeye ve kentteki ekonomik faktörlere indirgeyen ekonomi ve sosyoloji alanlarına hâkim paradigmadır. Bu paradigmaya göre; gelişmişlik, ticarileşme ve parasallaşma, tüm dinamik öğeleriyle sadece kentlerde doğup serpilebilir ve ancak bu serpilmenin

¹ Bu konudaki klasikleşmiş çalışmalar için bk. Nicolas Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe Siècle*, Paris 1956, s. 5-67; Mark Mazower, *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims, and Jews, 1430-1950*, New York 2005; *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri, 1800-1914*, ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, İstanbul 1994; *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, İzmir, and Istanbul*, ed. Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, Cambridge 1999.

² Taşradaki aktörlerin kentlilerle ilişkisi bağlamında oldukça önemli bir çalışma ortaya koyan Beshara Doumani, çalışmasının ana amacını köylüleri sessizliklerinden kurtarmak olarak açıklasa ve çok farklı yerel kaynaklar kullanabilmiş olsa da, çalışması köylülerin hikâyesinden çok tüccarların köylüleri nasıl gördüğü üzerinde yoğunlaşmaktadır. Beshara Doumani, *Rediscovering Palestine, Merchants and Peasants in Jabal Nablus, 1700-1900*, Berkeley 1995, s. 1-15.

neticesinde kentler kırsala kapitalist dinamikleri taşıyabilir. Osmanlı liman kentleri için geliştirilen yorumlar da tam bu resme uygun olarak, tarihçiler tarafından, uzun dönemden beri işlene gelmiştir. Oldukça klasikleşmiş bu yorumlara göre, tıpkı 19. yüzyıldaki Beyrut veya İzmir kentleri gibi, Selanik de bir liman kenti olarak, 18. yüzyıl boyunca dış ticaretle zenginleşmiş ve kentte tarımsal ürünleri dış pazarlara dağıtan bağımsız tüccar sınıfı meydana gelmiştir. Bu ticarete yerel unsurların eklenmesiyle de Selanik, hinterlandındaki hammaddeleri pazarlayan bir bağımlı Osmanlı liman kentine dönüşmüştür. Bu çalışma, 18. yüzyılı böylesine bir liman kentinin oluşumu için bir hazırlık çağı olarak gören ve kırsalın hinterland haline dönüşmesini olağan karşılayan görüşe karşı çıkmaktadır. 18. yüzyıl dinamiklerinden çok farklı olarak bir kent-hinterland ilişkisinin ortaya çıkmasında Avrupalı tüccarların faaliyetleri veya limana demirledikleri kargo gemileri değil; aslen sosyo-ekonomik etkilerin yanında değişen politik dengeler başrol oynamıştır.

I-Selanik'te İsyân, Ticaret ve Retorikler

1821'de Selanik kırsalını ve çevresindeki kentleri kasıp kavuran isyanlar, 1822 kışında nihayet bastırılıp muzaffer Osmanlı ordusu Selanik'e geri döndüğünde; uzun bir süredir Osmanlı merkezini ve Selanik kentindeki tüccar kesimi uğraştıran kırsaldaki güçlerin sindirilmesi meselesi, sona ermiş görülmekteydi. Tarih yazımında bu isyanlar genel olarak, Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın veya Yunan Devrimi'nin bir parçası olarak değerlendirilmekte ve bölgedeki isyanlar 18. yüzyılda başlayan Yunan aydınlanmasının ve milliyetçiliğinin birer sonucu olarak görülmektedir.³ Oysa bu isyanlar, Baki Tezcan'ın "Osmanlı'nın ikinci imparatorluk devri" olarak adlandırdığı⁴, 1600'lü yıllardan sonraki dönemde Osmanlı dünyasında görünür hale gelen sosyo-ekonomik değişimlerin birer yansımasıydı. Bu anlamda Selanik kırsalında 1821 yılında ortaya çıkan isyanlar, Yunan ulusunun baskıcı Osmanlı Devleti'ne karşı yaptığı mücadeleden ziyade daha farklı anlamlar içeriyordu ve değişen kent-kır ve taşra-merkez ilişkileriyle yakından ilgiliydi. İmparatorluğun ilk döneminde, Selanik bölgesinde sosyal statü ve zenginlik, Osmanlı devlet mekanizmalarınca şekillenmekte ve merkezin sosyal-ekonomik düzenlemeleri kentli grupların lehine işlemekteydi. Tarımsal mülkiyet, Osmanlı siyasi yapısına yakınlık ve hizmet ile belirlenirken tımar ve vakıf mekanizmaları köylünün toprağa bağlanmasını ve tarımsal fazlanın kente çekilmesini sağlıyordu. 1600'lü yıllardan itibaren Avrasya'daki tüm siyasi yapıları etkileyen ticarileşme ve parasallaşma dinamiklerinden Selanik kırsalı da payına düşeni almıştı. Bu ikinci imparatorluk

³ Tarih yazımında Yunan Bağımsızlık Savaşı ve Yunan Devrimi'ne genel bakış açısının değerlendirilmesi için bk. Christine Philiou, "Breaking the Tetrarchia and Saving the Kaymakam: to be an Ambitious Ottoman Christians in 1821", *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850. Conflict, Transformation, Adaptation*, ed. Antonis Anastasopoulos & Elias Kolovos, Rethymno 2007, s. 181-194.

⁴ Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge 2010, s. 14-43.

döneminde, devlet mekanizmalarına yakınlık yerine, siyasi ve ekonomik sermaye birikimi toplumsal statü ve zenginliğin kaynakları olmaya başlamıştı. Peter Gran'ın yükselen yeni zenginler olarak nitelendirdiği imtiyazlı sınıfın yeni üyeleri, önceki dönemlerden farklı olarak toplumun farklı kesimlerinden gelebilmekte ve devlet mekanizmalarından görece bağımsız olabilmekteydiler.⁵ Siyasi ve ekonomik sermayenin yükselişi, aslında imparatorluğun ilk dönemlerinde ortaya çıkmış olan ekonomik dağıtım kanallarını tamamen ortadan kaldırmamış; onlara paralel olarak gelişimini tüm erken modern dönem boyunca sürdürmüş ve sonucunda kırsalda toprak mülkiyetinde ve ekonomik ilişkilerde büyük dönüşümler yaratmıştı. Zenginliğin kaynağı bu dönemde de tarımsal mülkiyetti, bu yüzden yeni zengin grup, ellerindeki sermayeyi kırsala yatırmakta hevesliydi. Köylülere kredi ve vergi kolaylıkları sağlayarak eski sistemin yanında kendi özerk ekonomik ve siyasi alanlarını zamanla kurmayı başaran bu yeni grup, Osmanlı Devleti'nin mevcut siyasi ve ekonomik dağıtım mekanizmalarını tamamen reddetmiyordu. Aksine, bu mekanizmaların yanında uluslararası ticaret ve kredi ağlarıyla kendi toplumsal pozisyonlarını güçlendirme yoluna gidiyorlardı. Örneğin aynı dönemde Hindistan'da ortaya çıkan yeni zenginler, ticaretin yoğun olduğu kentlerde faaliyet göstermekte ve tarımsal üretim pazarlanmasından statü ve zenginlik elde etmekteydiler. Subrahmanyam'ın portfolyo kapitalistler olarak adlandırdığı bu grup, aynı zamanda taşra ve devlet arasında birer aracı olarak görev yapmaktaydı.⁶ Vergilerin toplanması ve köylerden şehre mal akışının düzenlenmesinde kritik rol oynayan bu zenginler, devlet yapılarının içerisinde yükselirken aynı zamanda sermaye birikimleri sayesinde ekonomik ve siyasi olarak güçlenmişlerdi. Selanik kırsalında 1600'lü yıllardan itibaren görünür hale gelen parasallaşma ve tarımsal ticarileşmenin meydana getirdiği yeni zengin gruplar, Hindistan'da ortaya çıkan portfolyo kapitalistlerin birer kopyası değillerdi; ancak tıpkı onlar gibi siyasi, ticari ve kredi ilişkileriyle kırsalda söz sahibi olmaya çalışıyorlardı. Bayly'e göre portfolyo kapitalistlerin ortaya çıkışında erken modern dönemde Hindistan'da yavaşlayan ticarileşme dinamikleri rol oynamıştı;⁷ oysa yeni zengin grubun Selanik'te yükselişinin altında tüm kırsalı derinden etkileyen pazar ekonomisinin gelişimi yatmaktaydı.

18. yüzyıl boyunca Selanik'ten Serez'e kadar olan bölgedeki ticari ve tarımsal potansiyelin artışı, Osmanlı merkeziyle birlikte Habsburg yetkililerinin de dikkatini çekmişti. Viyana gazetelerine şöyle bir göz atmak bile, bu dikkatin nedenini ortaya koymaktadır. Wiener Zeitung, 1813'ün Şubat'ında Fleischmarkt'ta 11 balya Türk ipliğinin açık arttırmasının yapılacağını okuyucularına duyururken, Viyana'da gittikçe görünür hale gelen *Makedonyahlarn* ticari aktivitelerinden sadece birine ışık

⁵ Peter Gran, *The Rise of the Rich: A New View of Modern World History*, Syracuse 2009, s. 60-100.

⁶ Sanjay Subrahmanyam, *The Political Economy of Commerce: Southern India 1500-1650*, Cambridge 2002, s. 298-342.

⁷ Christopher Alan Bayly, *Indian Society and the Making of the British Empire*, Cambridge 1988, s. 10-11.

tutmuştu.⁸ Özellikle 1750'lerden itibaren Selanik çevresindeki bölgeden Viyana sokaklarına pamuk, tütün, yün ve iplik akar olmuş ve bu akış Habsburg otoritelerinin de gözünden kaçmamıştı. 1766 yılında, Habsburg yetkilerinin yabancı tüccarları kayıt altına almasına paralel olarak ortaya çıkan tescil defterinde, birçok *Makedonyalı* tüccarın bilgileri kayıt altına alınmıştı. Bu kayıtlarda Habsburglu yetkililer, hemen hiçbir detayı atlamamış gözükmemektedir; gelen kişilerin doğduğu ve geldiği yer, ne sattığı ve nerede kaldığı düzenli biçimde kayıt altına alınmıştır. Yabancı tüccarların, Habsburg ekonomisine zarar verdiği tartışmalarının alevlendiği bir zamanda ortaya çıkan bu kontrol altına alma işleminin bir benzeri de, Osmanlı yetkilerince bizzat Selanik kırsalında yapılmaya başlanmıştı. 1770'lerden itibaren Selanik çevresindeki bölgelere, Osmanlı otoritelerinin müdahale sevdası giderek artmış; yüzyılın sonunda birçok mukataaya el konulmuş ve nihayet 1821'deki isyanlar, bölgedeki kontrolün sağlanması için büyük bir fırsat sunmuştu.⁹ Bu müdahale hevesinden, merkezin kırsaldaki varlığının doğrusal olarak ilerlediği kanısı çıkarılmamalıdır. Nitekim merkez ile taşra arasındaki zikzaklı ilişki kendisini Aynaroz manastırları örneğinde göstermişti; bu anlamda Osmanlı otoritelerinin Selanik kırsalına müdahalesinin önünü açan ilk yer de Aynaroz olmuştur.¹⁰ Aynaroz manastırlarının [Aynaroz Ceziresi], artış gösteren borçlarının sonucu faizcilerin eline düşmesiyle, keşişler ve manastır yönetimleri borç tuzağından çıkmak için, daha 1777 yılında, İstanbul'a başvurmak zorunda kalmışlardır. Para sahipleriyle Aynaroz manastırları arasında, hemen çözülecek gibi görünmeyen mesele, manastırların borçları Patrikhane'nin de dâhil olduğu ve temel olarak Aynaroz manastırlarının yönetim kurallarını düzene koyan 1783 düzenlemesi ile çok farklı bir hal almıştı. 1783 düzenlemesi incelendiğinde, olayın manastırlarla borç verenler arasındaki sıradan bir mesele olmaktan çıktığı anlaşılmaktadır. Osmanlı-Rus harbi sırasında meydana gelen Orlov Olayı'na [Ορλωφικά] Aynaroz'dan keşiş ve rahiplerin karışması, Osmanlı yönetiminin Aynaroz manastırlarının aktivitelerine olan ilgisinin artmasına neden olmuş olmalıdır. Sözleşme, rahip ya da keşişlerin dinsel faaliyetleri ile neredeyse hiç ilgilenmemiş; temel düzenlemeler bu rahiplerin kırsalda dolaşması ve ekonomik aktiviteleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu sözleşmede, merkezin bölgeye uzun zaman boyunca yaptığı ilk ciddi müdahalenin ürkekliği açıkça görülmektedir. Aynaroz manastırlarının iç işlerini düzenleyen bu sözleşme, esas olarak manastırların özerk bir yönetime sahip olduğuna vurgu

⁸ *Wiener Zeitung*, 6 Şubat, 1813, s. 194.

⁹ Γιώργου Χιονίδη, *Η συμβολή της Βέροιας στην επανάσταση του 1821: διάλεξη*, Veria 1985, s. 2-8; Αγγελική Β. Μεταλλινού, *Μακεδονικά σελίδες. Οι Μακεδόνες εις τον υπέρ της ανεξαρτησίας αγώνα των Η επαναστάσις της Χαλκιδικής*, Selanik: 1949, s. 2-14.

¹⁰ Örnekler için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)-Rumeli Ahkâm Defterleri (RA) 31/99-407, Zilkade 1191; RA 40/154-451, Receb 1198. Aynaroz yönetiminin 18. yüzyıl boyunca değişimi için bk. Διονύσια Παπαχρυσάνθου, *Η διοίκηση του Αγίου Όρους 1600-1927: Σύνοψη ιστορική επισκόπησης*, Atina 1999; Frederick William Hasluck, *Athos and Its Monasteries*, New York 1924, s. 46-47.

yapmaktaydı.¹¹ Patrik IV. Gabriel'in düzenlediği bu sözleşmeye göre, manastırların iç işlerini yürütecek olan "protos" teşkilatı tekrar kurulacak ve manastırlar kendi aralarında seçtikleri temsilciler ile kendi idari, dinsel ve ekonomik işlerini yönetileceklerdi. Borçlarına ve ticari ilişkilerine dayalı hesaplar ise, denetlenmek üzere İstanbul Rum Patrikliği'ne gönderilecekti. Sözleşmenin hiçbir yerinde, manastırların yönetimi konusunda Selanik kadısının veya valisinin yetkilerinden söz edilmemiş, manastırların yönetiminde bir ihtilaf çıkması durumunda son karar mercii olarak İstanbul Rum Patrikliği gösterilmişti. Osmanlı yetkilileri, Aynaroz manastırlarının Selanik kırsalındaki ticari ve tarımsal yatırımlarıyla birlikte borçlarından ve kredi ilişkilerinden haberdardılar; ancak sözleşme de bu faaliyetlerin düzenlenmesine ilişkin hiçbir sorumluluk almamışlardı. Manastırların borçlarının ve ticari ilişkilerinin düzenlenmesindeki ana sorumluluk, doğrudan manastırların özerk yönetimine devredilmiş; sadece onay makamı olarak İstanbul Rum Patrikliği seçilmişti. Osmanlı yetkilerinin Aynaroz manastırlarına karşı bu temkinli tutumu, Osmanlı merkezinin yeni gelişen taşra-merkez ilişkilerini çok iyi bilmesinden kaynaklanmaktaydı. Son zamanlarda 18. yüzyıl Osmanlı dünyasını inceleyen çalışmalar, merkezin eski usul müdahalelerinin yerini, yerel güç dengelerine daha uyumlu ve eşrafın yönlendirdiği politikaların aldığını, haklı biçimde, belirtmektedirler.¹² Taşrada güçlü unsurların Osmanlı merkezini temsil ettiği bu yeni dünyada, kentlerdeki eski kontrol de yerel unsurların inisiyatifine bırakılmıştı ve bunun aksine yapılacak bir müdahale ciddi tepkilere neden olabiliirdi. Osmanlı otoritelerinin Aynaroz meselesine yaklaşırken takındıkları tutum tam da buydu.

Bu tutumun arkasında Selanik bölgesinde neredeyse 17. yüzyılın ortalarına kadar başarıyla sürdürülen patrimoniyal mal akışının ve ticari denetiminin 18. yüzyıla girilirken değişmesi yatıyordu. Selanik kırsalındaki tahıl üreticilerinin çiftlikler eliyle fiyatları ve mal akışını kontrol etmeye başladığı bu yeni dönemde, haklı olarak Osmanlı yöneticilerinin de çok dikkatli olması gerekmektedir. 1738 yılında havalar biraz kötü gittiğinde, buğday arzının kontrolünün eskisi gibi ellerinde olmadığını bilen Selanikli yetkililer, ahaliyi rahatlatmak için çözüm olarak buğdayın ithalini yasaklamışlardı.¹³ Yaklaşık 15 yıl sonra, bölgedeki yeni kent-kırsal bölge ilişkisinin aktörlerini dikkate almadan yapılan müdahale ile Selanikli görevliler, yetki sınırlarını iyice öğrenmişlerdi. 1753 yılında ekmek ve buğday fiyatı artışının iyice görünür hale gelmesine karşın, Selanik Kadısı'nın Fransız tüccarlarına buğday alma yetkisi

¹¹ Graham Speake, *Mount Athos: Renewal in Paradise*, New Haven 2002, s. 94-96; Gerhard Krause & Gerhard Müller, *Theologische Realenzyklopädie. Band 4. Arkandisziplin-Autobiographie*, Berlin 1979, s. 439-441.

¹² Dina Rizk Khoury, *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834*, Cambridge 1997, s. 1-49; Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for the Land 1600-1800*, Cambridge 1981, s. 45-91; Abraham Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*, New York 1989, s. 37-110.

¹³ Basil Gounaris, "Reassessing Wheat Crises in Eighteenth-Century Thessaloniki", *The Historical Review/La Revue Historique*, 5, (2008), s. 42-44.

vermesiyle, ahalinin tepkisi dizginlenemez bir noktaya gelmişti. Selanik ahalsinin tepkisi, dengeleri dikkate almayan Fransız konsolosun kaçıp saklanmasıyla ve kadının da görevden alınmasıyla ancak yatışmıştı.¹⁴ Hiç kuşku yok ki, Selanikliler, şehirdeki ekmeğin kıtlığının, kötüye giden havalara ya da çıkan yağmur dualarının sonuç vermemesinin sonucu olduğuna pek inanmış gözükmemekteydiler. Artan ekmeğin fiyatlarının sebebi, kırsalda tarımsal üretimi kontrol eden toprak sahiplerinin politikalarıydı. 1740 yılında, artan ekmeğin fiyatları hakkında yorum yapan Venedik konsolosu, ekmeğin kıtlığından dolayı şehirde her an bir isyan olabileceğinden bahsetmiştir.¹⁵ Ancak konsolos, isyanın nedenini doğrudan ekmeğin kıtlığına bağlamamaktadır. Ona göre, çıkacak bir isyanın asıl sebebi, mal ve sermaye sahiplerinin önerilerini reddeden Osmanlı yetkilileriydi. 1752 yılında Avrupalı gazeteler, Aynaroz'dan bir rahibin gösterdiği mucizeler ile Ortodoks Rumları etkilediğini ve düzeni bozacağından korkulduğu için uzak bir yere sürülmek zorunda kaldığını anlatmaktadırlar. Kırsaldan gelecek iyi haberlerin beklendiği dönemde ve 1753 yılındaki ekmeğin isyanından sadece bir sene öncesinde ortaya çıkan bu mucizevi rahip, Selanik ahalsinin, sınırlarını bilmeyen Osmanlı yetkililerinden ümitlerini kesmiş olmasalar da yeni ortaya çıkan alternatiflere de hayır demediklerini göstermesi açısından önemlidir. Selanik'te ortaya çıkan yeni sosyo-ekonomik dengeleri dikkate almadan yapılacak her güç gösterisinin, Osmanlı otoritesi için tehdit oluşturacağı bir gerçektir. Bu anlamda, Selanik merkezi, çevresindeki tüm potansiyeli kontrol edebilen ve kırsaldaki tarımsal üretimi Osmanlı limanına çekebilen bir güç odağı olmaktan yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamıştı. 1747 yılında Vodina ileri gelenleri, bölge işlerini yürütmek amacıyla vekil olarak seçtikleri Mustafa Bey'in adını Selanik Şer'i Mahkemesi'ne kaydettirmiş olsalar da, Selanik kırsalından bu yönde talepler ilerleyen yıllarda giderek azalmaya başlamıştı.¹⁶ İlerleyen dönemlerde Selanik Şer'i Mahkemesi'nin kâtipleri, kırsalda bir isyan olduğunda veya mübayaa düzenlemesi gerçekleştirildiği zamanlarda kırsalın seslerini dikkate alıyordu. 1746 yılında şehirdeki Fransız konsolosu da zamanının kent yöneticileri gibi, Selanik çevresindeki limanların Fransız tüccarlar tarafından kullanılmasyla Selanik şehrinin yeni sınırlarını öğrenmiş bulunmaktaydı. Fransız tüccarların Selanik limanını kullanması, konsolos için ciddi bir gelir kapısı oluşturmaktaydı; ancak tüccarlar bu kontrolü görmezden gelerek faaliyetlerini kırsalla bağlantı kurdukları diğer limanlara yöneltmişlerdi. Kentin kapasitesinde görülen bu değişiklik, mübayaa sisteminde 1750'lerde ortaya çıkan değişikliklerde de kendini göstermiştir.

Özellikle buğday ve tahıl alımları için; merkez çiftlik sahiplerinin güçlerine göz yummak zorunda kalmıştı; ancak Selanik kentindeki üreticilerin lehine yürütülen devlet kontrolü, diğer ürünler için işlerliliğini de buna paralel olarak yitirmeye başlamıştı. Uzun zamandan beri Selanik çevresindeki kazalarda üretilen

¹⁴ Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe Siècle*, s. 31-32.

¹⁵ Constantinos Mertziou, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Selanik 1947, s. 293-96.

¹⁶ Selanik Şer'iyye Sicili (SS), 71/12, Şevval 1160.

yapağı, Selanik çuka üreticileri için ucuza toplanmaktaydı ve bu ürünün ilk alış hakkı çuka üreticilerine aitti. 18. yüzyıl sonunda yapağının devlet eliyle toplanmasına kırsaldaki ayan karşı çıkmaya başlamıştı; anlaşılan Osmanlı yetkilileri Selanik'teki çuka üreticilerini sakinleştirmek için bölgenin ileri gelenlerini bu konuda uyarmaktan başka bir şey de yapmamıştı.¹⁷ Zaten kentteki üreticileri tatmin etme ideali üzerine kurulu bu ucuza ilk alış hakkı sistemi, henüz 1779 yılında Osmanlı otoriteleri tarafından bilerek geçici olarak sonlandırılmıştı.¹⁸ Viyana pazarlarında açık arttırma ile satılan yapağının, ucuz hammadde bekleyen Selanik çuka üreticilerinden ziyade kırsaldaki tüccarın eline geçtiğine hiç şüphe yoktur. Benzer bir durum duhan mukataası altında satışı kontrol edilen tütün için de geçerlidir. Yetkililer, tüccarların köylülerle işbirliği yaparak Selanik kırsalında, özellikle de Karaferye [Veria], Ağustos[Naousa] ve Vodina'da, tütün ticaretini resm-i gümrük ödemediği gerçeğe karşın yine aynı dönemde sıklıkla dile getirir olmuşlardır.¹⁹ Selanik merkezinin vakıflar, mukataa ve gümrük sistemiyle yürütmeye çalıştığı kırsal kontrol mekanizması, 18. yüzyılın ikinci yarısında Selanik çevresinde giderek artan otonom siyasi ve ekonomik düzenin kurulmasıyla güçlüklerle karşılaşmaya başlamıştı. Selanik çevresinde yeni ortaya çıkan bu düzen, Selanik-Serez bölgesindeki kentlerin yükselişi ile de baş başa gitmişti. Félix de Beaujour'un gözlemlerine dayanarak, Asdrachas ve Karapidakis 18. yüzyıl "Yunan" kentleri üzerine yaptıkları demografik hesaplamalarda, Yunan Anakarasındaki en büyük 11 şehirden 4 tanesinin (Yenice-i Vardar, Serez, Karaferye, Kavala) Selanik çevresinde bulunduğunu iddia etmektedirler. Bu demografik eğilim ile Selanik çevresinde yerel ekonomik ve siyasi öğelerin gelişimi, 18. yüzyıl Osmanlı liman kenti konseptinin en azından etki çapı açısından sorgulanması gereken bir kavram olduğunu bizlere göstermektedir. Selanik çevresindeki bölgelerde bu çok yönlü değişim, 1821-22 yıllarında bölgedeki isyanın önderlerinin kariyerlerinde de kendini göstermektedir. Kara Taşo (Anastasio Karatasos), Gaço (Angelis Gatsos), Zafiri (Zafeirakis Theodosiou) ve Emmanouel Pappas, Selanik kırsalını kasıp kavuran isyanın ideolojik ve örgütsel liderleriydi. Kara Taşo, Selanik çevresinde değişen güç dengeleriyle ortaya çıkan paramiliter milislerden biriydi. Ağustos bölgesinde, kentin ileri gelenlerinden Zafiri önderliğinde isyan başladığında, aynı Taşo gibi, Gaço da bir milis olarak isyana katılmıştı.²⁰ Pappas ise Serez'in tanınan tüccarlardan biriydi ve o da Selanik çevresindeki isyanın önde gelen örgütleyicilerindendi. Ticari, siyasi ve askeri unsurların bir araya gelişini temsil eden bu dörtlü, 18. yüzyıl boyunca Selanik çevresinde gelişen otonom unsurların birer yansıması olarak ortaya çıkmışlardı.

¹⁷ BOA, Cevdet Askeriye 656/27595, 1211.

¹⁸ Spyros Asdrachas, N.E. Karapidakis, Olga Katsiardi-Hering, Eftychia D. Liata, Anna Matthaiou, Michel Sivignon, Traian Stoianovich, *Greek Economic History: 15th-19th Centuries*, Atina 2007, s. 72-74; Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe Siècle*, s. 240-41.

¹⁹ Karaferye Şer'iyye Sicili (KS) 88/702, 1180 ve KS 83/15-3. İkinci belge tarihlenmemiştir.

²⁰ John Vassdravellis, *The Greek Struggle for Independence: The Macedonians in the Revolution of 1821*, Selanik 1968, s. 74-137.

Serezli İsmail ve Yusuf Beylerin hamiliği altında kaside ve gazellerini yazan Hasan Akif'in, Osmanlı merkezinin Selanik kırsalındaki olayları 1821'den sonra sert bir şekilde bastırmasını ağır bir dille eleştirmesi, Selanik çevresindeki kasaba ve kentlerin bir yüzyıldan fazla süren bu otonom yapısının askeri müdahalelerle erimesiyle yakından ilgilidir.²¹ Divan'ında topladığı kasidelerin bazılarının 1822 yılından sonra yazıldığı muhakkaktır; hem bölgedeki Rum isyanının hem de isyanın bastırılış hikâyelerinin eserinde yer bulmuş olması bunu kanıtlamaktadır. Sultan II. Mahmud hakkında yazdıklarına bakıldığında, Hasan Akif'in bu denli sert bir dili Osmanlı merkezinin isyan bastırmadaki stratejisi için kullanmış olması, ilk bakışta pek de anlaşılır değildir. Hasan Akif Divan'ının hiçbir yerinde, Osmanlı yönetimini ve sultanlarını suçlamamaktadır; tam aksine Sultan Mahmud'a övgü dolu sözler sarf etmekten hiç çekinmemiştir. Osmanlı merkezi açısından Selanik çevresindeki isyanlar, reaya ve devlet arasındaki "kontratın" bozulması anlamına gelmekteydi ve isyanlar Osmanlı nizamını temelden sarsmaya yönelikti. Bu isyanların bastırılmasının, doğal olarak, Selanikli bir şair tarafından desteklenmesi beklenmekteyken, Hasan Akif bunun tam tersi bir pozisyonda yer almıştır. Müdahaleyi eleştirmenin yanında Hasan Akif, görevlendirilen komutana yönelik olarak hiç çekinmeden "*Dürzî Dağı'ndan bir ayı*" gibi sert bir ifade kullanmıştır. Hasan Akif'in bu eleştirileri sadece komutana yönelik bir eleştiri olmaktan çok uzaktır; kendisi, Serez'den çiftlik sahibi olarak çıkmış, ayanlığa yükselip Selanik merkezinde kuvvetlerini pekiştirmeyi başarmış, İsmail ve Yusuf Bey gibi yörenin önde gelenlerinin çıkarlarını savunmayı çok daha mantıklı bulmuş olmalıdır.

Bu tarz ailelerin Selanik çeperinden Selanik merkezine taşınması, 19. yüzyılın ilk çeyreğinin ana politik karakterini oluşturmaya başlamıştı. İsmail ve Yusuf Beyler, özellikle Karaferye ve çevredeki Vodina derbendlerine sızmış olan Ali Paşa ve onun Arnavut müttefiklerinin artan gücünü dengelemede kritik bir rol oynamıştı.²² Selanik kırsalının bu güçlü ayanların ve ailelerin kontrolüne geçmesi, 1810 yılında Viyana'ya raporunu gönderen Avusturya konsolosunun da gözünden kaçmamıştı. Avusturya konsolosunun raporlarına baktığımızda, hemen her yazışmada ticari kaygılar ön planda görülmektedir. Nitekim kendisi yazışmalarının büyük bir kısmını şehirdeki ticari ortaklıklara, limandan Avusturya şehirlerine gönderilen mallara, ödenmemiş borçlara ve konsolosluk ile yerel simsarlar arasındaki çekişmelere ayırmıştır. Ancak böylesine ticari kaygılar taşıyan bir konsolos bile, Selanik iç bölgelerinde mevcut olan siyasi ve askeri çekişmeleri ticari raporlarına eklemekten

²¹ Akif Hasan Efendi Selanikli, *Divan*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, s. 30a-35b.

²² Josiah Conder, *The Modern Traveller: A Description, Geographical, Historical, and Topographical, of the Various Countries of the Globe*, Londra 1830, s. 297; David Urquhart, *Turkey and its resources: its municipal organization and free trade*, Londra 1833, s. 103; Π. Αρξαντινός, *Ιστορία Αλή Παύσα του Τεπελενλή*, Atina 1979; Hamiyet Sezer, "Tepedelenli Ali Paşa ve Oğullarının Çiftlik ve Gelirlerine İlişkin Yeni Bilgi-Bulgular", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18, (2005), s. 334-357.

kaçınmamıştır.²³ Konsolosa göre, Selanik'te malların dolaşımındaki en kritik unsur, iç bölgelerde bu malların rahatça transfer edilebilmesi ve başka kentlere aktarılabilmesinden geçmekteydi. Bunun için ise, kendisinin de öngördüğü üzere, derbendleri tutan ve burada iç güvenliği sağlayan yerel unsurlarla iyi geçinmek gerekmekteydi. Konsolos'un yaklaşık 12 yıl önce dikkat çektiği bu husus, Hasan Akif'in Divan'ında övgüyle söz edilen İsmail ve Yusuf Beyler gibi yerel güçlerin, askeri ve ekonomik yönlerden, güçlenip taşra politikalarını domine etmesine dayanmaktaydı. Önce Serezli İsmail Bey'in, ardından ise oğlu Yusuf Bey'in hem Serez'de hem de Selanik'te güçlenip büyümesinin altında yatan bu farklı dinamikler, yakın zamanda tarihçilerin dikkatini yeniden çekmeye başlamıştır. Haniöđlu, Cevdet Paşa'ya dayanarak Serezli bu taşra hanedanının, basit birer müteğallibe ve askeri lider olmadığını haklı biçimde iddia eder.²⁴ Ali Paşa'nın, Arnavutluk'un güneyinden Teselya bölgesine ve ardından Karaferye ve Ağustos gibi Selanik kırsalındaki kasaba ve kentlere gücünü yaymaya başlaması, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın ilk yıllarına denk gelmektedir. Bu yayılmanın ana dayanağı, çoğu tarihçi tarafından kendisinin Arnavut sekbanları yanına alıp özellikle Via Egnatia boyunca derbendleri kontrol edebilmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Bu muhtemelen doğru; ancak eksik bir yorumdur. Arnavut sekbanların taşra ailelerinin politikalarında yer almaya başlaması, 18. yüzyılın ilk yarısındaki gelişmelere dayanmaktadır. Nitekim Serezli İsmail de, Ali Paşa'nın gücünü kontrol etmek için kapısına çok sayıda Arnavut sekbanı toplamayı başarmıştı. Ancak bu askeri güç, hem Ali Paşa hemde Serezli İsmail ve Yusuf tarafından geliştirilen ekonomik ve siyasi aktivitelerle birlikte gelişmişti. Serezli ailesi, bu bölgenin geliştirilmesi için birçok ticari uygulamayı devreye sokmuş; iltizam ve tevzî mekanizmalarının işleyişinde önemli roller üstlenmişti. Benzer şekilde, Ali Paşa'nın aile üyeleri ve çevresindeki Arnavut gruplar, Selanik çevresindeki mukataaların yönetimini üzerlerine almak için mücadele vermişler ve bu yolla bölgedeki mali ve tarımsal ilişkileri biçimlendirmeyi başarmışlardı. Bu nüfuzlu iki ailenin gelişimi, Avusturya konsolosunun betimlemeleri, Hasan Akif'in bölgeye Osmanlı müdahalesi hakkındaki yorumları ve merkezin Selanik'teki taşra-kent ilişkilerini dönüştürme çabası, aslında 18. yüzyıl'ın sosyo-ekonomik dinamiklerinin birer sonucuydu.

²³ Wien-Haus-Hof-Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStAStAbt Türkiye VI 43-2, 1807, s.2 & 1810, s.2; AT-OeStA/HHStAStAbt Türkiye VI 43-2, 1810, s. 64-59-60-61-62-57. Türkiye VI dosyasında bulunan raporlardan bazıları için numaralandırılma yapılmamıştır, bazıları için verilen sayfa numaraları ise içeriği takip etmemektedir.

²⁴ Şükrü Haniöđlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, New Jersey 2008, s. 55-56. Benzer bir analiz için bk. M. Safa Saraçoğlu, "Resilient Notables: Looking at the Transformation of the Ottoman Empire from the Local Level", *Contested Spaces of Nobility in Early Modern Europe*, ed. Matthew Romaniello & Charles Lipp, Farnham 2011, s. 259-267. Saraçoğlu'nun yorumları Gradeva'nın bulgularına dayanmaktadır. *Rossitsa Gradeva*, "Osman Pazvantoglu of Vidin: Between Old and New", *The Ottoman Balkans, 1750-1830*, ed. Frederick F. Anscombe, Princeton 2006, s. 115-162.

Selanik taşra politikalarının daha küçük bir elit zümre tarafından yönlendirilir hale gelişini, Selanik ve çevresinde tutulan tevzi ve masraf defterlerinden de izlemek mümkündür. 18. yüzyıl boyunca sistematik hale gelen bu iki vergilendirme ve harcama taksimi sistemi, aslen taşrada yapılan harcamaların bölgenin ileri gelenlerinin üzerinden alınıp tüm topluma tevzi edilmesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.²⁵ Karaferye’de 1740’lı yıllardan başlayarak 1820’li yıllara kadar gelen süreç içerisinde, bu harcama ve tevzi sisteminin kayıt altına alınmasındaki değişiklik, kırsalda, özellikle tarımsal mülkiyet üzerindeki değişimle birlikte yürümüştü. 1730’lu yıllarda, 1690’lardan başlayarak uygulanan taşra reformları, henüz sistematik hale gelmişti. Bu reformlar; derbend sisteminin yeniden organizasyonu, yörük ya da martolos taifesinin ayrıcalıklarının sınırlandırılması, çiftlik sisteminin taşra yönetimiyle bütünleştirilmesi, malikâne-mukataa ayrıcalıklarının tanımlanması ve yeni cizye reformu idi. Daha önceleri rahipler gibi oldukça geniş bir sınıfa muafiyet tanıyan, hane hesabı gözeterek maktu olarak toplanan cizye sisteminde, 1691’den itibaren ciddi dönüşümlere gidilmiştir. Cizye sistemindeki dönüşüm, Kutsal İttifak’a karşı verilen uzun mücadele neticesinde, merkezin yeni gelir kaynakları yaratma çabalarının bir sonucu olarak doğmuştur. Osmanlı merkezi, eski sistemin kaldırılışını dini temellere oturtmuştur; ancak özellikle 1740’lara kadar cizye meselesi üzerinden süregelen tartışmalara baktığımızda, reformun ana amacının, mali havuzu genişletmek olduğu hemen görülmektedir.²⁶ Nitekim bu yeni düzenlemeyle hane sisteminin yerine nefer sistemi getirilmiş; kişiler zenginlik durumlarına göre ala, evsat ve edna olmak üzere üç ana gruba ayrılmış ve vergi yükümlülüğü bu sınıflandırma üzerine temellendirilmiştir. Selanik ve çevresinde bu reformun ciddi karışıklıklar yaratması, fazla uzun sürmemiştir. Elias Kolovos’un da bizlere gösterdiği üzere, cizye reformunun üzerinden fazla zaman geçmeden yerel otoriteler, kırsaldaki ve Selanik köylerindeki cizyeye dayalı huzursuzluklarla uğraşmaya başlamıştı.²⁷ Cizye reformunun Selanik çevresindeki ahali için ek bir mali yük getirdiği şüphesizdir; ancak Osmanlı otoriteleri bununla da yetinmemiş görünmektedir.

²⁵ Bu tarz örnekler aynı zamanda mübayaa dağılımlarını da kapsamaktadır; bk. KS 68/6-8, 1148 tarihli hesaplama; KS 73/64-72, *Cemaşyeyelvel 1160*; KS 92/856-58, Receb 1184; KS 75/10-12, Şaban 1161; KS 77/21-24 Receb 1164; KS 98/241-43, tarihleme yapılmamıştır; KS 102/9-12, Zilkade 1209.

²⁶ Ariel Salzmänn, *Measures of Empire: Tax Farmers and the Ottoman Ancien Régime*, Columbia University, Doktora Tezi, New York 1995, s. 129-41; Marinos Sariyannis, “Notes on the Ottoman Poll-Tax Reforms of the Late Seventeenth Century: The Case of Crete”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 54, (2011), s. 39-52. Salzmänn, malikâne sisteminin hayata geçirilmesi aşamasında Osmanlı merkezinin iltizam sahipleri aleyhine sosyal ve siyasi gerekçeler öne sürdüğü üzerinde durmaktadır. Cizye reformunun etkilerini inceleyen Sariyannis ise, reformun merkez tarafından gerekçelendirilen formülasyonunda daha çok dini öğelerin hâkim olduğunu belirtir.

²⁷ Elias Kolovos, “Riot in the Villages: Some Cases of Peasant Protest around Ottoman Salonica”, *Political Initiatives: From the Bottom Up in the Ottoman Empire*, ed. Antonis Anastasopoulos, Rethymno 2012, s. 47-56.

II-Güvenliğin Özelleşmesi ve Sekban Grupları

Selanik kırsalındaki güvenliğinin sağlanmasında merkez, bu işin sorumluluğunu yavaş yavaş ahaliye bırakmış görünmektedir. 18. yüzyıl boyunca Selanik çevresinin güvenliğinden bahis açıldığında, belgelerin sekbanları ve derbendleri işaret etmesindeki temel neden de budur. 1740'lardan itibaren Selanik çevresine gönderilen sayısız emirde tekrarlandığı üzere, bu bölgelerin güvenliği muteber, güvenilir ve Müslüman ahalden kimseler tarafından, yerli ahalinin ittifakıyla yapılmaya başlanmıştır.²⁸ İttifak, Müslüman ve gayrimüslim ahalinin onayının olması, bu kişilerin bölgelerinde şakileri tutmayacaklarına dair mahkeme huzurunda söz vermeleri ve bu yönde yapılan ahde onay sunmaları ile mümkündür. Bu sistemin işleyiş prensiplerine göre, merkez bu bölgelerdeki sorumluluğu bölgenin ileri gelenlerine, reaya ve ahalinin de onayıyla yürütülecek karar mekanizmalarına bırakmıştı.²⁹ Bölgenin ileri gelenlerinin bu sistemi ne oranda savunduğu ve merkezi buna ne şekilde ikna ettiği çok açık olmamakla birlikte, Osmanlı otoriteleri, 17. yüzyıl sonunda Kutsal İttifak'a karşı verilen mücadele sırasında martolos, Arnavut ve Hıristiyan paramiliter grupların devlete ve bölgenin güvenliğinin sağlanmasına yönelik sadakatleri konusunda pek de tatmin olmuş görünmemektedir. Martolosların 1705 yılında Ağustos kasabasındaki isyanı, paramiliter gruplara karşı olan bu olumsuz hissiyatı kuvvetlendirmiş olmalıdır.³⁰ Nitekim 18. yüzyıl boyunca bölgeye gönderilen emirlerde, Arnavut ve gayrimüslim paramiliter gruplar yerine, Müslümanlardan seçilecek sekbanların derbendleri korumaları istenmiştir. 1714 yılında Osmanlı otoritelerinin, Selanik kırsalındaki martolos, armotolos ve şaki grupların temizlenmesine yönelik askeri seferi, merkezin taşradaki güvenliği "sadakatli" kimselere bırakma niyetiyle ilişkilidir. Güvenliğin bir anlamda toplumun ileri gelenlerine bırakılmasına dayanan bu sadakate bağlı sistemin bir diğer unsuru, nezir kayıtlarının Selanik bölgesi için giderek artan oranda karşımıza çıkmasıdır.³¹ Başlangıçta toplumsal bir kontrat halinde bir bölgenin güvenliği için ahalinin tümünün Osmanlı merkezine verdiği söz üzerine kurulan nezir sisteminin kapsayıcılığı, zamanla öyle gelişmiştir ki;

²⁸ Βαγγ. Σκουβαράς, *Το παλαιότερο αρματολόγιο του Πηλίου και οι Αρβανίτες στη Θεσσαλομαγνησία*, Volos 1959, s. 28-33.

²⁹ Bu yeni sistemin işleyişi ve şaki ve haydut ihbarları karşısında uygulamaların karşılaştırması için bk. KS 76/69-2, Şevval 1163; KS 67/46-47, Muharrem 1148; KS 81/530, 1171; KS 77/32, Receb 1164; KS 75/48-3 Şevval 1161.

³⁰ A. Vacalopoulos, *History of Macedonia 1354-1833*, Selanik 1973, s. 272-79; Eleni Gara, "Popular Protest and the Limitations of Sultanatic Justice," *Ottoman Legal Practice in Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire*, ed. Eleni Gara, Erdem Kabadayı ve Christoph Neumann, İstanbul 2011, s. 92.

³¹ KS 73/90-1, Rebiülahir 1161; KS 76/69-2, Şevval 1163; BOA, Cevdet Dâhiliye 19/935, 1187. Bir toplumsal sözleşme olarak çıkan nezirin işleyiş mekanizması, devletin sosyal ilişkilerde geçerliliğini koruyan *toplumsal ahit ve söz verme* geleneklerini yasallaştırması anlamına geliyordu. Nezirin kullanım şekilleri üzerine bir çalışma için bk. Işık Tamdoğan, "Le nezir ou les relations des bandits et des nomades avec l'État dans la Çukurova du XVIIIe siècle", *Sociétés rurales ottomanes, Ottoman Rural Societies*, ed. A. Mohammad, Kahire 2005, s. 259-269.

mütegalibe veya şaki olarak tanımlanan kimselerden de bölgenin işleyişine ve yönetimine karışmamak adına nezirler oluşturulmuştur.

Sistemin temelinde, derbend ve sekban yönetiminde olduğu gibi güvenlik görevinin ahaliye transfer edilmesi yatmaktadır. 1748 baharında, Karaferye'deki Müslüman ve gayrimüslim grupların ileri gelenleri kadı huzurunda bir araya geldiklerinde, bölgedeki asayişin temini ve yolların emniyetinin sağlanmasını üzerlerine aldıklarını beyan etmişlerdi. Anlaşılan o ki bu beyan, sözleşmeye dâhil olan kimselerin birbirlerine kefilliği ve yine neziri içeriyordu; çünkü bu kişiler eğer bu akde uymazlarsa, Hazine-i Amire'ye 3.000 gurusu vermeyi taahhüt etmişlerdi.³² Aslında bu nezir akdi bize Selanik kırsalındaki güvenlik mekanizmasının hangi yollarla toplumsal bir sözleşme temeline oturtulduğunu göstermesi açısından çok önemlidir. Sözleşme, merkezin Rumeli'nin tüm bölgelerinde daha önce martolos ve pandor olarak görev yapan kişilerin veya başbuğların bu görevlerinin sonlandırılması emriyle başlamaktadır. Bu emirde şaşılacak bir durum yoktur, çünkü bir süreden beri merkez bu sistemin oluşması için çalışmaktaydı. Sözleşmenin devamında ise ortaya çıkan yeni sistemin ana hatları ortaya konulmakta ve muhafazası gerekli olan yerlerle derbendlerin güvenliğinin ahalinin yönetimine bırakıldığına vurgu yapılmaktadır. Buradaki önemli husus ise, bu yönetimin kazada bulunan tüm kişileri kapsayacak şekilde tanımlanması ve bu anlamda neziri bir İslami sözleşme hüviyetinden çıkarıp devlet ile taşra toplumu arasındaki bir akde dönüştürmesidir. Nitekim sözleşmenin ana unsuru olan ortak yönetim maddesi, sadece Müslüman ileri gelenleri veya ahaliyi kapsamıyordu. Metin çok açık biçimde sadece kenttekileri değil kura ve çiftliklerde oturanlarla birlikte varoş reayalarını da içine almaktaydı. Toplumun farklı kesimlerinin yeminiyle, bundan böyle derbendlerden ve bölgeden geçen tüccardan bahane ile bac alınmayacağı, onların can ve mal güvenliklerinin tüm sorumluluğunun üstlenildiği belirtiliyordu. Tüccarın geçtiği güzergâhların yanında muhafazası gerekli olan yerlerdeki güvenliğin temini de yine yemin içerisine eklenmişti. Bu sözleşmeye uyacaklarına dair söz vermelerinin yanında içlerinden birinin de bunlara uymaması halinde tüm sorumluluğu üstlenmişler ve birbirlerine kefil olmuşlardı. Hem kadı huzurunda verilen beyanlar hem de merkezin yolladığı emirler, ittifak ile yönetimin; uzlaşma ile de güvenliğin sağlanmasına vurgu yapsa da, bölgenin ileri gelenleri için bu sistemin, özellikle Arnavut sekbanlarla işbirliğini geliştirmeye yardım ettiği konusunda şüphe yoktur. Henüz 1750'li yıllar dolmadan, bölgeden bu konuda Osmanlı otoritelerine şikâyetler gelmesi bunu doğrulamaktadır.

Karaferye ahalişi, bu şikâyetlerde hiç şaşkırtıcı olmayan bir şekilde başı çekmekteydi ve öncüydü. Bu dönemde Karaferye ahalişi; Osmanlı otoritelerine yaptıkları, özenle seçilmiş kelimelerden oluşan başvurularında, bölgenin güvenlik mekanizmalarının toplumsallaşmasının, aslında bu mekanizmaların yavaş yavaş elit ailelerce yönlendirilmesi anlamına geldiğini ortaya koymuşlardı.³³ Daha önce

³² KS 73/90-1, Rebiülahir 1161.

³³ KS 67/46-47, Muharrem 1148; KS 81/522, Muharrem 1171.

bölgeye gönderilen emirlere dayanılarak yapılan şikâyete göre güvenliği sağlayacak olan sekbanlar kefilli kimselerden voyvoda kapısı ve derbendler için seçilmeliydi. Bu şikâyette, ahalinin ittifak ile sekbanları seçmesi ve derbendleri yönetmesi işinden bahsedilmemişti, muhtemelen 1735 gibi bir tarihte henüz bu akde dayalı ittifak mekanizması açık seçik görünür değildi. Vilayetin güvenliği için tutulacak kefilli sekbanlar ile sadece voyvoda hanesine kapılanacak sekbanlar işleyişin ilk meyveleriydi ve köylüler şikâyetlerinde bu konuya çok erken bir tarihte vurgu yapmışlardı. Oluşturulan nizamın aksine, yöredeki bazı kimseler, sadakatleri konusunda güvenilmez olan Arnavut sekbanları yanlarında tutmaya başlamışlardı. Oldukça ilginç olan 1735 tarihli bu şikâyet, başlı başına bir incelemeyi gerektirmektedir; çünkü Osmanlı otoritelerine başvuran ahali, güvenliğin yerleşmesine karşı çıkmamaktaydı. Vilayetin güvenliği için 15-20 sekbanın voyvoda kapısında görevlendirilmesi gerektiği gönderilen arzuhalde tekrarlanmıştı. Asıl şikâyet konusu ve Osmanlı idarecilerinin de muhtemelen irkilmesine neden olan mesele, Arnavut sekbanların taşra yönetiminin farklı kanallarında kullanılmaya başlamasıydı. Aslında hem Osmanlı idarecileri hem de ahali, sekbanların büyük çoğunun Arnavut paramiliter gruplardan seçildiğinin en başından beri farkındaydılar. Asıl sorun, bölgede yükselmeye başlayan bazı ailelerin, kuvvetlerini konsolide etmek için Arnavut sekbanları kullanıyor olmasıydı. Köylüler, çok iyi formüle ettikleri şikâyetlerinde yeni sistemin işleyişinde merkezi tedirgin edebilecek unsurları arzuhallerine dökmüşlerdi. Has köylerinde bulunmalarından ötürü şikâyetleri Osmanlı otoritelerinin gözünde muhtemelen daha hassas biçimde değerlendirilmişti. Şikâyetlerinde yanlarında sekban namıyla Arnavut tutan kişilerin veya ailelerin isimleri zikredilmemişti, ancak Arnavut sekbanlarla kurulan birlikteliğin fukaraya zulmü de beraberinde getirdiği özellikle belirtilmişti. Arnavut sekbanlarının tutulmasının bölgede *ihtilale* sebep olduğu şikâyette açık biçimde yazılmıştı ve bu terminoloji merkezin uyarılması hususunda özellikle metine eklenmişti. Müştekilere istegi vilayetin güvenliği ve tehlikeli mahallerin muhafazası için sekban kullanımına devam edilmesi, ancak bunların voyvoda kapısından başka yerlerde tutulmamasıydı. Muhtemelen voyvoda, bu şikâyetten ve gönderilen emirden en fazla yarar sağlayan kişiydi ve arzuhalin merkezde değerlendirilmesi aşamasına bizzat karışmıştı. Bu şikâyetin sekban kullanan ailelere karşı yöredeki diğer güçlü ailelerin yardımıyla hazırlanmış olması da muhtemeldir; çünkü ilerleyen dönemde Selanik çevresinde birbirleriyle mücadele halinde olan aileler buna benzer şikâyetleri karşı tarafı yok etmek için sıklıkla Osmanlı merkezine ve Selanik otoritelerine göndermişlerdi. “Şakileri başına toplamak” veya “Arnavut haşeratına yanaşmak” olarak özetlenen bu şikâyetler, Osmanlı otoritelerini yerel çekişmelerin içine çekmek için özellikle kurgulanmış kavramlardı ve tüm bu şikâyetler, 1740’lardan itibaren yerel politikanın önemli bir unsuru haline gelecekti. Genel olarak tarih yazımında derbendlerle ilgili sorunlar, Ali Paşa’nın politik olarak yükselişi ile birlikte değerlendirilir; ancak burada görüldüğü üzere Ali Paşa, Arnavut sekbanlarla ittifak kuran tek ayan değildir. Böylesine bir ittifak, özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren, Osmanlı merkezini Selanik çevresine çekmiş gibi

görünmektedir. Hem metropolitlik yetkileri hem de ticari ağlar bağlamında Selanik ile çok yakından organik ilişkileri olan Kozani bölgesinde, 1780'lerden başlayan, neredeyse yüzyılın sonuna kadar devam eden koçabaşılık mücadelesi de, bu durumu kanıtlar niteliktedir.³⁴ George Avliotis ve Rousis Kontorosis arasındaki kanlı koçabaşılık mücadelesinin ekseninde, Kozani bölgesindeki Arnavut sekbanların ilişki ağları vardı. Kontorosis, başından beri Arnavut sekbanların desteğini almış ve onların askeri gücüyle rakibinin Peşt'e kaçmasına neden olmuştu. Ancak Osmanlı merkezinin desteğini arkasına alan Avliotis kente geri döndürüldü ve Arnavut sekbanların gücünü kırarak bölgeye hâkim oldu. Merkezin burada Arnavut sekbanların desteğini alan Kontorosis'e karşı Avliotis'i desteklemesi, yüzyılın sonunda Osmanlı merkez bürokrasisinin Arnavut sekbanlar hakkındaki algısını ve bölgeye müdahale etme isteğinin artışıyla ortaya çıkarmaktadır.

III- Kırsalda Yeni Zenginler ve Çiftlikler

Değişen cizye sistemi ve güvenliğin toplumsallaşmasıyla koruma hizmetlerinin ahali için oldukça masraflı hale gelişinin yanında, bu dönemde Selanik çevresinde işleyen malikâne sisteminin etkileri de düşünüldüğünde, 18. yüzyıl boyunca Osmanlı merkezini asıl uğraştıran meselenin de ana kaynağına ulaşılır. Meselenin kaynağı, bu artan mali yükten ve sıklaşan malikâne kontrollerinden kaçmaya çalışan ve çoğu zaman da bunu başaran mobil bir reaya sınıfının yaratılmış olmasıdır. Bu dönem boyunca Osmanlı otoriteleri, Rumeli'den İstanbul'a göçün engellenmesi ve yerlerini bırakıp giden reayanın geri döndürülmesi için klasikleşmiş emirler haricinde, Selanik kırsalında bu soruna çözümü çiftlik sistemiyle getirmiş gibi görünmektedir. Osmanlı tarih yazımında, ekonomik ve politik gelişim aşamaları hakkında oldukça fazla çalışma bulunan çiftlik meselesi, özellikle 18. yüzyılda yerel ailelerin neden sekbanları yanlarında tuttuklarını ve çiftlik kavramının Selanik kırsalında reaya hareketliliğini azaltmada nasıl rol oynadığını ortaya koymaktadır. Aslına bakılırsa, Selanik kırsalı tüm Rumeli bölgesinde çiftliklerin en erken ortaya çıktıkları yerlerden biridir. Daha 1650'li yıllarda, ulemanın birçok üyesinin ve kentteki elitlerin, taşradaki üretime göz diktikleri ve bu alanlara yatırım yaptıklarını bilmekteyiz.³⁵ Özellikle ulema ailelerinin bu yatırımları, üzerinde durulmaya değerdir; çünkü 18. yüzyılın ortalarında bile Selanik çevresindeki çiftliklerin ciddi bir kısmı; efendi, kadı veya çelebi unvanlarına sahip kişiler tarafından tutulmaktaydı veya bu kişiler bölgenin vergi toplama işini deruhde etmekteydiler. Ancak kentin orta sınıfları tarafından, kırsalda toprak sahibi olmanın köylerdeki tarımsal zenginliği kendilerine getirmeyeceği ve asıl sorunun o çiftliklerde çalışacak üreticinin toprakta tutulması gerektiği, hemen anlaşılacak

³⁴ Παπαγ. Ν. Λιούσης, *Ιστορία της Κοζάνης*, Atina 1924, s. 69-78 & 287-89; Vacalopoulos, *History of Macedonia 1354-1833*, s. 499-502.

³⁵ Eleni Gara, "Moneylenders and landowners: In search of urban Muslim elites in the early modern Balkans", *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, ed. Antonis Anastasopoulos, Rethymno 2005, s. 144-47.

olmalıdır. Çiftliklerde veya himaye edilen köylerde çalışacak reayayı bulma meselesi, 18. yüzyıl boyunca öyle bir hale gelmişti ki sipahi ve vakıf topraklarından çiftlik sahipleri tarafından kaldırılan veya buralardan çıkıp “askeri çiftliklere”³⁶ yerleşen reaya hakkındaki şikâyetlere sıkça rastlamaktayız.³⁷ Ancak böylesine bir strateji bile çiftliklerin işçi açığını kapatamamış ve ırgat yevmiyelerin üst seviyelerde kalmasına neden olmuştur. 1810’larda Rumeli hakkında yazan yabancı gözlemciler, Teselya ve Arnavutluk gibi bölgelerde köylü işçi ücretlerinin yüksekliği karşısında şaşırılmışlardır.³⁸ Muhtemelen aynı sorun Selanik kırsalı için de, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar, sürmüştür. Osmanlı otoritelerine ulaştırılan şikâyetlerin birçoğu, çiftlik sahiplerinin kendi çiftliklerinde çalıştıracakları reayayı zorla vakıf arazilerinden veya sipahi topraklarından kaldırıp götürmesi ile ilgiliydi. Merkez bunlara hemen bu köylülerin geri döndürülmesi gerektiği yönündeki klasikleşmiş emrini yollamıştır. Ancak bu emirlerin pratikte pek de uygulanmadığı şikâyetlerin devam etmesinden anlaşılmaktadır. Bu şikâyetlerin çoğunluğunda kalkıp giden reayanın değil; onları kaldıran çiftlik sahiplerinin suçlanması, yerel güç dengeleri açısından çok anlam ifade etmemektedir. Çiftlik sahiplerinin, çiftliklerde çalışacak reayaya bu kadar ihtiyaç duyarken zorla reayayı kaldırıp kendi yerlerine yerleştirmesi, ilk başta mantıklı görünebilir; ancak toprağın değil işçinin kısıtlı olduğu bir ekonomik ortamda, bu politikanın uzun vadeli sürdürülmesi pek mümkün değildir. Daha doğrusu, bu tımar, zeamet ve vakıf topraklarından kalıp gitme stratejisi, reayanın çiftliklere oturmasını güdüleyecek diğer sosyo-ekonomik sebepler olduğunu akla getirmektedir. 1781 yılında ahali ve vakıf yöneticilerinin Karaferye’deki sistem hakkındaki şikâyetleri ve tevzî defterlerinin incelenmesi, bu konuda bizlere ışık tutmaktadır. Köylüler, ahali ve vakıf yöneticileri; Osmanlı otoritelerine yaptıkları başvuruda, bölgedeki haksız vergi dağılımına vurgu yapmışlardır.³⁹ Onlara göre, bölgedeki itibarlı kimseler kendi köylerindeki reayayı koruyup vergi defterlerini ve dağılımını manipüle etmekteydiler. Bunun neticesi olarak da hane başı yazılan diğer ahalinin de vergi yükü artmış olmaktadır.

Bu tarz vergi ve hamilik oyunları, Selanik kırsalına hiç de yabancı olmayan unsurlardır ve çiftlik sahiplerini öne çıkaran unsur, onların bu oyunlarda iyi birer aktör olmalarıydı. Örneğin, Alasonya civarında birçok köyün vergi gelirini elinde tutan Esmâ Sultan’ın malikâne yönetimi de, vergi yükümlülüğü konusunda kendi köylülerinin lehine müdahale etmekte hiçbir sakınca görmemektedir.⁴⁰ Vergi

³⁶ “Askeri çiftlikler” teriminin tam olarak neyi karşıladığı metinlerde ortaya konmamaktadır. Bu çiftliklerin sahiplerinin askeri sınıfa mensup olduklarından dolayı mı yoksa çiftlik arazilerinin daha önceki dönemlerde tımar veya zeamet toprakları olmasından dolayı mı böyle bir adlandırılmanın yapıldığı meselesi açık değildir.

³⁷ Örnek olarak bk. BOA, Rumeli Ahkam (RA) 8/71-257, 1164; RA 23/70-227, Zilkade 1180; RA 36/115-434, *Cemaziyelevvel* 1195; RA 49/158-493 *Cemaziyelelahir* 1210; RA 55/256-490, Şevval 1217.

³⁸ *The North American Review and Miscellaneous Journal*, Vol: X, Boston 1822, s. 449.

³⁹ KS 99/49-50, Rebiülahir 1195.

⁴⁰ BOA, Cevdet Maliye 18/846, 1216.

tevziinin oldukça hassas bir mevzu haline geldiği 19. yüzyılın başlarında, Esmâ Sultan'ın sahip olduğu malikânenin yöneticileri, Selanik kentindeki vergi dağılımında kendi köylülerinin yer almaması gerektiğini iddia etmişlerdir. Onlara göre, karyelerinin köylüleri mevsimlik işçi olarak Selanik kentine gelmekte ve burada fırıncılık, simitçilik ve hancılık yapmaktaydılar. Yöneticilere göre bu köylüler, kentte müsteciren sakin oldukları için; Selanik'teki avarız yüküne dâhil edilmemeliydiler. Aslında malikâne yöneticilerinin stratejisi, çiftlik sahiplerinininkinden hiç de farklı değildi. Köylülerin mevsimlik işçi olarak gelirlerini arttırmak üzere şehre gitmelerinin desteklenmesi, onların topyekûn köylerini terk etmemeleri için önemli bir politikaydı. Malikâne yöneticilerinin bu stratejisi ve kendi köylülerini koruması, vergi dağılımı konusunda hiç de hafife alınacak bir husus değildi. Gerçekten de vergi dağılımı sürecinde sunulan bu korumaya sahip olmayan kişiler, hemen ahalinin tepkisiyle karşılaşmaktaydı. Nitekim 1795 yılında, Vardar-ı Sagır Nahiyesi'nden Ortodoks Hıristiyanlar, vergi dağılımında adaletsizlik olduğu gerekçesiyle şikâyetlerini sunmaktan çekinmemişlerdir.⁴¹ Onlara göre, vergi yükü eskiden beri Hıristiyan ve Müslüman ahali arasında eşit biçimde dağıılmaktaydı; ancak bölgedeki bazı Müslümanlar kendilerinin Evlad-ı Fatihan olduğunu iddia ederek vergi yükünden muaf olduklarını belirtmişlerdi. Evlad-ı Fatihan iddiasındaki kişilerin ortaya çıkması diğer toplumsal grupların vergi yükünü arttırmıştı ve bu da Hıristiyanların şikâyetlerinin temelini oluşturuyordu. Muhtemelen Evlad-ı Fatihan iddiasındaki bu kişiler, Esmâ Sultan'ın malikâne olarak tuttuğu yerdeki köylüler ya da çiftlik sahiplerinin himayesinde olan çiftçiler kadar güçlü bir desteğe sahip değillerdi. Bu yüzden de Hıristiyan ahalinin şikâyetinde doğrudan hedef olarak seçilip suçlanabilmişlerdi. Oysa 1781 yılında Karaferye köylülerinin yaptığı şikâyetinde, çiftlik sahiplerinin himayesinde olan ve ekonomik kazanç sağlayan köylüler yerine çiftlik sahipleri suçlanmıştı. Benzer biçimde Esmâ Sultan'ın malikâne yöneticileri ise Selanik'te vergi yükünden kaçmaya çalışan köylülerini korumuş, şikâyetlerinin hedefine vergi toplayıcıları ve Osmanlı yetkililerini koymuşlardı.

Reayanın çiftlik ve malikâne içerisindeki hamilik mekanizmalarıyla tutulması, daha önce Selanik içinden ve çevre kentlerden kırsal kesimde yatırım yapanların sosyo-ekonomik profillerinin de dönüşmesini beraberinde getirmişti. Ulema ve yeniçeri üyelerinin 17. yüzyılın ortalarından başlayan kırsalda mülk edinme alışkanlıkları, muhtemelen bir sonraki yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Nitekim yüzyılın ortalarındaki tevzi kayıtlarında, karşımıza ulema ve yeniçerinin kontrolünde olan çiftlikler çıkması tesadüf değildir. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısında ulema ve yeniçerilerin kırsaldaki etkinliği yavaş yavaş düşüşe geçmişe benzer; çünkü 1790'larda ve 19. yüzyılın başlarında ulema ve yeniçerilerin yerini

⁴¹ BOA, Cevdet Maliye 240/10003, Şevval 1209.

çoktan zadeler, beyler, ağalar almıştı.⁴² Öyle anlaşılmaktadır ki çiftlikler üzerinden yürüyen, oldukça masraflı olan ve ekonomik gücün yanında paramiliter kuvvetlere egemen olmayı da gerektiren hamilik sistemi, Selanik kırsalında ilk olarak vakıf ve sipahi topraklarını vurmıştır. Bu grubun ardından etkilenme sırasının ulema ve zengin yeniçerilere geldiği anlaşılmaktadır. Eleni Gara ve Baki Tezcan'ın 17. yüzyıl ilk yarısında Osmanlı dünyası hakkındaki gözlemlerinde, parasallaşma ve ticarileşme trendlerini en iyi kullanan sosyal grubun ulema olduğu fikri öne çıkmaktadır.⁴³ Baki Tezcan'ın yorumları imparatorluğun tümüne ait olmakla birlikte, daha çok İstanbul'la sınırlıdır; ona göre ulema aileleri parasal güçleriyle birlikte iltizam sistemine ve kredi kanallarına ciddi yatırımlar yapmıştır. Eleni Gara ise yorumlarını, Selanik çevresindeki kentlerden Karaferye üzerinde yoğunlaştırır. Onun terekeler üzerinden yaptığı analize göre de, bölgede kredi veren ana grubu sayısal olarak askeri aileler oluştursa da; ulema aileleri sayıca az olmalarına karşın, çok daha büyük bir yüzdeyle kredi-borç işlemlerine bulaşmışlardır. Buna paralel olarak, kırsalda birçok yatırım için de girişimlerde bulunmuşlardır. Gara'ya göre sermaye sahipliğinin ve finansal gücün iltizam sistemini ve parasallığı belirlemeye başladığı bu dönemde, ulema aileleri sipahiler gibi askeri kesime mensup kişilere göre çok daha kolay sermaye birikimi yapabilmekteydiler. Bu sermaye birikimleri sayesinde hem kredi hem de iltizam ağlarında askeri sınıftan kişilere oranla çok daha etkindiler. Sipahilerin aleyhine işleyen bu sistem, 18. yüzyıl boyunca da devam etmiştir; ancak bu dönemde ulema aileleri kırsala taşıyan faktörler de ciddi anlamda değişmeye başlamıştır. Artık bu yüzyılda sermayenin belli bir grubun elinde toplanması, kırsaldaki tarımsal yatırımlara bu sermayenin hiç kaygısız bir biçimde transfer edilmesi anlamına gelmemekteydi. Paramiliter grupların ve reaya hareketliliğinin var olmaya başladığı bir ortamda, parasal güçle tarım arazisinin satın alınması yetmemekteydi; çok daha masraflı bir biçimde sekbanlarla ilişki kurmak ve reayaya vergi kolaylıkları sağlanması gerekmektedir. Bir anlamda erken “portfolyo kapitalistler-portfolyo capitalists” olarak tanımlanabilecek yatırımcı ulemanın yerine, 18. yüzyılın ortalarından itibaren güvenlik ve mali kaygılara çok daha iyi cevap verebilecek yeni bir grubun zadeler, ağalar ve beyler hâkimiyetiyle ortaya çıkması tam da bu sebeptendir.⁴⁴ Selanik kırsalında gücünü arttıran Serezli İsmail ve Yusuf ile Tepedelenli Ali Paşa'nın kariyerleri ve yükseliş hikâyeleri, bu yeni grubu çok iyi temsil etmektedir. Selanik bölgesinde böyle bir grubun ortaya çıkması, bize 18. yüzyıl boyunca dönüşen kent-kır ilişkilerinin Selanik özelindeki izdüşümleri hakkında ciddi ipuçları vermektedir. Her şeyden önce kırsal alanda, kasabalarda ve hatta Selanik içlerindeki kentlerde kontrolünü arttıran (ama domine etmeyen) bu kompozit grup, daha önceki dönemlerde tarımsal yatırımlar yapan gruptan oldukça

⁴² Bu dönüşümün detayları için bk. İrfan Kokdaş, “Money, Peasant Mobility, Çiftliks and Local Politics in Salonika: 1740-1820”, *Journal of Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 34/1, (2014), s. 135-146.

⁴³ Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 36-43; Gara, “Moneylenders and landowners”, s. 145-146.

⁴⁴ C.A. Bayly & Sanjay Subrahmanyam, “Portfolio Capitalists and the Political Economy of Early Modern India,” *The Indian Economic and Social History Review*, XXV/4, (1988), s. 401-424.

farklıydı ve bu yeni grubun yükselişi sadece kendi politik manevralarıyla ortaya çıkmamıştı.

IV-Sonuç

Birçok tarihçinin liman şehirlerini incelerken göz ardı ettiği köylüler, bu grubun yükselişinde en kritik rolü oynamışlardır. Köylülerin parasal ekonomiye yön verişleri ve hareketlilikleri, çiftlik adı altında yeni kontrol mekanizmalarının gelişmesine yol açmış görünmektedir. Bu çiftlikler, merkez açısından da Selanik kırsalından ürün fazlasının çekilmesinde de çok işlevsel hale gelmişlerdir. Selanik Şer'iyye sicillerinde 18. Yüzyıl boyunca tutulan kayıtlara üstünkörü bir göz atan tarihçi bile, kent'in bu dönemde kırsaldaki güç dengelerinden ziyade buradan kente getirilen ve dağıtılan ürünlerle ilgilendiğini kolaylıkla anlayabilir. Mübayaa sistemiyle Selanik'te tahıl ürünlerinin transferi, 1760'lardan itibaren Osmanlı yetkilileri için çok önemli bir konu haline gelmiş ve çiftlikler, İstanbul tahıl ihtiyacının karşılanmasında iyice görünür olmuşlardır. Merkez, reaya ve sermaye sahiplerinin ürettikleri çiftlik sisteminin bu farklı rolleri, 1820'den sonra da değişmemiş, Selanik kırsalını kapsayan askeri harekâttan sonra da çiftlikler var olmaya devam etmiştir. Nitekim 19.yüzyıl boyunca Osmanlı merkezini Rumeli'de uğraştıran en önemli mesele, yine çiftlik ve köylü ilişkileri olmuştur. James Grehan'ın Şam kenti üzerine yaptığı çalışmada, 18. yüzyıl boyunca artan mahallî otonominin ve zenginliğin belirli ellerde toplanmasının, bir sosyal maliyeti olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵ Bu dönemde, tarımsal üretim üzerinde kontrolü arttıran gruplar, şehre mal akışını ve fiyatları belirlemeye başlamış; bu durum da en çok kentteki sıradan kişileri, orta sınıf esnaf ve tüccar gruplarını etkilemişti. Benzer bir etkinin Selanik için de olduğunu belirtmek gerekmektedir. Dönem boyunca ekmek isyanlarından başlayarak, konsolosların mal satın alma izinleri hakkındaki şikâyetleri, kırsalda değişen politik dengelerin bir sonucuydu. 18. yüzyıl boyunca liman ticaretinin kırsala sızması, ancak çiftlik sahiplerinin ve reayanın oluşturdukları ağların kırılmasıyla mümkün olabilmekteydi ve bu ticaret hacminin etkisi görece küçük kalmıştı. Osmanlı şehir tarihçileri, kent-kır ilişkilerinde liman ticaretinin varlığının mevcut tarım dinamikleri üzerindeki etkisini kabul etme eğilimindedirler; ancak en azından 18. yüzyıl Selanik çevresinde kırsal dönüşüren asıl "dışsal" etki Arnavut göçmenlerden ve bizzat Selaniklilerden gelmiş gibi görünmektedir.

⁴⁵ James Grehan, *Everyday Life and Consumer Culture in Eighteenth-Century Damascus*, Seattle 2007, s. 92-93.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

- Akif Hasan Efendi Selanikli, *Divan*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-Ankara.
- Conder, Josiah, *The Modern Traveller: A Description, Geographical, Historical, and Topographical, of the Various Countries of the Globe*, Londra 1830.
- Mertzios, Constantinos, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Selanik 1947.
- The North American Review and Miscellaneous Journal*, Vol: X, Boston 1822.
- Urquhart, David, *Turkey and its resources: its municipal organization and free trade*, Londra 1833.
- Wiener Zeitung*, 6 Şubat, 1813.

Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Cevdet Maliye 18/846; Cevdet Maliye 240/10003; BOA, Cevdet Dahiliye 19/935; Cevdet Askeri 656/27595; RA 8/71-257; RA 23/70-227; RA 31/99-407; RA 36/115 434; RA 40/154-451; RA 49/158-493; RA 55/256-490.
- Karaferiye Şer'iyye Sicilleri: KS 67/46-47; KS 68/6-8; KS 73/64-72; KS 73/90-1; KS 75/10-12; KS 75/48-3; KS 76/69-2; KS 77/21-24; KS 77/32; KS 81/522; KS 81/530; KS 83/15-3; KS 88/702; KS 92/856-58; KS 98/241-43; KS 99/49-50; KS 102/9-12.
- Selanik Şer'iyye Sicillileri: SS 71/12.
- Viyana Haus-Hof-Staatsarchiv: Wien-Haus-Hof-Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStAStAbt Türkei VI.

İkincil Kaynaklar

- Αρσβαρντίνοϋ, Π, *Ιστορία Αλή Πασά του Τεπελενλί*, Atina 1979.
- Asdrachas, Spyros; Karapidakis, N; Katsiardi-Hering, Olga; Liata, E; Matthaiou, A; Sivignon, M; Stoianovich, T., *Greek Economic History: 15th-19th Centuries*, Atina 2007.
- Bayly, Christopher, *Indian Society and the Making of the British Empire*, Cambridge 1988.
- Bayly, C.A. & Subrahmanyam, Sanjay, "Portfolio Capitalists and the Political Economy of Early Modern India", *The Indian Economic and Social History Review*, XXV/ No. 4, (1988), s. 401-424.
- Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri, 1800-1914, ed. Çağlar Keyder, Eyüp Özveren, Donald Quataert, İstanbul 1994.
- Doumani, Beshara, *Rediscovering Palestine, Merchants and Peasants in Jabal Nablus, 1700-1900*, Berkeley 1995.
- Gara, Eleni, "Moneylenders and landowners: In search of urban Muslim elites in the early modern Balkans", *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, ed. Antonis Anastasopoulos, Rethymno 2005, s. 135-147.
- _____ "Popular Protest and the Limitations of Sultanlic Justice", *Ottoman Legal Practice in Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire*, ed. Eleni Gara, Erdem Kabadayı ve Christoph Neumann, İstanbul 2011, s. 89-104.
- Gounaris, Basil, "Reassessing Wheat Crises in Eighteenth-Century Thessaloniki", *The Historical Review/La Revue Historique*, 5, (2008), s. 41-65.

- Gradeva, Rossitsa, “Osman Pazvantoglu of Vidin: Between Old and New”, *The Ottoman Balkans, 1750–1830*, ed. Frederick F. Anscombe, Princeton 2006, s. 115–62.
- Gran, Peter, *The Rise of the Rich: A New View of Modern World History*, Syracuse 2009.
- Grehan, James, *Everyday Life and Consumer Culture in Eighteenth-Century Damascus*, Seattle 2007.
- Hanioğlu, Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, New Jersey 2008.
- Kokdaş, İrfan, “Money, Peasant Mobility, Çiftliks and Local Politics in Salonika: 1740-1820”, *Journal of Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 34/1, (2014), s. 135-146.
- Kolovos, Elias, “Riot in the Villages: Some Cases of Peasant Protest around Ottoman Salonica”, *Political Initiatives: From the Bottom Up in the Ottoman Empire*, ed. Antonis Anastasopoulos, Rethymno 2012, s. 47-56.
- Krause, Gerhard & Müller, Gerhard, *Theologische Realenzyklopädie. Band 4. Arkandisziplin-Autobiographie*, Berlin 1979.
- Λιούφης, Πάνωγ, *Ιστορία της Κοζάνης*, Atina 1924.
- Marcus, Abraham, *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*, New York 1989.
- Mazower, Mark, *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims, and Jews, 1430-1950*, New York 2005.
- McGowan, Bruce, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for the Land 1600-1800*, Cambridge 1981.
- Μεταλλινού, Αγγελική, *Μακεδονικά σελίδες. Οι Μακεδόνες εις τον υπέρ της ανεξαρτησίας αγώνα των. Η επανάσταση της Χαλκιδικής*, Selanik 1949.
- Παπαχρυσάνθου, Διονύσια, *Η διοίκηση του Αγίου Όρους 1600-1927: Σύντομη ιστορική επισκόπηση*, Atina 1999.
- Philliou, Christine, “Breaking the Tetrarchia and Saving the Kaymakam: to be an Ambitious Ottoman Christians in 1821”, *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850. Conflict, Transformation, Adaptation*, ed. Antonis Anastasopoulos & Elias Kolovos, Rethymno 2007, s. 181-194.
- Rizk Khoury, Dina. *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834*, Cambridge 1997.
- Salzmann, Ariel, *Measures of Empire: Tax Farmers and the Ottoman Ancien Régime*, Columbia University, Doktora Tezi, New York 1995.
- Saraçoğlu, Safa, “Resilient Notables: Looking at the Transformation of the Ottoman Empire from the Local Level”, *Contested Spaces of Nobility in Early Modern Europe*, ed. Matthew Romaniello & Charles Lipp, Farnham 2011, s. 257-277.
- Sariyannis, Marinos, “Notes on the Ottoman Poll-Tax Reforms of the Late Seventeenth Century: The Case of Crete”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 54, (2011), s. 39-61.
- Σκουβαράς, Βαγγ, *Το παλαιότερο αρματολικι του Πηλίου και οι Αρβανίτες στη Θεσσαλομαγνησία*, Volos 1959.
- Speake, Graham, *Mount Athos: Renewal in Paradise*, New Haven 2002.

- Subrahmanyam, Sanjay, *The Political Economy of Commerce: Southern India 1500-1650*, Cambridge 2002.
- Svoronos, Nicolas, *Le commerce de Salonique au XVIIIe Siècle*, Paris 1956.
- Tamdoğan, Işık, “Le nezir ou les relations des bandits et des nomades avec l’État dans la Çukurova du XVIIIe siècle”, *Sociétés rurales ottomanes, Ottoman Rural Societies*, ed. A. Mohammad, Kahire 2005, s. 259-269.
- Tezcan, Baki, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge 2010.
- The Ottoman City between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul*, ed. Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, Cambridge 1999.
- Vasdravellis, John, *The Greek Struggle for Independence: The Macedonians in the Revolution of 1821*, Selanik 1968.
- William Hasluck, Frederick, *Athos and Its Monasteries*, New York 1924.
- Χιονίδη, Γιώργου X, *Η συμβολή της Βέροιας στην επανάσταση του 1821: διάλεξη*, Veria 1985.

A CHRISTIAN PRINTER ON TRIAL IN THE TANZİMAT COUNCIL OF *SELANİK*, EARLY 1850S: KIRIAKOS DARZİLOVİTİS AND HIS SEDITIOUS BOOKS

Anna Vakalı*

Abstract

The present article deals with Kiriakos Darzilovitis, a Greek-educated Slavophone and the second Christian printer of Selanik. This article touches on some of the main points in Kiriakos's biography, with two main stations: first, his trial by the city's Tanzimat council because of the seditious books he was accused of printing; and second, the closure of his bookstore some years later, orchestrated by two Orthodox metropolitans and the local Ottoman authorities. The article follows how an ordinary Ottoman subject was consciously able to manoeuvre his way through different lingual, ethnic identities, citizenships, and even legal jurisdictions. More importantly, Kiriakos's life story sets an example for the limits of such "navigation." Indeed, the different governing authorities in the late Ottoman world could punish an individual for not fulfilling the expected commitments of each identity he or she asserted.

Keywords: printing, Ottoman Balkans, *Selanik*, sedition

1850'lerin Başında *Selanik* Tanzimat Meclisinde Bir Hristiyan Matbaacının Yargılanması: Kiriakos Darzilovitis ve Fesat Kitapları

Özet

Bu makale Selanik'in ikinci Hristiyan matbaacısı, Yunan eğitimi almış bir Slavofon olan Kiriakos Darzilovitis hakkındadır ve Kiriakos'un hayatındaki bazı önemli dönüm noktalarına temas etmektedir. Bu dönüm noktalarından ilki, şehrin Tanzimat meclisinde zararlı (*fesat*) kitaplar basmış olması nedeniyle yargılanması; bir diğeri ise, sahip olduğu kitapçı dükkânının bir kaç yıl sonra iki Ortodoks Metropolit ve yerel Osmanlı otoriteleri eliyle kapatılmasıdır. Bu makale bir Osmanlı tebaasının farklı dilsel, etnik kimlikler ve vatandaşlıklar ve de farklı yargı yetki alanları arasında kendine bilinçli bir biçimde nasıl manevra alanları yarattığının izlerini sürmeyi hedeflemektedir. Daha önemlisi, bu yazı Kiriakos'un kimlikler arasındaki bu yolculuğunun sınırları olduğunu, otoritelerin onun yüklenmek istedikleri kimliklerin gereklerini yerine getirmediği ölçüde cezalandırıcı bir rol üstlendiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Sözcükler: matbaa, Osmanlı Balkanları, *Selanik*, fesat

---

* Ph.D. Candidate, *University of Basel*.

Introduction¹

Though we still lack an extensive literature on nineteenth-century Ottoman *Selanik* (modern Thessaloniki), especially during the *Tanzimat*, the city has been increasingly explored within the paradigm of Ottoman “port cities.” The latter are understood as spaces for flows of people, goods, and ideas, which grew in proportion to port cities’ increasing integration into the world economy, and were accompanied by urban development and spatial reconstruction through the mid-nineteenth century. Scholars working on the Ottoman Mediterranean have focused on, among other topics, the crucial role of port cities in the region’s economy, on the role played by the inhabitants of port cities in regional and international trade, and on the influence of nascent nationalism in port cities.² Thus, Ottoman port cities of the Mediterranean, including Istanbul, Izmir, Beirut, and *Selanik* have been analyzed within a framework of “communities that fall short of nation-building, individuals of indeterminate identity, milieus based not on ethnic origin but on common practices or political convictions, characters marginalized because of their immoral or criminal behaviour, and so forth.”³ Moreover, due to their role as dynamic nodes in the world economy and therefore leading loci of technological innovation, as well as their relatively cheap and efficient access to transportation, port-cities have also been linked to printing activities: in the Armenians’ case, for example, printing emerged “either in or near port cities or was facilitated by maritime connections to such cities.”⁴

24

Picking up on these features of port-cities, the present article seeks to present the life story of a local printer of *Selanik*, Kiriakos Darzilovitis. It also contributes to the literature through its use of a still widely undiscovered source in Ottoman historiography: the interrogation protocols (*istintakname*)⁵ of the local councils established during the *Tanzimat* reforms. A rather unknown figure, Kiriakos (1817-1877) serves as an example of how an individual could consciously

---

¹ I thank Gergana Georgieva, Yura Konstantinova and Tasos Kostopoulos for providing me with Bulgarian archives and literature related to the subject; and Gergana Georgieva and Andreas Lyberatos for translating the necessary Bulgarian abstracts. I also thank Alexander E. Balistreri, Özde Çeliktemel-Thomen, Maurus Reinkowski and Seçil Uluşık for reading early drafts and providing me with valuable comments, as well as the two anonymous reviewers of *Cibannümâ* for their careful reading of my manuscript and their insightful comments and suggestions.

² Nurçin Ileri, “Rewriting the History of Port Cities in the Light of Contemporary Global Capitalism”, *New Perspectives on Turkey*, no. 47, (2012), p. 188.

³ Malte Fuhrmann, Vangelis Kechriotis, “The Late-Ottoman Port-Cities and their Inhabitants: Subjectivity, Urbanity, and Conflicting Orders”, *Mediterranean Historical Review*, 24:2, (2009), p. 73.

⁴ For a connection between early modern Armenian printing in the Ottoman Empire and port-cities, see Sebouh Aslanian, “Port Cities and Printers: Reflection on Early modern Global Armenian Print Culture,” *Book History*, Volume 17, (2014), pp. 55, 58.

⁵ The writing down of interrogation protocols (that is, of verbatim accounts of the litigants’ testimonies, as well as their dialogues with the interrogators) was a novel practice taking place for the first time in the Ottoman Empire’s history in the framework of the local councils of the *Tanzimat* (see also below).

navigate between various citizenships, ethnic claims, even legal jurisdictions of different states in the rapidly changing environment of the mid-nineteenth century Ottoman urban milieu. In the next pages he will appear as a student in the Greek Kingdom's capital town signing a petition together with other Greek classmates; as a defender of Greek citizenship demanding the application of Greek law during his trial at the local (Ottoman) council; as someone claiming to be a loyal and honourable Ottoman subject in a petition addressed to the governor (*vali*) of *Selanik*; as an advocate of Bulgarians when the latter started actively pressing for their cultural rights against both Ottoman Greeks and the Ottoman authorities in the late 1850s and during the 1860s; and finally, as a leading member of *Selanik*'s newly organized Bulgarian community between the late 1860s through his death in 1877.

Kyriakos Darzilovitis's Life Story

Kiriakos Darzilovitis (Darzilovets),⁶ born in 1817, was a Greek-educated Slavophone from a village outside *Vodina* (today's Edessa), northwest of *Selanik*. Following the Greek War of Independence (1821-1829), his merchant father moved the family to *Vodina*. Sometime later, probably in the mid-1840s, Kiriakos left for Athens, where, in October 1847, he enrolled at the Philosophical School of the University of Athens.⁷ In February 1848 he was one of many students who signed a letter supporting their history professor, Theodoros Manousis, after the latter was accused by students of the Theological School for mocking the name of Jesus Christ.⁸

In the autumn of 1850, Kiriakos came to *Selanik*. At the time, Jews accounted for at least half of the city's population, followed by Muslims, Greek Orthodox Christians (comprising also a smaller group of Bulgarians), Armenians and foreign residents.⁹ Taking over the necessary equipment from Miltiadis Garbolas,¹⁰ a Vlach who had opened the town's first Christian printing house

---

⁶ These are his respective surnames in Greek (Δαρζιλοβίτης) and Bulgarian (Дарзилевич) languages. I chose the Greek version in this article's title, since this was the version he used to sign his interrogation document and his petition to the governor.

⁷ Vaia E. Dragati, *The Macedonians in the Greek Kingdom in the Middle of the 19th Century* (in Greek), Aristotle University, MA, Thessaloniki 2010, p. 114.

⁸ *Ibid.*, p. 49.

⁹ For more information, see Meropi Anastasiadou, *Thessaloniki 1830-1912, A Metropolis at the Time of Ottoman Reform* (in Greek), Athens: Vivliopoleion tis Estias, 2008, pp. 97, 141-144.

¹⁰ Miltiadis belonged to the famous Vlach family Garbolas, originally from the Mount Olympus near *Katrin* (Katerini), who had formed a dynasty of printers and bookstore holders. His father Konstantinos resided in Vienna, and moved to Athens in 1838, where he founded a printing house and a bookstore. He operated his store until 1842. Charalampos K. Papastathis, "The First Greek Printing-Offices in Thessaloniki (in Greek)", *Makedonika*, H', Thessaloniki, (1968), p. 240. Panagiotis Kokkas, "The Garbolas Family and the First Greek Newspaper of Thessaloniki (in Greek)", *Makedonika*, 21, Thessaloniki, (1981), p. 231.

approximately a year earlier, Kiriakos opened his own bookstore and printing office on *Sultanije* Street.¹¹ In fact, Kiriakos had worked together with Miltiadis's brother, Alexandros, in the latter's printing house in Athens.¹² Only few months after arriving in *Selanik*, in February 1851, Kiriakos was tried by the provincial council of *Selanik* (*Selanik eyaleti meclisi*). He was accused both of acquiring a Greek passport¹³ some months before,¹⁴ but mainly of printing books that were said to "corrupt the minds of the people" and "incite sedition."¹⁵

Following his trial, the details of which will be given in the next section, Kiriakos continued printing books through 1860, when his printing house was completely shut down, leaving him only with his bookstore.¹⁶ The reason for the closure was Kiriakos's support for the Bulgarians of the city of *Avrethisar* (today's Kilkis, north of *Selanik*) after they demanded the appointment of their own Bulgarian bishop, Parthenios. As is widely known, the *Rum milleti* (Greek-Orthodox religious community) of the Ottoman Empire comprised all of the empire's Greek-Orthodox subjects, regardless of what language they spoke (be it Greek, Slavic languages, Albanian, etc.). Its administration was dominated by the Greek-speaking clergy. Starting in the 1850s, however, the Slavic populations of the southern Balkans increasingly started asking for clergy and schools in their own language.

---

¹¹ *Ibid.*, p. 245. Papastathis erroneously dates the foundation of Kiriakos's store to 1852. According to what Kiriakos stated later during his interrogation, he operated his store together with eight partners, six of whom were merchants. During his testimony, he revealed some of their names: Kostanti Dinke (his brother), Nikola Ispala (known as Nikolaos Psaltis, who had also been a partner of Garbolas), Dimitri Tzortzi in Trieste, and Karbola and Kostanti Varvat in Athens.

¹² *Ibid.*, p. 245.

¹³ The passport was included in the case's file; it was issued in September 1850 and was valid for six months. Beyond indicating nationality, the passport was a slip of paper which should grant Kiriakos a free passage from Athens to *Selanik*.

¹⁴ Ottoman Christians' visits to the Kingdom of Greece in order to receive a Greek passport and their return to the Ottoman Empire constituted an issue of contention between Greece and the Ottoman Empire starting from the 1830s. According to Greek law, a precondition for issuing a Greek passport in such cases was a three-year long residence on Greek territory, while individuals who had migrated between 1830 and 1837 were recognized as Greeks by the Ottoman Empire. According to the Ottoman authorities, in order to gain this status individuals had sold their property before their departure, and had stayed for at least three years in Greek territory. The Ottoman authorities recognized as Greeks only those who had migrated between 1830 and 1837, had sold their property before their departure, and had stayed for at least three years in Greek territory. Georgios Georgis, *The First Longstanding Greek-Turkish Dispute: The Issue of Nationality, 1830-1869* (in Greek), Athens: Kastaniotis, 1996, pp. 157, 217.

¹⁵ BOA (State Ottoman Archives of the Prime Ministry of the Republic of Turkey, Istanbul), I.MVL. 204 6505 (24 March 1851), A.MKT.NZD. 31 40 (3 April 1851), A.MKT.MVL. 41 8 (31 March 1851). All documents pertaining to this case, including the interrogation of Kiriakos, were handwritten in Ottoman Turkish. In addition, two documents in Greek, that is, Kiriakos's Greek passport and his petition to the governor of *Selanik* (see below), were also included in the files.

¹⁶ Kiriakos described the incident in a letter to Rakovski on October 1860, stating that it had taken place six months before, Nikola Traikov (ed.), *Archive G.S. Rakovski. Vol. 2. Letters to Rakovski (1841-1860)* (in Bulgarian and Greek), Sofya: Izdatelstvo na BAN, 1957, p. 621.

The area of *Avrethisar* was inhabited mainly by Bulgarians. According to a diplomatic official from the Greek Embassy in Istanbul, the Bulgarians of *Avrethisar* had sent a report to the Patriarchate in Istanbul, requesting the removal of the local bishop Meletios of Greek origins and his replacement by the Bulgarian Parthenios. Following a series of events including the pressure exerted by some Bulgarian families of *Avrethisar*, who declared their willingness to join the Catholic Church, the Patriarchate decided to give in and to appoint Parthenios as bishop of *Avrethisar* (1859-1867). However, Neofitos, the metropolitan of *Selanik* (1858-1874), had actively tried to prevent the appointment of Parthenios. Instead, he had tried to secure the appointment of the bishop of Platamonas (near *Katrin*, today's Katerini), from whom he had received a bribe.¹⁷

Kiriakos paid for his support of Parthenios with the closure of his printing house. He described this affair in a letter dated 25 October 1860 addressed to Georgi Sava Rakovski, an important figure of the Bulgarian National Revival movement with whom Kiriakos had regular correspondence. In this letter Kiriakos argued that the Greeks (*Γραικοί*, meaning here the Greek-speaking Ottoman Christians), especially the notables, had collaborated with the metropolitans of *Selanik*, Neofitos, and of *Vodina*, Nikodimos (1859-1870). As a group, Kiriakos explained, they had persuaded the governor of *Selanik* to close his printing house. Given the fact that Kiriakos was printing the Greek books for the town's schools,¹⁸ the decision of the Orthodox ecclesiastical authorities to shut down his printing house seems a rather harsh and unexpected one. The third known printer of *Selanik*, Nikolaos Vaglamalis, started his business in 1866.¹⁹ Thus, we do not know how the provisioning of the Greek schools with books was secured in the meantime.

In the same letter to Rakovski, Kiriakos identified himself as “a Bulgarian who does not know the Bulgarian [written] language.” He also supported Bulgarians' right to seek the progress and dissemination of their mother tongue. Furthermore, he accused the Greeks (again, *Γραικοί*), who were aided by their Church clergy and the Ottoman officials, of actively fighting against the Bulgarians.²⁰ In another letter written to Rakovski on 5 October 1860, Kiriakos had similarly expressed his support for the Bulgarians in their dispute with the

---

¹⁷ Dimitris Stamatopoulos, “Thessaloniki: 1858-1874. The Implementation of the General Regulations and Metropolitan Neofitos (in Greek)”, *Thessalonikeion Polis*, 1, (1997), pp. 97-98.

¹⁸ See also footnote 36.

¹⁹ Charalampos K. Papastathis, “The First Greek Printing-Offices in Thessaloniki (in Greek)”, *Makedonika*, H', Thessaloniki, (1968), pp. 253-254. Panagiotis Kokkas, “The Garbolas Family and the First Greek Newspaper of Thessaloniki (in Greek)”, *Makedonika*, 21, Thessaloniki, (1981), p. 231. See also BOA, I.MVL. 546 24520 (9 January 1866).

²⁰ Nikola Traikov (ed.), *Archive G.S. Rakovski. Vol. 2. Letters to Rakovski (1841-1860)* (in Bulgarian and Greek), Sofya: Izdatelstvo na BAN, 1957, p. 621. The letter to Rakovski was also reprinted in the latter's Bulgarian newspaper, *Dunavski Lebed* (The Swan of the Danube), on 8 November 1860.

Greeks. The Bulgarians, Kiriakos continued, faced great religious and political prosecution by the latter, whose head priests regarded the Bulgarian provinces merely as fiefs.²¹ All in all, Kiriakos, who had studied in Greece, printed both Greek and Slavic books, and supported the Bulgarians in their demands towards the Greek-speaking elites of the *Rum milleti*, was thus forced to take an active stand in the ongoing polarization between Bulgarian- and Greek-speaking Orthodox Christians. We can only guess that the closing of his printing house moved Kiriakos one step away from his mode of switching between identities and led him one step closer to his self-identification as a “Bulgarian.”

Indeed, in the following years until his death in *Selanik* in 1877, Kiriakos would increasingly get involved in the Bulgarian cause. In 1867, he was appointed to the office of superintendent of the city’s Bulgarian girls’ school, and in 1868, he became a leading member of its Bulgarian community. Kiriakos’s brother, Konstantinos, had been more involved in the Bulgarian cause from the very beginning, having become in 1865 the Bulgarian community’s first president.²² In 1866, Konstantinos converted his house into the first Bulgarian school of the city. His son, Georgi, a fervent supporter of the Bulgarian cause, moved suddenly to Athens in 1874. Georgi’s son, Dimitrios Digkas, who had studied law in Athens and then settled in *Selanik*, was one of the first Greek deputies in the Ottoman Parliament after 1908. Following *Selanik*’s annexation to the Greek Kingdom in 1912, he also entered into the Greek Parliament.²³

Why Seditious Books?

In the beginning of 1851 Kiriakos had to stand trial in front of the provincial council of *Selanik*, a novel institution of the *Tanzimat*. The accusation Kiriakos faced was twofold: firstly, it comprised his acquisition of a Greek passport in Athens immediately before coming to *Selanik*. Secondly, he was accused of having opened his store without obtaining the necessary license beforehand and of printing and selling improper and seditious books, which could “corrupt the minds of the people.”²⁴ The acquisition of the passport was defined as a (minor) offence

---

²¹ Ivan Snegarov, *Thessaloniki in Bulgarian Spiritual Culture* (in Bulgarian), Sofia: Pridvorna Pechatnitsa, 1937, p. 200.

²² Nikolai Genchev, Krassimira Daskalova (ed.), *The Bulgarian Intelligentsia during the Revival. Encyclopedia* (in Bulgarian), Sofia: Petur Beron, 1988, p. 231.

²³ I thank Yura Konstantinova (Bulgarian Academy of Sciences) for the information on the extended Darzilovitis family. An article by her, entitled “The dissolution of the Rum millet-Some Greek-Bulgarian Cases,” will be printed by the University of Athens in the near future.

²⁴ The books were described variously as *mülke müzır kitaplar* (books harmful to the state) during the interrogations, as *tağyir-i eñkar-ı nasa sebep olacak kitaplar* (books that will cause the change of the thoughts of the people) and *uygunsuz kitaplar* (improper books) in the report (*tabirât*) of the governor of Selanik, and as *ıfsad-ı ezhan-ı abalıye mucib bir takım kitaplar* (several books giving rise to subversion in the minds of the people) in the official report (*mazbata*) of the Supreme Council of Judicial Ordinances (*Meclis-i Vala-ı Ahkam-ı Adliye*) and in the Sultan’s decree (*irade*).

(*kabahat, töhmet*) in the Ottoman documents.²⁵ Yet, his unlicensed shop and its printing activities were classified as more threatening, as they were against the order (*mugayir-i nizâm ba‘zî hareket*) and could incite sedition or disorder (*fesat-amiz şeyler*).²⁶ Before elaborating on the details of Kiriakos’s trial, let us consider for a moment the factors which could have rendered Kiriakos’s books so dangerous to the state. Their exact titles and content were not specified during Kiriakos’s interrogation and in the accompanying Ottoman documents; rather, we encounter merely the reference to “books harmful to the state” (*mülke muzır kitaplar*).

One may thus only speculate on the content of Kiriakos’s books by looking at the titles of the books he printed after his trial and after having received respective warnings. In fact the titles of these books are known to us from other sources. Between 1852 and 1860, Kiriakos printed twelve books in Greek language and one book in Slavic translation, though printed with Greek letters, a common practice at that time. The Greek books were books pamphlets for the Greek schools of the town with topics ranging from French language to ethics, arithmetic, physics and geography. Other printed books had a focus on Christian theology with a special emphasis on religious services, the New Testament and canonical references. There were also books of general knowledge on medical advices as well as history of the creation of the world.²⁷ Finally, the Slavic book was the “Konikovo Gospel” (*Kovikovsko Evangelie*), the oldest known major text reflecting the area’s living Slavic dialects. It consisted of a Gospel lectionary for Sunday services in Slavic translation, printed in Greek letters with corrections by Pavel Božigropski from the village of Konikovo and issued in 1852.²⁸

In addition, several other factors could give us some clues about the kind of books Kiriakos might have been circulating before his trial in 1851. On the one hand, books or pamphlets smuggled into the Ottoman Empire from Greece often related to claims of Greek nationalism, intending to incite the Christians subjects of the empire. Particularly, in February 1854 a decree was issued against the circulation of a nationalist, eleven-page pamphlet, printed in 1853 on the Aegean

---

²⁵ BOA, I.MVL. 204 6505 (24 March 1851), see respective writing of the governor of *Selanik* on 25 February 1851.

²⁶ BOA, I.MVL. 204 6505 (24 March 1851), *ibid*.

²⁷ To name just three examples (all printed in Greek language), *Geography of Elementary Subjects (to be Used in the Elementary Schools)* (1855), Dimitrios N. Davaris, *Christian Manual with Short Explanation* (1858), S. Samartzidis, *Practicing Medicine Without a Doctor* (1853). For a full list of the books printed by Kiriakos, see Charalampos K. Papastathis, “The First Greek Printing-Offices in Thessaloniki (in Greek)” *Makedonika*, H, Thessaloniki, (1968), pp. 245-248.

²⁸ In fact, Kiriakos printed only four pages, comprising a title page and four Gospel readings in Slavic translation, of an original bilingual (Greek-Slavic) manuscript of the Konikovo Gospel, which was found in 2003 by researchers from the University of Helsinki in the library of the Greek Orthodox Patriarchate of Alexandria and All Africa and has been dated back to the late 18th or early 19th century. See <http://www.helsinki.fi/~jslindst/268/> (retrieved in September 2015).

island of Syros. It had been brought to *Selanik*, with the aim, according to the Ottoman authorities, of “inciting the minds of the non-Muslims subjects (*tabrik-i ezhan-ı reaya*).”²⁹ Particularly, the pamphlet’s content was addressed to the “Greeks of enslaved Greece” (*Έλληνες της δούλης Ελλάδος*), at other places called the “Greek Christians” (*Έλληνες Χριστιανοί*) or all the “Christian brothers” (*και πάντες οι εν Χριστώ αδελφοί*), specified later in the text as the “Greeks, Macedonians, men from Epirus, Thessaly, the Ionian Islands, Crete, Thrace, as well as Bulgarians, Serbs and Montenegrins.” In this pamphlet, they were all called to revolt against the “yoke of the Asian tyrant,” which had been plaguing the motherland for four hundred years, and reacquire their freedom. At a time when Europe’s nations were not bearing their own tyrants, with whom they were sharing the same religion and/or language, the addressed Greeks were urged not to support their Muslim tyrants. Many examples of heroic deeds and battles of the “Greek nation” from antiquity until the present time were being evoked while many heroes were listed. They should remind the readers of their glorious past and motivate them to fight for their own “freedom and independence,” in order to complete what had begun in 1821. However, the governor of *Selanik* assured in his report that the city’s non-Muslims were not paying attention to such publications, since they were enjoying unprecedented privileges and complete safety and comfort (*mazhar oldukları imtiyazat ve kemal-ı emniyet ve istirahat*). The Sultan’s final decree nevertheless stipulated that the dissemination of similar publications should be banned (*bu makule evrakın adem-i neşrine dikkat olunmak üzere*).

30

Lastly, several examples of similar trials or petitions of Ottoman Christian printers at that time provide us with valuable information. Indeed, they all reveal a common pattern of defence or argumentation employed by the printers when confronting the Ottoman authorities. The printers’ discourses aimed at convincing the authorities that the books which they had been printing or circulating were produced exclusively for students and for usage in schools and churches. The Bulgarian teacher Todor, the son of Todor, for example, was tried at the local council of *Ziştovi* (Shistov) in 1864 for picking up some seditious books from the customs. In his testimony, Todor argued that his supplier from Odessa had informed him that they were “books for children to read.”³⁰ In the same year, Tome, his brother Petro, as well as Anastas Makri were tried in the council of *Manastır* for selling books which were said to incite the minds of the people. In parallel to Todor’s claims, they argued that their books were only for the education of the Christian students (*millet-i hristiyanın sıbyanlarına talim olunmak üzere*) and that no book among them pertained to freedom (*serbestiye müteallik*).³¹

Examples from related trials in *Selanik* reveal a surprisingly similar thread of argumentation. Nikolas Vaglamalis, the third Christian printer of *Selanik* (after

²⁹ BOA, I.MTZ. (01) 9 227 (11 February 1854).

³⁰ BOA, MVL. 949 49 (25 April 1864).

³¹ BOA, MVL. 967 61 (13 July 1864).

Garbolas and Kiriakos) petitioned the state in 1866 in order to open a printing house in the town. In his petition, he underlined that his printing house would print “solely books which would be read by students in the schools and churches (*yalnız mekteplerde ve kiliselerde sıbyanın kiraatına mahsus kitap*).”³² The provincial council of *Selanik*,³³ noting that similar pretences had been used previously for printing other kinds of books, ordered that Vaglamalis should be bound to a guarantee (*kefalete rabî*). In addition, the exact titles of the books Vaglamalis would print were listed in Greek but written with Arabic letters, all of them dealing with religious education and instruction of the Greek language. It was also stated that the books did not include harmful elements to the sovereign and the state (*mülkçe ve devletçe müzîr şey tab olunmamak*). The final decree approved the opening of the printing house of Vaglamalis on the conditions mentioned above. Finally, few years later Nikola Mihal, a resident of *Selanik*, was granted permission to open a printing house (*matbaa*) on the same conditions, that is, that the books and pamphlets would be only for educational purposes and that he would be bound to a guarantee.³⁴ Further south, in *Yanya*, the establishment of a printing house and the printing of a Greek newspaper were allowed in 1866 in order to counteract newspapers which had been printed in nearby Greece and which contained seditious (*fesat-amiz*) material. In addition, the printing house was instructed to print books for the local schools so that they did not have to be imported from Greece.³⁵

In sum, following his trial in 1851, Kiriakos continued his printing activity, but this time by focusing, like other printers did, on books related mainly to education. In his above-mentioned letter to Rakovski in October 1860, Kiriakos stated that he used to print in his printing house “all the Greek books used in the schools.”³⁶ Pertaining to the books which had caused his arrest in 1850, we can assume that their content must have been related to inciting claims of Greek nationalism and/or were destined for a wider public exceeding the boundaries of schools and churches.

---

³² BOA, I.MVL. 546 24520 (9 January 1866).

³³ The council members appear with their seals in the council’s minutes: the provincial governor Mehmed Akif, the religious judge Mehmed Bedreddin, the accountant Ömer Besim, the mufti Mustafa, the administrator of the pious foundations Abdülkadir, member Refik Yusuf, member (not readable), member (not readable), member Hilmi Hüseyin, member Mehmed Şevki, the scribe Receb (not readable), the scribe (not readable), the (Greek-Orthodox) representative Atanas Bladi (*Αθανάσιος Βλιάτης*), member (not readable), the (Greek-Orthodox) representative Lazaraki, the (Jewish) representative (not readable), the (Jewish) representative İsak (not readable).

³⁴ BOA, MF.MKT. 1 3 (7 May 1872).

³⁵ BOA, I.DH. 554 38571 (1 October 1866).

³⁶ Nikola Traikov (ed.), *Archive G.S. Rakovski. Vol. 2. Letters to Rakovski (1841-1860)* (in Bulgarian and Greek), Sofya: Izdatelstvo na BAN, 1957, p. 621.

Kyriakos's Trial and Acquittal by the Provincial Council of *Selanik*

Faced with the charges pertaining to holding an illegal Greek passport and propagating seditious books, Kiriakos had to defend himself in front of the provincial council of *Selanik* (*meclis*). These councils constituted novel institutions established right from the beginning of the *Tanzimat*. They were assigned both administrative and legal functions, gradually taking over the adjudication first of penal and much later also of civil cases from the *sharia* courts. The adjudication of penal cases was made based on new penal codes, introduced respectively in 1840, 1851 and 1858.³⁷ Moreover, the local councils were staffed with state-appointed bureaucrats and elected Muslim as well as non-Muslim notables.³⁸

Faced with this novel institution, Kiriakos was subjected to several questions regarding his acquisition of a Greek passport and the activities of his printing house. Pertaining to Greek passports, only the former Ottoman subjects who had changed to the Greek citizenship before 1837 were interpreted as Greek subjects by the Ottoman authorities in accordance with the Protocol of London signed in July 1837.³⁹ In his defence, Kiriakos, without making any reference to the legal framework, stated in court that upon his return to the Ottoman Empire, many friends and officials had offered him to return to the status of being an Ottoman subject (*tebaiyet*). However, he said, he was not in a rush (expressed also by his use of the word *bakalım*, “let’s see”). First, he wanted to wait and see whether he would be accepted as a foreign subject and then, if it suited his

³⁷ For more information, see Sedat Bingöl, *Legal Reform in the Ottoman Empire during the Tanzimat Period. The Foundation and Proceeding of the Nizamiye Courts (1840-1876)* (in Turkish), Eskisehir, Anadolu Universitesi: Edebiyat Fakultesi Yayınları, 2004, pp. 57-86, 151-156, 208-215.

³⁸ Contrary to usual practice, the minutes of the council proceedings (*meclis mazbatası*), including the seals of the council's members, were not included in Kiriakos's case's file. However, from other penal cases tried during the same period on behalf of the provincial council of Selanik, we can infer that the people interrogating Kiriakos included (at least) the following: the governor of the province Yakub Pasha, its finance director Ishak Nureddin, the mufti Hüseyin Zühdü, council member Numan Tayyib, council member Ahmed, the city's metropolitan Ieronimos, the Greek-Orthodox representative Gavril Zarkavi (Γαβριήλ Ζ/Χαρκάδης) and the Jewish representative Yako, son of Avram (Fransez).

We still lack any extensive information on the city's notables during the 19th century. In my ongoing PhD dissertation, dealing with the local *Tanzimat* courts in a variety of Balkan cities, and especially with their adjudication of cases of sedition (*jesat*) and banditry (*eskejiya*), I try to help fill this gap by analyzing, among other cities, *Selanik*'s local councils' members during the first decades of the reforms.

³⁹ Georgios Georgis, *The First Longstanding Greek-Turkish Dispute: The Issue of Nationality, 1830-1869* (in Greek), Athens: Kastaniotis, 1996, pp. 219, 221, 227. The author cites a report of the Greek consul in Istanbul (dated November 1848), in which the latter mentioned that the Ottoman authorities were imprisoning many holders of Greek passports, demanding that they pay the tax levied on non-Muslim Ottoman subjects, the *reyaya* (απαίτησιν χαρατζοχαρτίου ως ριανιάδας). None of this, however, was mentioned during Kiriakos's trial.

interests (*işime gelir ise*), he would consider again becoming an Ottoman subject.⁴⁰ In addition, Kiriakos claimed that, although he had no license for his shop, he came to the Ottoman Empire to work according to the established law and order of the empire as well as “our own law (*kendî kanunumuz ile beraber*).” This latter law he stated to be the law of the Greek state (*benim kanunum Yunan devleti kanunudur*). Otherwise, Kiriakos continued, had not followed Greek law, he would have suffered a loss, given the fact that in the Greek Kingdom everybody was printing without a license. This had been the case, according to Kiriakos, especially after the declaration of the Greek Constitution (*konstotasyon-u Yunan*) in 1843.

In the same line, he stated that the Greek Constitution was valid for Greeks (*Yunanlar*, meaning here the citizens of the Greek Kingdom) even when they travelled and came under the jurisdiction of other governments.⁴¹ In sum, Kiriakos did not base the (re)acquisition of a certain citizenship on specific bureaucratic procedures and legal prerequisites, but rather on his own willingness and convenience. Furthermore, he felt confident enough to plea for the applicability of Greek law in his individual case, because of his status “as a Greek.” All these arguments speak to a high degree of fluidity in the passage from one citizenship to another, at least in the beginning of the *Tanzimat* and in the setting of *Selanik*.

As for his books, Kiriakos testified during his interrogation that he had been advised by the authorities to show them any book he was about to print. Nevertheless, Kiriakos argued that he had not followed the orders, as the “warning had not been in written form (*tabriren*)”, and the books he printed were “harmless (*zararsız*)”. He also noted that the books he printed were totally harmless (*zararsız*).” In addition, following these first warnings, his printing was left undisturbed. So, he had not seen any reason to apply to the Ottoman authorities.⁴² Asked specifically about one “improper” book that he had brought from Greece, Kiriakos maintained that he had sold only some copies of it, and then, after having being warned, had stopped doing so. The interrogators referred also to another book, which Kiriakos had picked up from the customs, and which had led to his arrest. Apart from these books seized by the government, Kiriakos continued, there had been eight to ten books, which he had piled up in a corner of his store, again after having received respective warnings.

The ease and confidence Kiriakos demonstrated in front of *Selanik*'s local council, especially when juxtaposed with the petition he submitted only one day later to the city's governor, provides us with some clues as to how Kiriakos viewed this very novel institution of the *Tanzimat*, at that point only ten years old. Different than being in a traditional Ottoman *sharia* court, Kiriakos, when

⁴⁰ BOA, I.MVL. 204 6505 (24 March 1851): “Eğer teba'a-ı ecnebiyelere ruhsat olmaz ise o vakit işime gelir ise olurum [*teba'a-ı devlet-i aliye*].”

⁴¹ BOA, I.MVL. 204 6505 (24 March 1851). In Kiriakos's words: “Yunanlar hükümet-i abara dahi gittiklerinde [*konstotasyon-u Yunan*] haklarında cari olur.”

⁴² Kiriakos referred to the local authorities both as *hükümet* and as *meclis*.

testifying in front of this council, treated the trial as a more informal setting or forum where he could express himself without employing special filters. On the other hand, taking into account that the interrogation protocols (*istintakname*) were being sent to Istanbul, it becomes obvious that the *meclis* facilitated, among other aims, the better monitoring of an individual in a time of increased governmentality exerted by the state. The bureaucrats in Istanbul could therefore form a first-hand idea of the subjects' thoughts and attitudes, especially of those residing in the provinces.

Nevertheless, Kiriakos's placidity mutated only one day later, when he addressed a petition of forgiveness to the city's governor Yakub Paşa. In this petition, written in Greek by Kiriakos and then translated into Ottoman, Kiriakos appealed for forgiveness for having obtained the citizenship of another country. Admitting that he had committed a sin (*αμάρτημα*), he claimed that he had acted out of ignorance of the Ottoman laws. He stated that from now on he wished to live as an honourable citizen of his mother county (*πατρίδα*), that is, the Ottoman Empire, and promised never again to act against the laws of the empire, of which he would remain a loyal subject.⁴³ Though Kiriakos had expressed himself in the local council in a more informal way, he was aware of the fact that, in order to achieve a favourable decision in his legal case, he had to address a higher authority, using a standardized and submissive terminology. Indeed, similar to other cases found in the archives, the submission of a petition of regret which was always addressed to the province's governor or even the sultan himself after having committed any kind of "sedition," was a necessary tool of restoring the unspoken contract between the sovereign and his refined subjects.⁴⁴

Similarly, three decades earlier, Mahmud II and Ottoman administrators saw only one solution to the Greek insurgency beginning in 1821: a forced peace, for which the Greeks of the insurgent provinces were to accept Ottoman subjecthood (*raijet*). The realization of this pact would entail Greeks' concession to take poll-tax tickets (*cizye kağıdı*), followed by signing a deed of obedience (*sened*), and finally

⁴³ BOA, I.MVL. 204 6505 (24 March 1851): "Επιθυμώ να ζήσω εις την πατρίδα μου ως έντιμος πολίτης", "... της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της οποίας πάντοτε θέλω μείνει πιστός υπήκοος καθώς και πρώτον."

⁴⁴ Similar petitions written by non-Muslim Ottoman subjects after having committed sedition (*fesat*) and thus betrayed the Ottoman sovereign can be found, to name just one example, in the case of local notables who had allied with bandits coming from the Greek Kingdom. Often these local notables petitioned within few weeks the Ottoman authorities asking for forgiveness and promising to remain loyal subjects of the empire, See I.MVL. 310 12874 (6 July 1854). In addition, "In the 1830s, the content of the Ayvalık petitions was highly formalized in a submissive style, [...] through which the petition functioned as a statement of submission to sultan rule. Drafters of such petitions, among others, humbly recognized their mistakes and stated that thereafter they would refrain from 'meaningless passions' and lead a 'peaceful life.'" Evthymios Papataxiarchis, "Reconfiguring the Ottoman Political Imagination: Petitioning and Print Culture in the Early Tanzimat" in *Political Initiatives "From the Bottom Up" in the Ottoman Empire, Halcyon Days in Crete VII. A Symposium Held in Rethymno, 9-11 January 2009*, Antonis Anastasopoulos (ed.), Rethymno: Crete University Press, 2012, pp. 188, 190.

registering the deed at the local court. The Greeks' status was to be placed back into its existing legal infrastructure within Islamic laws and Ottoman customs through a bureaucratic process linking the Greek individuals to the empire.⁴⁵ During the early *Tanzimat*, then, the relationship between the Ottoman Empire and its subjects rested on the employment of a vocabulary marked by submission and magnanimity, as it was known from earlier practices.

Kyriakos's petition succeeded its goal.⁴⁶ Despite his seditious books, the imperial decree (*irade*) pardoned him (*afiv*) in an act meant to demonstrate imperial mercy (*merhamet-i seniye*). The decree recognized the regret Kiriakos had demonstrated in his petition (*nedam ve pişman*) and the fact that he had returned (*recat*) to his original citizenship (*tebaiyet-i asliyyesine*) as before (*kama kana*). In addition, a condition of Kiriakos's pardon was that he would remain under life-long surveillance in *Selanik*, that his seditious books would be confiscated and burned, and that he would never again act against the "sublime consent" (*rızâ-ı ali*).⁴⁷

Conclusion

The case of *Selanik*'s second Christian printer does not only constitute a typical example of an Ottoman subject's navigation among citizenships and legal jurisdictions during the turbulent nineteenth century. Indeed, similar life stories have been delivered to us through the example of more known intellectual figures of the time.⁴⁸ The importance of Kiriakos's life story lies especially in the demonstration of the limits of such navigation for socially less influential persons. On the one hand, rather than trying to pinpoint the "real" and "prior" identity of such persons, or portray their navigation as mere opportunism, this article seeks to underline how normal and self-evident it could be for these individuals to pose

---

⁴⁵ Huseyin Sukru Ilicak, *A Radical Rethinking of the Ottoman Empire: Ottoman State and Society during the Greek War of Independence 1821-1826*, Harvard University, History and Middle Eastern Studies, PhD thesis, 2011, p. 167.

⁴⁶ To note, the Penal Code of 1840 lacked a specific clause about illegal printing offices and books. Particularly, in the penal code of 1840 (Chapter 2, First article) and 1851 (Chapter 1, Fifth article) there existed the notion of 'saying words which provoke somebody into actions against the Ottoman Empire and law and order', an act being punished with hard labor from one to five years. Ahmed Lüftü, *The Ottoman Order of Justice* (in Turkish), İstanbul: Marifet Yayınları, 1997, pp. 117, 132. Only in the Penal Code of 1858 (Chapter 13) we find clauses about opening a printing office without a license (article 137) and about printing, in authorized printing offices, items injurious to the Ottoman Empire. These offenses were punished with respective fines of fifty and ten to fifty gold mecdiyes (mecdkiye: a silver coin of 20 piastres) respectively. *The Ottoman Penal Code, translated from the French text*, London: Clowes, 1888, p. 61.

⁴⁷ BOA, I.MVL. 204 6505 (24 March 1851).

⁴⁸ Other cases of more prominent individuals are more well known; see Vangelis Kechriotis, "In Athens a Cappadocian, in Izmir an Athenian, in Istanbul a Parliamentarian: The Various Personalities and State of Belongings of Pavlos Karolidis (in Turkish)", *Toplumsal Tarih*, 257, (May 2015), pp. 28-35.

such claims. On the other hand, it provided an idea of the political limitations which constrained such a “pendulum between identities,” as each political authority (here the Ottoman one, that is, the provincial governor of *Selanik* and the sultan’s decree, as well as the local Orthodox metropolitans) set the conditions of their relations with their subjects and punished them accordingly should they demonstrate disloyal behaviour. Indeed, an individual’s assertion of a certain identity was rendered possible as long as the conditions set by each governing authority were fulfilled for the individual. Stating loyalty and submission to the Ottoman Empire, as well as abstaining from any nationalist activity (here: printing), were preconditions for remaining a free subject in the nineteenth-century empire. Supporting, on the other hand, the Greek-Orthodox Patriarchate in its encounter with Bulgarian demands launched from the 1850s was a precondition for retaining the support of the Orthodox clergy, which administered the *Rum milleti*. Thus, Kiriakos could remain an Ottoman subject after submitting the necessary petition to the provincial governor, but was forced to definitely close his printing house when he breached his unwritten “contract” with the administration of the *Rum milleti* by openly offering his support to the Bulgarian cause.

References

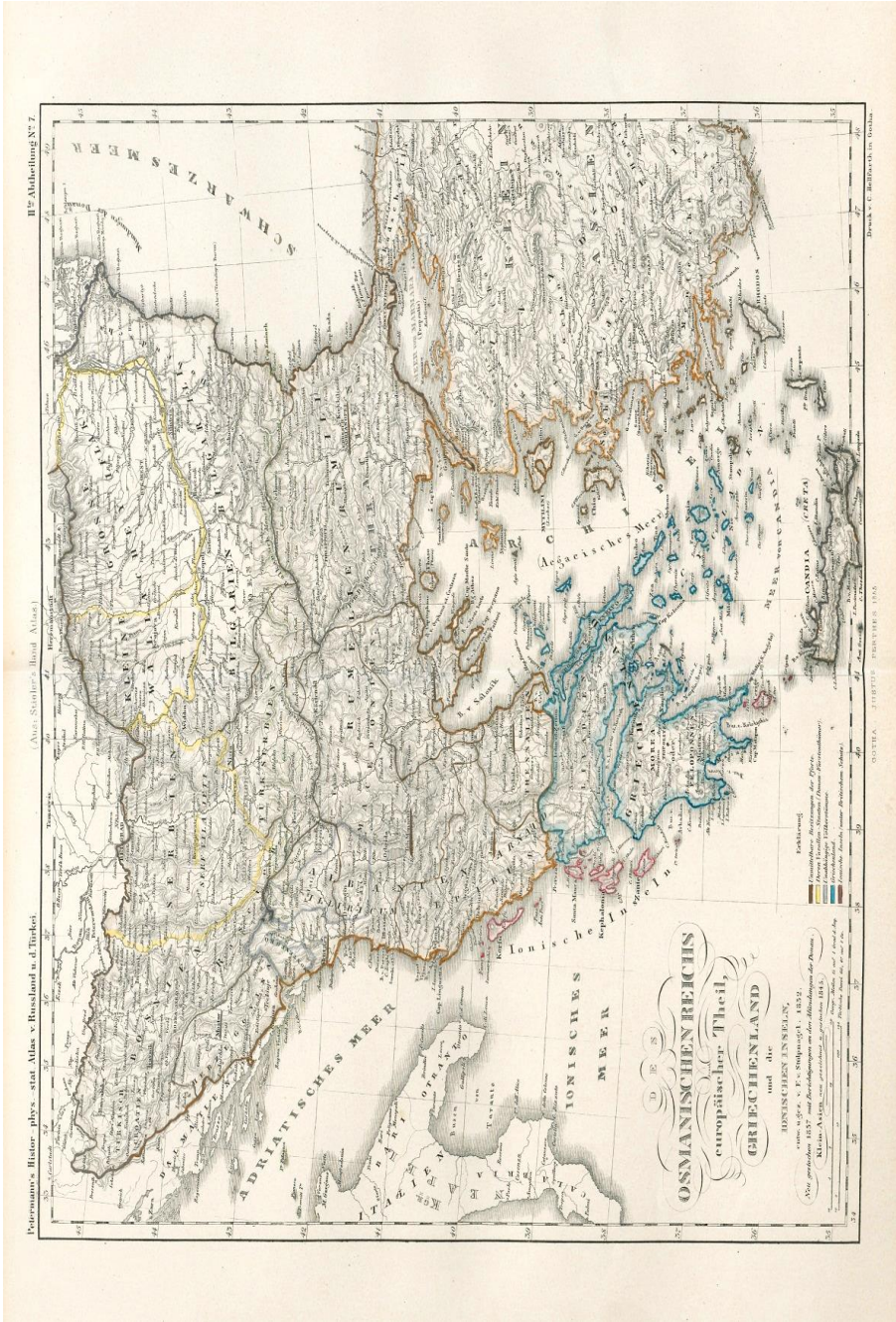
Archival Documents

- BOA (State Ottoman Archives of the Prime Ministry of the Republic of Turkey, Istanbul), I.MVL. 204 6505 (24 March 1851); I.MVL. 310 12874 (6 July 1854); I.MVL. 546 24520 (9 January 1866).
- BOA, A.MKT.NZD. 31 40 (3 April 1851).
- BOA, A.MKT.MVL. 41 8 (31 March 1851).
- BOA, I.MTZ. (01) 9 227 (11 February 1854).
- BOA, MVL. 949 49 (25 April 1864); MVL. 967 61 (13 July 1864).
- BOA, I.DH. 554 38571 (1 October 1866).
- BOA, MF.MKT. 1 3 (7 May 1872).

Secondary Sources

- Anastasiadou, Meropi, *Thessaloniki 1830-1912: A Metropolis at the Time of Ottoman Reforms* (in Greek), Athens: Estia, 2008.
- Aslanian, Sebouh, “Port Cities and Printers: Reflection on Early modern Global Armenian Print culture,” *Book History*, Volume 17 (2014), pp. 51-93.
- Bingöl, Sedat, *Legal Reform in the Ottoman Empire during the Tanzimat Period. The Foundation and Proceeding of the Nizamiye Courts (1840-1876)* (in Turkish), Eskisehir, Anadolu Universitesi: Edebiyat Fakultesi Yayinlari, 2004.
- Dragati, Vaia E., *The Macedonians in the Greek Kingdom in the Middle of the 19th century* (in Greek), Aristotle University, MA, Thessaloniki 2010.

- Fuhrmann, Malte and Kechriotis, Vangelis, “The Late-Ottoman Port-Cities and their Inhabitants: Subjectivity, Urbanity, and Conflicting Orders”, *Mediterranean Historical Review*, 24:2, (2009), pp. 71-78.
- Genchev, Nikolai and Daskalova, Krassimira (ed), *The Bulgarian Intelligentsia during the Revival. Encyclopedia* (in Bulgarian), Sofia: Petur Beron, 1988.
- Georgis, Georgios, *The First Longstanding Greek-Turkish Dispute: The Issue of Nationality, 1830-1869* (in Greek), Athens: Kastaniotis, 1996.
- Ileri, Nurçin, “Rewriting the History of Port Cities in the Light of Contemporary Global Capitalism”, *New Perspectives on Turkey*, no. 47, (2012), pp. 185-209.
- Ilicak, Huseyin Sukru, *A Radical Rethinking of the Ottoman Empire: Ottoman State and Society during the Greek War of Independence 1821-1826*, Harvard University, History and Middle Eastern Studies, PhD thesis, 2011.
- Kechriotis, Vangelis, “In Athens a Cappadocian, in Izmir an Athenian, in Istanbul a Parliamentarian: The Various Personalities and State of Belongings of Pavlos Karolidis (in Turkish)”, *Toplumsal Tarih*, 257, (May 2015), pp. 28-35.
- Kokkas, Panagiotis, “The Garbolas Family and the First Greek Newspaper of Thessaloniki (in Greek)”, *Makedonika*, 21, Thessaloniki, (1981), pp. 222-251.
- Lüfti, Ahmed, *The Ottoman Order of Justice* (in Turkish), İstanbul: Marifet Yayınları, 1997.
- Papastathis, Charalampos K., “The First Greek Printing-Offices in Thessaloniki (in Greek)”, *Makedonika*, H, Thessaloniki, (1968), pp. 239-256.
- Papataxiarchis, Evthymios, “Reconfiguring the Ottoman Political Imagination: Petitioning and Print Culture in the Early Tanzimat” in *Political Initiatives “From the Bottom Up” in the Ottoman Empire, Halcyon Days in Crete VII. A Symposium Held in Rethymno, 9-11 January 2009*, Anastasopoulos, Antonis (ed.), Rethymno: Crete University Press, 2012, pp. 179-218.
- Snegarov, Ivan, *Thessaloniki in Bulgarian Spiritual Culture* (in Bulgarian), Sofia: Pridvorna Pechatnitsa, 1937.
- Stamatopoulos, Dimitris, “Thessaloniki: 1858-1874. The Implementation of the General Regulations and Metropolitan Neofitos (in Greek)”, *Thessalonikeon Polis*, 1, (1997), pp. 87-99.
- The Ottoman Penal Code, translated from the French text*, London: Clowes, 1888.
- Traikov, Nikola (ed.), *Archive G.S. Rakovski. Vol. 2. Letters to Rakovski (1841-1860)* (in Bulgarian and Greek), Sofya: Izdatelstvo na BAN, 1957.

MUSTAFA ARİF EFENDİ'NİN SELANİK YILLARI: XIX. YÜZYIL OSMANLI TAŞRASINDA BURJUVAZİNİN OLUŞUMUNA BİR ÖRNEK

Dilek Akyalçın Kaya*

Özet

Selanik şehri XIX. yüzyılın ikinci yarısında yoğun şekilde iktisadî ve toplumsal farklılaşmalara sahne oldu. Şehrin liman kenti olması sonucu ortaya çıkan ticarî gelişmeler; artülkesindeki tarımsal dönüşümü, sermaye birikimini, sanayi yatırımlarını (ve dolayısıyla burjuvazi ve işçi sınıflarının oluşumunu) beraberinde getirmiştir. Bu süreç sözünü ettiğimiz iktisadî ve toplumsal farklılaşmanın temelini oluşturmaktadır.

XIX. yüzyılda, özellikle liman kentlerinde gelişerek kendisini gösteren ticaret burjuvazisi üzerine ikincil literatürde çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalarda söz konusu edilen burjuvazi çoğunlukla Osmanlı tebaası Gayrimüslimler ve imparatorlukta yaşayan yabancılardan oluşmaktadır. Müslüman burjuvazi denildiğinde ise bürokrasi akla gelmektedir. Fakat bu yaklaşım artık eleştirilmeye ve terk edilmeye başlanmıştır. Son dönemlerde yapılan çalışmalar konunun etnik/dinî ayrımlardan çok daha karmaşık olduğunu göstermektedir. Mikro düzeyde kişisel defterler üzerinden bireylerin hayatları ele alınarak yapılan araştırmalar burjuvazinin tanımlanmasında etnik/dinî ayrımlardan ziyade iktisadî/toplumsal farklılıkların daha belirleyici olduklarını, sınırlı da olsa, gözler önüne sermektedir.

Bu makalenin amacı XIX. yüzyılda Selanik'te yaşanan iktisadi ve toplumsal dönüşümlerin Selanikliler üzerindeki etkilerini analiz etmek ve Osmanlı taşrasında burjuvazinin oluşum sürecini ele almaktır. Bunu yapmak için Dönme kökenli Mustafa Arif Efendi'nin kişisel defterinden yola çıkarak diğer arşiv belgeleri ışığında XIX. yüzyılın ikinci yarısında taşralı bir gencin ne tür imkânlarla sahip olabileceği, bu imkânları nasıl değerlendirebildiği ve netice itibarıyla kendisine nasıl bir yol çizdiği ele alınacaktır. Bu analiz Dönme kökenli insanların sadece ticaret ile uğraşan büyük burjuvazi üyeleri olmadığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Ayrıca Osmanlı burjuvazisinin gelişimini süreç olarak ele alarak grubun Müslüman bürokrat/Gayrimüslim tüccar ayrımından çok daha karmaşık toplumsal gerçeklikler içerdiğinin altını çizmektedir.

Anahtar Sözcükler: Selanik, Burjuvazi, Mustafa Arif Efendi, mikro analiz, toplumsal ve iktisadi dönüşüm.

---

* Dr., *Araştırmacı*.

Mustafa Arif Efendi's Years in Salonica: An Example of the Making of Bourgeoisie in An Ottoman Province in the Nineteenth Century

Abstract

The city of Salonica lived through a profound social and economic differentiation throughout the second half of the nineteenth century. One of the primary reasons of such differentiation was the commercial expansion due to its geographical position as a port-city. Together with this characteristic several other factors also played a significant role on the social and economic differentiation between urban factory workers and the emerging bourgeoisie: the agricultural transformation of its hinterland, capital accumulation thanks to commercial wealth and its investment in industry, etc.

The secondary literature contains various studies on the emerging commercial bourgeoisie in the port cities during the nineteenth century. These studies argue that this bourgeoisie was comprised of the Ottoman non-Muslims and foreigners living in the Empire. According to this approach, when dealing with the Muslim bourgeoisie, there is a need to refer to the bureaucracy and/or administration. However recent studies on the subject criticized these theoretical frameworks demonstrating that such divisions along ethnic and/or religious lines fall short to analyze the much more complex social structure of the Ottoman society. Though still limited in number, there are increasingly more studies focusing on the characteristics of the bourgeoisie, its lifestyle, etc. through personal notebooks, journals and diaries.

This article aims to analyze the effects of social and economic transformations that Salonica underwent in the nineteenth century upon its inhabitants and to examine the making of bourgeoisie in an Ottoman provincial town through the personal notebook of Mustafa Arif Efendi, a Sabbatian. It deals with his life course and how it was affected by the social and economic transformations of his time. It argues that contrary to the commonly held view in the secondary literature Sabbatians were actually not a homogenous group comprised of individuals who were part of the well-off grand bourgeoisie dealing with international trade. Moreover it also claims that an analysis of the making of the Ottoman bourgeoisie during this period reveals the underlying elements of the social change as well as the complex nature of the Ottoman social structure in the nineteenth century.

Keywords: Salonica, Bourgeoisie, Mustafa Arif Efendi, microanalysis, socio-economic transformation.

Giriş

Bu makale XIX. yüzyılın ikinci yarısında Selanik'te yaşayan Mustafa Arif Efendi'nin tuttuğu defter üzerinden Osmanlı İmparatorluğu taşrasında oluşmaya

başlayan burjuvaziye inceleme amacı taşımaktadır.¹ Mustafa Arif Efendi 1852 yılında Selanik'te doğmuş ve 1941 yılında İstanbul'da vefat etmiş Dönme kökenli² bir Osmanlı tebaasıdır.³

Kaynakların tanıtımı: Çalışmamızın temel kaynağı Mustafa Arif Efendi'nin 1867-1933 yılları arası tutmuş olduğu notlardan oluşan ve hayatının özellikle Selanik bölümünü içeren defterdir. Mustafa Arif Efendi'nin defteri sadece Osmanlı tarihi çalışmaları bağlamında nadir bir kaynak olduğu için değil, aynı zamanda içerdiği bilgiler açısından da önem taşımaktadır. 93 varaktan oluşan defterin bütün sayfaları numaralandırılmış olup sonradan kopartılmış sayfa bulunmamaktadır. Defter, sayfa numarası [varak-'aded] ve içindekiler [nev'-i mündericat] olmak üzere iki kolondan oluşan fihrist ile başlamaktadır. Bu bölümde sadece varak 1'in karşısında "*tercüme-i halim, tarz-ı hayatım, iştiğalim*" ve varak 67'nin karşısında "*Mısr Valisi Mehmed Ali Paşa*" yazılmış ve diğer varak numaralarının karşılıkları boş bırakılmıştır. Defterdeki notlar üç ana bölümden oluşmaktadır: 1. Hayatını anlattığı bölümler, 2. Şiirler, 3. Tarihi olaylar. Bunların yanı sıra hepsinden bağımsız olarak bir soyağacı bulunmaktadır.

Mustafa Arif Efendi defterine hayatını anlattığı bölüm ile başlamış, şiirleri defterin arka tarafına ana metni bozmayacak şekilde topluca yazmıştır. Tarihsel olaylar ya da önemli şahsiyetler için belirlediği bölümler de ayrı olarak defterin başka tarafında kendilerine yer bulmuştur. Soyağacı da aynı şekilde bütün diğer yazılardan bağımsız olarak defterin ortasında bulunmaktadır. Bu durum defterin ayrı ayrı bölümler halinde kurgulandığını göstermektedir.

Hayatını anlattığı bölümlerde ise üç temel konu göze çarpmaktadır: İş hayatı, ailesi ve Avrupa seyahati. Mustafa Arif Efendi defterinde özellikle iş hayatı ile ilgili pek çok ayrıntı not etmiştir: yaptığı işleri, iş değiştirmelerini, iş gezilerini,

¹ Dedesinin defterini benimle paylaşan ve bu makalede ele alınmasına vesile olan Bilgi Kenber'e teşekkürü borç bilirim. Bu makalede Mustafa Arif Efendi'nin hayatı Selanik'in Yunanistan'a geçiş tarihi olan 1912'ye kadar ele alınacaktır.

² Dönmeler, XVII. yüzyıl ortasında yaşamış ve kendisini Mesih ilan etmiş Sabatay Sevi'nin takipçileridir. Sabatay Sevi'nin ölümünden sonra büyük çoğunluğu Selanik'e yerleşmiş, burada Yakubi, Kapancı ve Karakaş olmak üzere üç ayrı kola ayrılarak varlıklarını devam ettirmişler ve Yunanistan-Türkiye nüfus mübadelesine kadar bu şehirde yaşamışlardır. Mustafa Arif Efendi'nin ne defterinde ne de başka arşiv kaynaklarında Dönmeliğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Torunu Bilgi Kenber de aile içinde bu bilginin yaşatılmadığını belirtmektedir. Ancak kurulan evlilik ve aile bağlarından anladığımız kadıyla Mustafa Arif Efendi Dönmelerin Yakubi kanadından gelmektedir. XIX. yüzyılda Selanik'te yaşayan Dönmeler ile ilgili bkz. Dilek Akyalçın Kaya, *Les Sabbatéens saloniens (1845-1912): des individus pluriels dans une société urbaine en transition*, basılmamış doktora tezi, EHESS-Paris 2013; Marc David Baer, *The Dönme. Jewish converts, Muslim Revolutionaries, and Secular Turks*, Stanford 2010; Cengiz Şişman, *The Burden of Silence: Sabbatai Sevi and the Evolution of the Ottoman-Turkish Dönmeler*, Oxford 2015. Dönme terimini büyük harf ile yazma sebebim bu kişileri bireysel olarak Müslümanlığı seçenlerden ayırma amacı taşımaktadır.

³ Mustafa Arif Efendi'nin defteri yıllarca bir sandıkta durduktan sonra torunu Bilgi Kenber tarafından keşfedilmiştir. Şu anda bu defter üzerinden Bilgi Kenber ve tarafımca Mustafa Arif Efendi'nin hayatına dair bir kitap hazırlanmaktadır.

ortaklıklarını, maaşlarını ayrıntılı olarak ele almıştır. Ailesi ile ilgili olan bölümler, evlilik tarihi kaydıyla başlayıp çocuklarının doğum ve ölüm haberleri ile sınırlı kalmaktadır. Bunların haricinde defterde ailesine dair başka bilgi bulunmamaktadır. Hayatı hakkında kaydettiği son konu Avrupa seyahatidir.

Defter, Mustafa Arif Efendi'nin edebiyata olan merakını da açık şekilde görmemizi sağlamaktadır. Aile üyelerinin ve dostlarının doğum ve ölüm tarihleri için yazdığı şiirlerin yanı sıra beğendiği şiirleri ve özlü sözleri de defterine kaydetmiştir. Son olarak defterdeki üçüncü ana başlık tarihi olaylar ve önemli şahsiyetleri anlattığı ya da anlatmayı kurguladığı bölümlerdir. Belirtmeye değer bulduğu önemli olayların çoğu Selanik tarihi ile ilgili olup daha genel tarihe ilişkin olarak sadece sultan değişikliğini defterine aldığını görmekteyiz. Önemli şahsiyetler bölümünde ise yalnız Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın yer alması bu bölümün yarıda kaldığı izlenimini vermektedir.

Bu çalışmamızda Mustafa Arif Efendi'nin defterine "*tercüme-i halim, tarz-ı hayatım, iştiğalim*" ana başlığı altında dâhil ettiği iş hayatı üzerine yoğunlaşacağız. Defterdeki bilgiler hem Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul) hem de Tarihî Makedonya Arşivi'nden (Selanik) çıkarılan belgelerle desteklenecektir.

Metodoloji ve teorik çerçeve: İster elit ya da eşraf isterse burjuva olarak tanımlansın XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iktisadi ve sosyal olarak kendini içinde yaşadığı toplumun diğer kesimlerinden ayırtıran bir grup oluştuğunu ve bu grubun içindeki bireylerin zaman içinde belli davranış kalıpları geliştirdiğini belirtmek mümkündür. Ancak ne grubun kendisi ne de söz konusu davranış kalıplarının yapısı homojendir. Her bireyin gruba katılma ve davranış kalıplarını kendi hayatlarında içselleştirme süreci farklılık gösterir. Farklılığın nedenlerinden bazıları, bireysel, ailevi ya da benzeri özelliklerden kaynaklanırken diğerleri ise daha genel toplumsal ve iktisadi dönüşümlerden ne oranda etkilendikleri ile doğrudan bağlantılıdır. Farklı nedenler bir yandan bireyin hayat güzergâhını şekillendirmekte diğer yandan ait olduğu toplumsal kategorinin sınırlarını ve içeriğini oluşturmaktadır. Mikro düzeyde yapılan araştırmalar bireyi hem dönüşen hem de dönüştüren olarak incelemeye, bireyin içinde yaşadığı toplumu daha dinamik bir yapı olarak ele almamıza fırsat tanımaktadır.⁴

Mikro analiz metodu insanların ait oldukları toplumsal kategoriyi sabit olarak ele almak yerine toplumsal değişimin dinamik bir süreç olduğunu vurgulamamıza katkı sağlamaktadır. Mustafa Arif Efendi'nin XIX. yüzyıl sonu-XX. yüzyıl başında Selanik'te oluşmaya başlayan burjuvaziye ait özellikler taşıdığını savunmakta ve söz konusu toplumsal kategorinin özelliklerini Mustafa Arif Efendi'nin hayatı üzerinden analiz etmeyi hedeflemekteyiz. Ayrıca Mustafa Arif Efendi'nin bu sınıfa ne şekilde dâhil olduğu sorusunu cevaplama amacı taşımaktayız. Diğer bir deyişle

⁴ Bkz. Dilek Akyalçın Kaya, *Les Sabbatéens saloniens*, özellikle 3. Bölüm: "Les peres et les fils", s. 158-215.

onu peşinen burjuva olarak tanımlayıp hayatını incelemek yerine onun burjuvallaşma sürecini analiz etmekteyiz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda burjuvazi çalışmaları denince akla ilk gelen - makro düzeyde iktisat temelli- iki teorik çerçeve bulunmaktadır: Çağlar Keyder'in "komprador burjuvazi"si ve Fatma Müge Göçek'in "ticari ve idari burjuvaziler"i.⁵ İki teorik çerçeve de sonraki çalışmalarda eleştirilmiştir.⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nda burjuvazinin etnik ve dini olarak parçalanmış yapısına vurgu yapılması eleştirilen noktaların başında yer almaktadır. İki çalışmada da çizilen resme göre Gayrimüslimler ticari burjuvaziyi oluştururken Müslümanlar idari ya da bürokratik burjuvaziye hâkimdirler. Bu parçalanmış yapı, bir "Osmanlı burjuvazisi"nden bahsetmemizi imkânsız hale getirecek kadar keskindir.⁷ Keyder'in tanımladığı komprador burjuvazi Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gayrimüslimlerin yabancılarla Osmanlı üreticileri arasında oynadıkları ticari aracılık rolü bağlamında gelişmiştir ve Müslümanlar grubun içinde yer almazlar. Son olarak komprador burjuvazi tamamen Osmanlı Devleti'nin dünya ekonomisine entegrasyonu çerçevesinde değerlendirilmiş, bu gelişim sadece dış etkenlere bağlı olarak resmedilmiş ve iç dinamikler göz ardı edilmiştir.

Makroekonomik yaklaşıma karşılık olarak François Georgeon ve Paul Dumont'un makalesi İstanbullu Said Bey'in defteri üzerinden hayatını incelemeye yönelik bir mikro analiz çalışması olarak dikkat çekmektedir.⁸ Said Bey'in tuttuğu hesap defterindeki gelir ve giderler aslında hayatını oluşturan temel öğeleri tarihçilere sunarak XX. yüzyıl başında İstanbul'da burjuva hayatının içeriğini gözler önüne sermektedir. Georgeon ve Dumont, Said Bey'in hayatını hesap defterinden yola çıkarak inceleyip onun İstanbul burjuvazisinin tipik bir örneği olduğunun altını çizmişlerdir. Bu çalışma her ne kadar Edhem Eldem'in de belirttiği gibi uzun süre tekil kalsa da metodolojisinin yanı sıra kullanılan kaynak ile Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyıldaki burjuvaziye dair araştırmalara ilham kaynağı olmuştur. Edhem Eldem'in yine aynı yüzyılın ortasında İstanbullu Mehmed Cemal Bey tarafından tutulan hesap defteri üzerinden hayatını inceleyen çalışması da

⁵ Çağlar Keyder, *State and Class in Turkey. A Study in Capitalist Development*, Londra, NY 1987; Fatma Müge Göçek, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire. Ottoman Westernization and Social Change*, Oxford 1996.

⁶ Burada Edhem Eldem'in eleştirilerinin bir özeti yer almaktadır, ayrıntıları için bkz. Edhem Eldem, "[A Quest for] the Bourgeoisie of Istanbul: Identities, Roles, and Conflicts", *Urban Governance under the Ottomans. Between Cosmopolitanism and Conflict* içinde, yayına hazırlayan: Ulrike Freitag ve Nora Lafi, Londra, NY 2014, s. 159-186. Keyder'in "komprador burjuvazi"sinin eleştirisi için ayrıca bkz. Haris Exertoglou, "The development of a Greek bourgeoisie: investment patterns in the Ottoman Empire, 1850-1914", *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: politics, economy, and society in the nineteenth century* içinde, yayına hazırlayan: Dimitri Gondicas ve Charles Issawi, Princeton, NJ 1999, s. 89-114.

⁷ Etnik ve dini ayrımlar yerine kapsayıcı "Osmanlı burjuvazisi"nin incelenmesi gerektiğine dair bkz. Edhem Eldem, "[A Quest for]", s. 173.

⁸ Paul Dumont ve François Georgeon, "Un bourgeois d'Istanbul au début du XXe siècle", *Turica* 17, 1985, s. 127-182.

mikro yaklaşıma örnek gösterilebilir.⁹ Eldem, benzer şekilde Mehmed Cemal Bey'in hesap defterinden yola çıkarak evini, ailesini, gelirlerini, harcamalarını ve yatırımlarını incelemiştir. Bu analiz sadece Müslüman burjuvanın varlığını ortaya koymakla kalmayıp aynı zamanda onların Rum, Ermeni ve Yahudi burjuvalarla düşündüğümüzden çok daha fazla ortak mekân ve kültürü paylaştıklarını ortaya koymaktadır.

Mikro analiz metodu kullanılarak yapılan araştırmalar bu makalenin ilham kaynağını oluştursa da çalışmamız bunlardan üç noktada ayrılmaktadır. Öncelikle Eldem'in analizinde Keyder ve Göçek'in makroekonomik teorileri eleştirilirken mikro analiz çerçevesinde kültür ve zihniyet/düşünce yapısı ön plana çıkarılmaktadır ve sadece iktisadi temelli bir resmin yanıltıcılığına vurgu yapılmaktadır.¹⁰ Ancak belgelerin elverdiği ölçüde bunların hepsinin bütün olarak incelenmesi bireyin ve ait olduğu toplumsal kategorinin öğelerinin karmaşıklığını ortaya koyabilmemiz açısından önem taşımaktadır. Bahsi geçen kültür ve zihniyet öğelerinin maddi altyapısının nasıl şekillendiğini incelemek yine burjuvazinin oluşum sürecine dair önemli ipuçları sunacaktır. Mustafa Arif Efendi'nin mesleki kariyerine ve yatırımlarına odaklanmamızın nedeni tam olarak bundan kaynaklanmaktadır.

İkinci olarak her iki çalışma da İstanbul'da yaşayan burjuvaların hayatını incelemektedir. Bunlara ek olarak taşra hayatına odaklanmak Said Bey ve Mehmed Cemal Bey'in hayatlarında olmayan bir unsur ortaya çıkarmaktadır: İstanbul'un önemi. Gerçekten de İstanbul'daki burjuvanın referans noktası Avrupa iken taşradaki burjuvanın hayatında hem İstanbul hem de Avrupa önemli referans noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹

Bu çalışmaların Osmanlı burjuvazisinin üyelerinin hayatlarını ve dolayısıyla ait oldukları toplumsal kategorinin temel unsurlarını anlamamıza yaptığı katkıların önemi şüphesizdir. Ancak her iki örnekte de önceden tanımlı toplumsal kategori olarak burjuvazinin üyeleri olan Said Bey ve Mehmed Cemal Bey'in hayatı incelenmiş, doğrudan burjuva öğeler ortaya konmuştur. Fakat böyle yapmakla burjuvazinin oluşum süreci göz ardı edilmiştir. Hâlbuki bireyin içinde yaşadığı toplumun geçirdiği dönüşüm ve bu dönüşümün insanların hayatı üzerindeki etkilerini incelemek ve dönüşümlerden etkilenen bireyi dönüştüren olarak ele almak

⁹ Edhem Eldem, "Un bourgeois d'Istanbul au milieu du XIXe siècle. Le livre de raison de Mehmed Cemal Bey, 1855-1864", *Penser, agir et vivre dans l'Empire ottoman et en Turquie. Etudes Réunies pour François Georjon* içinde, yayına hazırlayan: Nathalie Clayer ve Erdal Kaynar, Paris 2013, s. 373-406. Edhem Eldem'in bu konudaki başlıca çalışmaları için bkz. Edhem Eldem, "İstanbul 1903-1918: A Quantitative Analysis of a Bourgeoisie", *Boğaziçi Journal, Review of Social, Economic and Administrative Studies*, 11 (1-2), 1997, s. 53-98; Edhem Eldem, "[A Quest for]", s. 159-186.

¹⁰ Eldem, [A Quest for], s. 159.

¹¹ Watenpaugh da Halep'teki burjuvaların hem Avrupa'yı hem de İstanbul'u kendilerine örnek adıklarından bahsetmektedir. Bkz. Keith David Watenpaugh, *Bourgeois Modernity, Historical Memory, and Imperialism: the Emergence of an Urban Middle Class in the late Ottoman and inter-war Middle East Aleppo, 1908-1939*, Los Angeles, 1999, s. 2.

gerekir. Böyle bir bakış açısı, incelenen bireyin ve onun parçası olduğu toplumsal kategorinin sınırlarının karmaşıklığını, çoğulluğunu ve geçirgenliğini görmemiz açısından da önemli avantajlar sağlayacaktır. Özetle bu makalenin amacı, burjuvaziyi sabit olarak ele almak yerine oluşum sürecine odaklanmaktır.

Öncelikle Selanik'te yaşanan iktisadi ve toplumsal dönüşümün özetini sunduktan sonra Mustafa Arif Efendi'nin hayatını ele alarak bu dönüşümün izlerini şehir sakinlerinin hayatları üzerinden takip etmeye çalışacağız.

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Selanik Şehri

Bu makalede XIX. yüzyılın ikinci yarısına odaklanmamızın tek nedeni defterin söz konusu dönemde tutulmuş olması değildir. Tanzimatla birlikte ortaya çıkan ve iktisadi ve toplumsal hayatın her alanına yayılan reformlar etkilerini Selanik gibi taşra şehirlerinde yüzyılın ikinci yarısında göstermeye başlamıştır. İktisadi, toplumsal, idarî, hukukî ve kentsel reformlar etkilerini yavaş yavaş hissettirecek ve şehir sakinlerinin hayatlarını dönüştüreceklerdir.¹²

Bu dönem boyunca Selanik'in nüfusu iktisadi ve siyasi gelişmelere koşut olarak hızlı bir büyüme göstermiş, yeni gelenlerin yerleşmeleri için mekânlara duyulan ihtiyaç surların yıkılarak kent genişlemesine neden olmuştur. Surların yıkılması sadece şehrin topografyasını değil, insanların Selanik'i kullanımlarını da dönüştürmüştür. Yeni gelenlerin bazıları şehir içine yerleşirken diğerleri de kendilerine kuzeydeki banliyölerde yer bulmuş, buna paralel olarak zengin kesim yıkılan surların doğusunda kalan bölgede kurulmakta olan mahalleye yerleşerek merkezin karışıklığından kurtulmaya çalışmıştır. Böylece mekânsal ayrışma kent dokusuna hâkim olacaktır.

Mekânsal dönüşüm limanın yenilenmesi ve demiryolunun yapılması ile daha da belirgin hale gelmiştir. Altyapı gelişmeleri şehir sakinlerini hem İstanbul'a hem de Avrupa şehirlerine bağlayarak ekonomik büyümeye katkı sağlamıştır. Aslında her iki gelişme de ihracata yönelik tarımdaki değişimlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Ticarete bağlı iktisadi büyüme çeşitli sanayilerde yatırımcı sayısının artmasını beraberinde getirmiştir. Dahası iplik ve un fabrikalarının gelişmesi işçilerin sayısının da artmasına yol açmıştır.¹³ XIX. yüzyılın sonunda Selanik yüksek sayıda işçi barındırması açısından diğer Osmanlı şehirlerinden ayrılmaktadır.

¹² Burada kısa bir özet sunulan reformlar ve Selanik üzerindeki etkileri üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Örnek olarak bkz. Meropi Anastasiadou, *Salonique 1830-1912: une ville ottomane à l'âge des réformes*, Leiden, 1997; Mark Mazower, *Salonica City of Ghosts Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, London 2004; Alexandra Yerolympou, *Urban Transformations in the Balkans (1820-1920). Aspects of Balkan Town Planning and the Remaking of Thessaloniki*, Selanik 1996; Vassilis Demetriadis, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της τουρκοκρατίας, 1430-1912*, Selanik 1983 [Yunanca]; Vassilis Gounaris, *Steam over Macedonia. 1870-1912: Socio-economic Change and the Railway Factor*, Boulder 1993.

¹³ Selanik'teki işçiler hakkında bkz. Donald Quataert, "Premières fumées d'usine. Some general factors favoring the Development of Industry in Salonica", *Workers, Peasants and Economic Change*

Aynı dönemde, merkezi idarenin taşrayı daha verimli şekilde kontrol etme arzusu vilayetlerin idari yapısının yeniden düzenlenmesine neden olmuştur. Düzenleme o zamana kadar merkez ile taşrayı birbirine bağlayan yerel araçları kaldırarak onların yerine bütün imparatorlukta doğrudan merkezi idareye bağlı yeni büroların kurulmasını öngörmektedir. Yerel idarede açılan yeni büroları dolduracak nitelikli eleman ihtiyacı gelişmekte olan ticaret sektöründeki nitelikli eleman ihtiyacı ile birleşince merkezi idare ve şehrin zenginleri eğitim alanında reformlara girişmiştir. Bu reformlar gençleri teknik donanımlı ve Fransızca bilen bireyler olarak yetiştirerek söz konusu yerel idare bürolarının ve ticarethanelerin beyaz yakalı nitelikli işgücü ihtiyacını karşılama amacı taşımıştır.

Bütün bu gelişmeler Selanik'in toplumsal yapısının derinden dönüşümüne neden olmuştur. Bunlardan faydalanabilen bir kesim hayat tarzları ile (yabancı dil bilme sayesinde Avrupa ile daha kolay ilişki kurmaları, yeni kurulan kulüplerde boy göstermeleri, yurtdışı seyahatleri, balolara katılmaları, Selanik'in şık mahallesine yerleşmeleri) kendilerini Selanik toplumunun diğer kesimlerinden zaman içinde ayırtmaya başlamıştır. Bu ayırıştırma toplumu yatay kesen geleneksel dini ve etnik ayırışmadan farklı olarak toplumsal ve iktisadi temelli olup Selanik toplumunu dikey olarak kesmekteydi. Yani söz konusu toplumsal kesim din ve etnik kökenden bağımsız olarak ortak kültür etrafında birleşmişti. Bu paydaşlık hem yaşadıkları mahallelerde hem de sosyal hayatlarında gözlenebilmekteydi. Çalışmamız Mustafa Arif Efendi'nin hayatından hareketle hem bu grubun oluşma hikâyesini hem de gruba mensup bireylerin hayatlarının nasıl dönüştüğünü incelemektedir.

Mustafa Arif Efendi'nin Hayatı

Mustafa Arif Efendi'nin ailesi: Mustafa Arif Efendi'nin defterinde ailesine dair bilgi içeren tek parça soyağacıdır.¹⁴ Defterin 33. varlığında ana metinden bağımsız şekilde yer alan soyağacı Mustafa Arif Efendi'nin kendi eliyle eski bir soyağacıdan kopyalanmış izlenimi uyandırmaktadır. Defterde soyağacının neden tutulduğuna ya da Mustafa Arif Efendi'nin soyağacını neden defterine geçirdiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak Dönme kökenli ailelerin tuttuğu soyağaçları birkaç makalenin konusu olmuştur.¹⁵ Giacomo Saban'ın incelediği soyağacının metninde bir babanın oğluna miras olarak soyağacını bıraktığı belirtilmektedir. Soyağaçlarının şimdiye kadar Müslüman ya da Yahudiler tarafından tutulduğuna dair bilgimiz

---

in the Ottoman Empire, 1730-1914 içinde, İstanbul 1993, s. 159-173; Donald Quataert, *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge, 1993. Selanik'teki sanayi dallarının gelişimine dair bkz. Donald Quataert, "Industrial Working Class of Salonica, 1850-1912", *Jews, Turks, Ottomans. A shared History, Fifteenth Through the Twentieth Century* içinde, yayına hazırlayan: Avigdor Levy, New York 2002, s. 196-211; Vassilis Gounaris, *Steam over Macedonia*, s. 139-143.

¹⁴ Mustafa Arif Efendi Defteri [bundan böyle MAED], varak 33.

¹⁵ Giacomo Saban, "Sabbatean Genealogical Trees", *Kabbalah* 4, 1999, s. 61-74; Ilgaz Zorlu, "Sabetaycı Kültüre ait Üç Soy Ağacı Belgesi", *Evet, Ben Selanikliyim. Türkiye Sabetaycılığı*, 5. Baskı, İstanbul 1998, s. 33-35.

olmadığı için Saban bu geleneğin Dönmelere ait olduğunu savunmaktadır.¹⁶ Aslında vakıflar için soyağacı tutma gerekliliğini göz önünde bulundurmamak gerekir. Çünkü vakıf yönetiminin ailenin hangi koluna ve o kolda hangi üyeye geçeceğini belirlemek amacıyla soyağaçları tutulmuştur.¹⁷ Ilgaz Zorlu'nun çalışmasında ise Sabatay Sevi sonrasında soyağacı tutma geleneğini her Dönme ailenin benimsediği belirtilmektedir.¹⁸ Zorlu bunun nedeninin Yahudi kökenini korumak, zaman içinde ortaya çıkabilecek karma evlilikleri ve kan değişimlerini belirlemek olduğunu savunmaktadır. Saban da bu görüşe benzer bir şekilde Sabatay Sevi'nin onsekiz kuralından onyedincisi olan kendilerinden başkasıyla evlenmemek emrine uyduklarını göstermek amacıyla tutulmuş olabileceği görüşünü savunmaktadır.¹⁹ Defterde not edilen soyağacı ile birlikte Mustafa Arif Efendi'nin kendisinden önceki beş nesil hakkında bilgi sahibi olduğu, soy ile ilgili bilgilerin korunduğu ve aile içinde aktarıldığı ve Mustafa Arif Efendi'nin de bu geleneğin parçası olarak bunu devam ettirmek amacıyla soyağacını defterine kopyaladığı açıktır. Sadece erkeklerin yer aldığı soyağacını kimin hazırladığı bilinmese de Mustafa Arif Efendi'nin kendi döneminde yaşayan aile üyelerini bildiği kadarıyla dâhil ettiği ve sonrasında kendi çocuklarını da soyağacına ilave ettiği ve ölenlerin üzerine “fevt” yazdığı görülmektedir.

Mehmed Çelebi'nin oğulları Mustafa Çelebi ve İsmail Ağa ailenin iki kolunu oluşturmuş ve Mustafa Arif Efendi Mustafa Çelebi tarafından dördüncü kuşak torunu olarak dünyaya gelmiştir. Yine soyağacından devam edersek baba tarafından dedesi H. 1170 [M. 1756/57] yılında doğan Abdülhalim Ağa'dır. Abdülhalim Ağa'nın üç erkek çocuğu olmuştur: Osman Sırrı, Abdülkerim Ağa ve Mehmed Efendi. Mustafa Arif Efendi'nin babası H. 1208 [M. 1793/94] yılında doğmuş “Mısır valisi Mehmed Ali Paşa serkâtibi ve Sirozî Ömer Paşa divan kâtibi Osman Sırrı Efendi”dir. Amcaları ise Abdülkerim Ağa (H. 1217 [M. 1802/03] doğumlu) ve mal kâtibi Mehmed Efendi'dir (H. 1213 [M. 1798/99] doğumlu). Mustafa Arif Efendi'nin hatıralarında babası ve amcaları hakkında başka bilgi bulunmamakla birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız çalışma ile Mustafa Arif Efendi'nin ailesinin Selanik'teki hayatı hakkında daha fazla ayrıntıya ulaşabildik.

XIX. yüzyıl ortasında tutulan temettuat [vergi] ve nüfus kayıtlarına²⁰ göre Osman Sırrı, Mehmed Efendi ve Abdülkerim şehrin kuzey batısında bulunan ve

¹⁶ Saban, “Sabbatean Genealogical”, s. 67.

¹⁷ Olivier Bouquet, “Comment les grandes familles ottomanes ont découvert la généalogie”, *Cahiers de la Méditerranée*, Penser en exil. Les Grandes familles en Méditerranée orientale, no 82, Haziran 2011, s. 297-324.

¹⁸ Zorlu, “Sabetaycı kültüre”, s. 34.

¹⁹ Saban, “Sabbatean Genealogical”, s. 65.

²⁰ Selanik temettuat ve nüfus defterlerinin analizi hakkında bkz. Dilek Akyalçın Kaya, *Les Sabbatéens saloniens*, Bölüm 1: “Salonique au milieu du XIXe siècle”; Dilek Akyalçın Kaya, “Les conditions économiques et les caractéristiques démographiques des Juifs saloniens au milieu du XIXe siècle”, *Salonique. Ville juive, ville ottomane, ville grecque* içinde, yayına hazırlayan: Esther Benbassa, Paris 2014, s. 19-48.

kayıtlarda “Müslüman mahallesi” olarak tanımlanan mahallelerde oturmaktaydı. Mustafa Arif Efendi’nin babası Osman Sırrı Hacı İskender Mahallesi’nde, büyük amcası mal kâtibî Mehmed Efendi Kazzaz Hacı Mustafa Mahallesi’nde ve küçük amcası Abdülkerim ise Yılan Mermeri Mahallesi’nde yaşamaktaydı.²¹ Bu mahalleler Vassilis Demetriadis’in XX. yüzyıl başı Selanik şehri için hazırladığı haritada da görüldüğü üzere sınırdıştırlar.²² Dönmelerin oturdukları mahalleler içinde ikincil literatürde Yılan Mermeri Mahallesi’nin adı geçerken diğer iki mahalle belirtilmemiştir. Ancak söz konusu mahallelerin “Dönme” mahallesi olarak ele alınması dönemin yaşantısını yansıtmaktan uzak bir genelleme olacaktır. Üç kardeşin farklı mahallelerde oturduklarını göz önünde bulundurarak Dönmelerin ya da daha özel olarak Yakubilerin kendilerine ait sınırları kesin çizgilerle ayrılmış mahalleleri olmadığı belirtilebilir. Ancak aynı zamanda birbirinden çok uzakta olmayan yerlerde ortak yaşam kurmuş olabilecekleri de göz ardı edilmemelidir. Söz konusu mahallelerin hemen güney sınırında bulunan Sarı Hatib ve Şahabeddin mahallelerinde de Yakubi kökenli Dönmeler oturmaktadır.²³ Aslında Mustafa Arif Efendi’nin geniş ailesi her ne kadar aynı mahallede oturmaya da birbirlerinden çok uzakta yaşamıyorlardı ve büyük ihtimalle hem Müslüman hem de Yakubi aileler ile çevrenmiş durumdaydılar.

Mustafa Arif Efendi babasını soyağacında “Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa serkâtibi ve Sirozî Ömer Paşa divan kâtibî” olarak tanımlamıştır, dönemin vergi ve nüfus kayıtlarında da “erbâb-ı kitâbetden” olarak belirtilmiştir. Amca Mehmed Efendi de soyağacında “mal kâtibî” olarak belirtilirken kayıtlarda o da “erbâb-ı kitâbetden” olarak kaydedilmiştir. Diğer amca Abdülkerim ise temettuat ve nüfus kayıtlarında “adi hizmetkâr/bacacı” olarak kayıtlıdır.

Kâtiplik XIX. yüzyıl ortasında tutulan kayıtlarda Selanik’te 83 kişinin icra ettiği bir meslekti. İçlerinde çeşitli dinlere mensup insanlar bulunmakla birlikte Müslümanlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Yıllık ortalama gelirlerinin diğer mesleklere göre yüksekliğinden ve okuma-yazma gerektirmesinden dolayı şehrin sosyo-ekonomik yapısı içinde kâtipler önemli bir yere sahiptir. Osman Sırrı Efendi’nin kitabetten kazandığı tahmini yıllık geliri 500 guruş, Mehmed Efendi’nin ise 1000 guruş olarak kaydedilmiştir.

Vergi kayıtlarında söz konusu olan “adi hizmetkâr” vasıfsız işçi anlamında kullanılmaktadır. Abdülkerim nüfus kayıtlarında ise “bacacı” olarak kaydedilmiştir. Şehirde kayıtlı 580 adi hizmetkar arasında bulunan Abdülkerim kardeşlerinininkinden farklı bir sosyo-ekonomik profil çizmektedir. 150 guruş olarak kaydedilen yıllık

²¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi [bundan sonra BOA], ML.VRD.TMT 11487, “Hacı İskender Mahallesi”, s. 56; ML.VRD.TMT 11654, “Yılan Mermeri Mahallesi”, s. 57 ve “Kazzaz Hacı Mustafa Mahallesi”, s. 104; BOA, NFS.d 4971, “Hacı İskender Mahallesi”, s. 13, “Yılan Mermeri Mahallesi”, s. 15, “Kazzaz Hacı Mustafa Mahallesi”, s. 29.

²² Bu harita Demetriadis’in kitabının sonunda ek olarak bulunmaktadır, bkz. Demetriadis, *Τοπὸγραφία*.

²³ Akyalçın Kaya, *Les Sabbatéens saloniens*, s. 165 ve 182.

meslek geliri Selanik genel ortalamasının altında kalarak onu toplumsal hiyerarşi içinde en alt seviyelere yerleştirmektedir.

Temettuat ve nüfus kayıtları aile üyeleri arasında mesleki ve gelir profili açısından farklılıkları göstermektedir. Örneklem grubumuz her ne kadar sınırlı olsa da aslında Dönmelerin tamamının ticaretle uğraşan ya da yüksek devlet memuriyetlerini ellerinde tutan zengin bir grup olduğuna dair yazılanları da sorgulamamızı sağlayacak ipuçları sunmaktadır. Kitâbet mesleği ile devlet memuriyetine giren Yakubi kökenli insanların yanında vasıfsız işçi konumunda bulunan Dönmelerin de olduğunu görmek aslında hayat güzergâhlarının sadece dini ya da etnik aidiyetle tanımlı olmadığını, farklı kişisel hikâyelerin insanların hayatlarında önemli roller oynadığını göstermektedir.

İncelediğimiz defterler, kardeşlerin mesleklerine, mesleki gelirlerine ve şehir içindeki sosyo-ekonomik konumlarına dair önemli ipuçları vermekle birlikte defterlerden anlaşılan diğer önemli konu da sahip oldukları gayrimenkullerdir. Üç kardeşin de oturdukları evlerden başka gelir getiren mülkleri bulunmamaktadır. Yani eşraf olarak adlandırılan, iktisadi gücünü daha çok topraktan ya da şehirde sahip oldukları gayrimenkullerden alan insanların içinde yer almazlar. Bu grubun dışında kalmak şehir meclislerine üye olmayı ya da oy kullanmalarını, yani yerel siyasete girmelerini engellemektedir. Aslında gayrimenkulleri olmadığı için görece yüksek gelirler kazanmalarına rağmen Osman Sırrı ya da Mehmed Efendi buna eşlik edebilecek Selanik toplumunun gözünde eşraf olma sıfatını haiz değillerdir. Son olarak vergi ve nüfus kayıtlarına göre “çekirdek hane” modelini benimsemişlerdir. Aynı çatı altında geniş aile olarak yaşama pratiklerinin pek fazla olmadığı düşünülebilir.

Mustafa Arif Efendi, Selanik'te Hacı İskender Mahallesi'nde geliri orta üst seviyesinde olan bir ailenin üçüncü erkek çocuğu olarak H. 1268 [M. 1852] yılında dünyaya gelmiştir. Hayatının ilk onbeş yılına dair bilgimiz olmasa da mahallesindeki sıbyan mektebinde eğitim aldığı öne sürülebilir. Mustafa Arif Efendi'nin hayatını giriş bölümünde anlatılan Selanik'in geçirdiği dönüşümü hep akılda tutarak hem defterinden hem de arşiv kaynaklarından takip edeceğiz.

Mustafa Arif Efendi'nin mesleki hayatı: Mustafa Arif Efendi'nin defteri iş hayatı ile ilgili çok ayrıntılı bilgiler sağlamaktadır. Bize özellikle 1867-1879 [H. 1283-1295] yılları arasında iş arayan Selanikli bir gençten meslek sahibi Mustafa Arif Efendi'ye uzanan hikâyeyi izleme olanağı sunmaktadır.²⁴ Bu süreç içinde şehirde yaşanan gelişmelerin gençlere sunduğu her imkândan olabildiğince yararlanmaya çalıştığını görmekteyiz.

Mustafa Arif Efendi'nin iş hayatı 15 yaşındayken yerel idarede tapu odasına stajyer olarak [mülazemetle] girmesiyle başlamıştır. Sonraki yıllarda yerel idarenin kontrato odası ve belediye gibi farklı bürolarında da çalışmıştır. İş hayatının en azından ilk yıllarında yerel idarenin önemli bir yer tutmasında babasının etkisi

²⁴ Mustafa Arif Efendi'nin mesleki hayatı ile ilgili notlar için bkz. MAED, varak 1a-3a.

şüphesizdir. Babasının kâtip olmasının hem Mustafa Arif Efendi'nin sınırlı da olsa eğitim almış olmasında hem de yerel idareye yönlendirilmiş olmasında etkili olduğunu belirtmek gerekir. Ancak yerel idarede görev almasını sadece babasının etkisi olarak yorumlamak eksik kalacaktır. Taşra idaresinde yaşanan dönüşümlerin genç Mustafa Arif Efendi'nin kariyer seçiminde payı olması kuvvetle muhtemeldir. 1867 yılında çıkarılan “Vilayet Nizamnamesi” ile eyaletler, liva, kaza ve karye olarak bölünmüş; eyalet idaresi valilere, livalar kaymakamlara ve kaza idareleri de müdürlere verilmiştir. Nizamname; hukuki, idari, mali vb. işler için her idari birimde kurulan büroları doğrudan İstanbul'daki ilgili nezarete bağlayarak taşradaki merkezi idarenin gücünü pekiştirme amacı taşımaktaydı.²⁵ Mustafa Arif Efendi'nin çalıştığı tapu ve kontrato odaları yerel idarede kurulan bürolardan sadece birkaçıydı. Belediyeyi de aynı şekilde idari reformlar çerçevesinde ortaya çıkan yerel yönetim birimlerinden biri olarak düşünmek gerekir.

Mustafa Arif Efendi yerel idarede çalışmaya ara verdiği dönemlerde Selanik'te gelişmekte olan “özel sektör”de iş peşinde koşmaktaydı. Dönem dönem taşra idaresindeki görevlerinden istifa edip Selanik'teki kurulan ticarethanelerde kâtip olarak çalışmaktaydı. Selanik'in önemli şahsiyetlerinden Jack Abbot'un ticarethanesini²⁶, Fevâid-i Osmaniye vapur acenteliğini ve balıkhaneyi kâtiplik yaptığı işyerleri arasında sayabiliriz. Mustafa Arif Efendi'nin özel sektörde tutunma çabası yine dönemin sağladığı iktisadi gelişmeler çerçevesinde ele alınmalıdır. Selanik'in ticaret hacmi demiryolu ve limanın yapılması ile birlikte önemli oranda artmıştır. Selanik şehrinin ve artülkesinin hem Avrupa'dan gelen mallar için önemli bir pazar hem de Avrupa'daki sanayi üretimi için hammadde deposu olarak işlev görmesinden dolayı ticaret hacmi büyümüştür. Mustafa Arif Efendi her ne kadar kendisi doğrudan ticarete atılmasa da yeni kurulan ticarethane ve vapur acenteliği gibi işyerlerinde kâtiplik yaparak şehrin yaşadığı ticari gelişmelerden pay sahibi olmayı hedeflemektedir.

Yerel idare ve ticaret alanlarının yanında Mustafa Arif Efendi girişimci ruhuyla kendi işini de kurmaya ve yine dönemin gelişmelerinin Selanikli gençlere sunduğu imkânlardan olabildiğince faydalanmaya çalışmaktaydı. Örneğin sahilde tamir ve inşa olunmakta olan kayıkların belediyeye ait olan yer ücreti [ücret-i arziye] vergisi müzayedeye konulunca Mustafa Arif Efendi ihalesini elde etmiştir. Geçimini sağlayacak miktarda olmayan vergi geliri daha çok bütçesine katkı sağlama amacı taşımaktadır. Defterinden takip edebildiğimiz kadarıyla Mustafa Arif Efendi başka ihaleye katılmamıştır. Ancak yine girişimci ruhunun izlerini taşıdığını düşündüren bir işe teşebbüs etmiştir: Yazıcı dükkânı açmış, burada arzuhaller yazarak dava takip etmiştir. Böylece Mustafa Arif alaylı olarak dava vekâleti yapmaya ve gerektiğinde

²⁵ Yerel idarede yaşanan dönüşüm ve Vilayet nizamnamesi için bkz. Stanford Shaw, “The Origins of Representative Government in the Ottoman Empire: An Introduction to the Provincial Councils, 1839-1876”, *Near Eastern Round Table 1967-68* içinde, yayına hazırlayan: R. Bayly Winder, New York 1969, s. 53-142.

²⁶ Abbot Ailesinin Selanik'teki hikayesi için bkz. Anastasiadou, *Salonique*, s. 361-2.

müvekkilliği için İstanbul'a giderek burada işlerini halletmeye başlamıştır. Ancak XIX. yüzyıl sonunda yaşanan hukukî dönüşüm içinde kurulan Nizamiye mahkemeleri vekâlet işinin doğasını da dönüştüreceklerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda "profesyonel avukatlık" XIX. yüzyılın ikinci yarısında Nizamiye mahkemelerinin kurulmasıyla eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır.²⁷ Osmanlı reformcuları merkezî idarenin verdiği hukukî ruhsatı resmi izin belgesi yapmak için çaba sarfederek hukuk eğitiminden yoksun eski tür "vekiller" ile "profesyonel dava vekilleri" arasında resmi ayırım ortaya koyma amacı taşımışlardır. Başlarda diplomalı profesyonel avukatlık uzmanlaşma göstergesi olarak önem kazandıysa da sonrasında avukatlık yapmak için diploma şartının arandığı bir süreç yaşanmıştır. Yani hukuk okulları açıldıkça yavaş yavaş mesleğin okulundan mezun olmak avukatlık yapmanın tek koşulu haline gelmiştir.

Mustafa Arif Efendi hukuk okulu mezunu değildi ve haliyle avukatlık diploması bulunmuyordu. Ancak süreç içinde onun gibi alaylı vekillerin yeni sistem içinde kendilerine yer edinmelerini sağlayacak bir durum söz konusuydu. Çünkü imparatorluğun her yerinde hızlı şekilde kurulan Nizamiye mahkemelerindeki ihtiyacı karşılayacak yeterli sayıda diplomalı avukat olmaması önceden dava vekâleti ile uğraşan insanları sistem içine dâhil etmeyi gerektirmişti. Mustafa Arif Efendi gibi öncesinde dava vekilliği yapan insanların ruhsatname alarak diplomalı dava vekili olabilmeleri için birkaç düzenleme yapılmıştır. Mustafa Arif Efendi'nin notlarına göre bunlar 17 Kasım 1875 tarihli "Mehâkim-i Nizamiye dava vekilleri hakkında nizamname"den bile önce yapılmıştır.

Mustafa Arif Efendi'nin iş için İstanbul'a gidişinde haberdar olduğu bu düzenlemeler iki etapta oluşuyordu. Mustafa Arif Efendi ilk olarak Babıali'de hukuk, ceza ve ticaret kısımlarının eğitimi için ayrılan yere Perşembe, Cumartesi ve Pazartesi günleri devam ederek dersleri takip etmiştir. Ahmed Hilmi Efendi'den Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye; Gabriyel Efendi'den Ticaret ve Yovanco Efendi'den de Ceza Kanunnameleri derslerini alarak hukuk, ceza ve ticaret derslerini tamamlamıştır. Sonrasında sınav komisyonuna başvurup sınava girmeyi talep etmiştir. Babıali'de Adliye Nezareti'ne ait dairede Meclis-i Vala başkâtibi ve aynı zamanda Şura-yı Devlet azası Mahmud Bey, Antopolos Efendi ve diğerlerinden oluşan özel komisyon tarafından yapılan sınavda başarılı olarak 22 Mart 1875 [R. 10 Mart 1291] tarihinde Nizamiye mahkemelerinin her derecesinde avukatlık yapmaya yetkili olduğuna dair şehadetname almıştır.

Söz konusu şehadetnameyi aldıktan sonra Mustafa Arif Efendi 5 Nisan 1875 tarihinde [R. 24 Mart 1291] Selanik'e dönmüştür. Aslında aldığı avukatlık diploması henüz sadece İstanbul'da bulunan Nizamiye mahkemelerini kapsamaktaydı. Ancak Mustafa Arif Efendi hem İstanbul'da pek çok dava takip edip iş yaptığından hem

²⁷ Bu konu hakkında bkz. Avi Rubin, "From Legal Representation to Advocacy: Attorneys and Clients in the Ottoman Nizamiye Courts", *International Journal of Middle East Studies*, 44, 2012, s. 111-127.

de ileride Selanik'te işine yarayacağı düşüncesiyle olsa gerek avukatlık diplomasının önemini kavrayarak elde etmek istemiş olmalıdır. Gerçekten de bu tür bir belgenin Selanik'te iş almada büyük önem taşıdığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Mustafa Arif Efendi, daha sonraki İstanbul seyahati sırasında dava vekâletiyle ilgili yeni gelişmelerden haberdar olma fırsatı yakalamıştır. 27 Haziran 1879 [H. 7 Receb 1296] tarihli “dava vekâleti nizamının vilayatta dahi icrasına dair tahrirat-ı umumiye” [avukatlık kanununun vilayetlerde de uygulanmasına dair genel resmi yazı] nedeniyle İstanbul seyahatini uzatarak sınava girmeye karar vermiştir. Adliye dairesinde birinci hukuk reisi Ahmed Nüzhet, temyiz azası Karabet ve Gorkiyadi'den oluşan özel bir komisyon huzurunda sınava girmiş ve 16 Kasım 1879 [H. 1 Zilhicce 1296] tarihinde birinci sınıf şهادetname almaya hak kazanmıştır.

Mustafa Arif Efendi'nin iş hayatına girdiği 15 yaşından avukatlık diploması aldığı 27 yaşına kadar iş hayatının gelişimine baktığımızda elinden geldiğince her alanda kendini deneyen, yaşadığı dönemin sunduğu imkânlardan olabildiğince faydalanmaya çalışan genç bir Osmanlı taşralısının portresini görmekteyiz. Gençlik yıllarını meslek sahibi olması ve evlenmesi ile sonlandırabiliriz. Mustafa Arif Efendi 1880 yılında 28 yaşında Esad Ağa'nın kızı Ayşe ile evlenmiştir.²⁸ Artık hem defterinden hem de diğer arşiv belgelerinden kendisine Selanik toplumunun içinde yer edinmesinin izlerini takip edebiliriz.

Mustafa Arif Efendi'nin Selanik burjuvazisine entegrasyonu: Giriş bölümünde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iktisadi ve toplumsal olarak kendini içinde yaşadığı toplumun diğer kesimlerinden ayırmaya başlayan bir grubun oluşmaya başladığını ve üyelerinin belli davranış kalıpları geliştirdiğini belirtmiştik. Her ne kadar söz konusu grubu burjuvazi olarak tanımlasak da dönemin kaynaklarında, özellikle de basınında, bu terim karşımıza çıkmaz. Örneğin yüzyıl sonunda Selanik'te basılmaya başlanan *Journal de Salonique*²⁹ adlı gazetede sıklıkla kullanılan “*Salonicien*” [Selanikli], “*concitoyen*” ya da “*compatriote*” [hemşehri] terimleri burjuvaziye gönderme yapmaktadır. Söz konusu terimler şehirde yaşayan tüm sakinleri kapsayıcı anlamlar içeriyor gibi dursa da yüzyıl sonunda *Journal de Salonique* kolonlarında boy gösteren “Selanikli” kendini şehrin diğer sakinlerinden sosyo-ekonomik, mekânsal ve kültürel olarak ayırmaktadır. “Selanikliler” mesleki olarak ticaret, finans ya da sanayi ile uğraşarak büyük zenginlik elde eden, doktorluk ve avukatlık gibi “diplomalı” bir meslek sahibi olan ya da yerel idarede yüksek pozisyonlara gelen bireylerdir. Şehirde gayrimenkule ya da artülkesinde toprağa yatırım yaparak kendine benzer sosyo-ekonomik profile sahip insanlarla birlikte şehirde yeni kurulan Hamidiye Mahallesi'ne taşınmışlardır. Kültürel olarak “Avrupa” bilmelerinin yanısıra tercihen Fransızca olmak üzere bir Avrupa dilini

²⁸ MAED, varak 3b. Defterinde eşine dair hiç bir bilgi bulunmamaktadır.

²⁹ Bu gazetenin incelenmesi için bkz. Hélène Guillon, *Journal de Salonique. Un Périodique juif dans l'Empire ottoman (1895-1911)*, Paris 2013.

konusabilmektedirler. Son olarak şehri doğrudan ilgilendiren meselelerde söz sahibi olan, şehirdeki üst tabaka eğlencelerine davet edilen ve katılan bireyleri kapsamaktadır. Bu liste her ne kadar hem çok kategorik hem de kendi içinde çok homojen bir grubun varlığına işaret ediyor gibi dursa da XIX. yüzyıl Selanik toplumunun bir kesiminin temel özelliklerini kabaca da olsa yansıtmaktadır. Şüphesiz mikro analiz, genel iktisadi ve toplumsal dönüşümlerin insanların hayatlarını nasıl farklılaştırdığını ortaya koyacaktır. Şimdi elimizde bulunan kaynakların el verdiği ölçüde Mustafa Arif Efendi'nin hayatı üzerinden bu noktaları inceleyelim.

Önceki sayfalarda Mustafa Arif Efendi'nin meslek edinme süreci ayrıntılı olarak ele alındığı için burada yalnızca mesleğinden edindiği sermayeyi ne şekilde yatırıma dönüştürdüğü üzerinde durulacaktır. Mustafa Arif Efendi'nin yatırım pratikleri içinde geleneksel yöntemleri ve yaşadığı döneme ait “yeni” pratikleri birlikte görmemiz onun girişimci ruhunu ortaya koymaktadır.

Elimizdeki kayıtlar Mustafa Arif Efendi'nin şehrin hemen batısında Çayır Mahallesi'nde ve şehir içinde çok sayıda gayrimenkul yatırımı gerçekleştirdiğini göstermektedir.³⁰ Çayır Mahallesi limanın ve tren istasyonunun bulunduğu yer olması nedeniyle şehrin bütün ticaretinin gerçekleştiği bölgedir. Mustafa Arif Efendi'nin bu mahallede özellikle de arsa, oda ve mağazalara yaptığı yatırımlar aslında şehrin ticari yükselişinden doğrudan olmasa da dolaylı olarak yararlanma çabasını gözler önüne sermektedir. Şehir içinde yaptığı yatırımlar da yine gelişmekte olan liman kentinde kira getirisinin yüksek olacağını düşündüğü mağaza, otel, apartman ve bina gibi gayrimenkullere odaklanmaktadır. Özetle 1880'li yıllardan itibaren Mustafa Arif Efendi'nin, avukatlıktan kazandığı parayı yavaş yavaş kira getirisi yüksek gayrimenkullere yatırdığını görmekteyiz.

Mustafa Arif Efendi'nin geleneksel olarak nitelendirebileceğimiz yatırımları şehirdeki gayrimenkulleriyle sınırlı değildir. XX. yüzyıl başında şehrin güneydoğusunda bulunan Pınar Çiftliği'ni satın almıştır.³¹ Her ne kadar çiftlik satın almak gücünü topraktan alan geleneksel eşraf kesiminin davranış kalıbını hatırlatsa da bu dönemde ihracata yönelik ticari tarımın gelişmesi ile ortaya çıkan çiftlik sahibi olma arzusu eski geleneğin güncel gelişmeler çerçevesinde yeniden ortaya çıkması olarak da yorumlanabilir. Nitekim Mustafa Arif'in satın aldığı Pınar Çiftliği'nin konum olarak denize ve Selanik'e yakın olması³² üretilen tarım ürünlerinin taşınmasında hayati öneme sahiptir. Ayrıca çiftlikte üretilen ürünlerin ihracata

³⁰ Mustafa Arif Efendi'nin Selanik Çayır Mahallesi'ndeki gayrimenkulleri için şu kaynaklar kullanılmıştır: Tarihi Makedonya Arşivleri [IAM], Arazi ve Emlak Esas Defteri, “Çayır Mahallesi”, s. 19-35. Şehir içindeki gayrimenkulleri için bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri [BCA], Tasfiye Talepnameleri, sayı 38565, fon kodu: 130.16.13.2., yer no: 360.4.11; sayı 40026, fon kodu: 130.16.13.2, yer no: 390.206.25.

³¹ BCA, Tasfiye Talepnameleri, sayı: 38566, fon kodu: 130.16.13.2, yer no: 360.4.10

³² Bu çiftliğin konumu için bkz. Sefer Güvenç (der.), *Mübadele Öncesi ve Sonrası Eski ve Yeni Adları ile Kuzey Yunanistan Yer Adları Atlası*, İstanbul 2010, s. 41.

yönelik susam, pamuk, tütün ve afyon gibi hammaddelerden oluşması şehirde yaşanan ticari gelişmelerin sonucudur.

Bu yatırımlardan farklı olarak dönemin sunduğu fırsatlardan faydalanmak isteyen Mustafa Arif Efendi maden imtiyazı işine de girmiş, defterinde hiç bahsetmese de o dönemde yaşayan pek çok girişimci gibi yeni yeni ortaya çıkmakta olan maden imtiyazları ile ilgilenmeye başlamıştır.³³ Serfiçe’de Kayalar’da Köseler köyündeki madenlerin imtiyazını daha önce elde eden Necib, Ramiz, Şükrü ve Halil adlı kişiler madenlerdeki haklarını Mustafa Arif Efendi ile İngiltereli Mark Toyer’a devretmişlerdir. Sonrasındaki gelişmeler hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Bu sebeple madeni işletip işletmediklerini ya da başkasına satıp satmadıklarını bilmiyoruz. Ancak bu dönem için çok yaygın olan imtiyaz alım ve devir işlemlerine Mustafa Arif Efendi’nin de dâhil olduğu tahmin edilebilir. Hem aldığı formasyon hem de yaptığı meslek ile uzaktan yakından bağlantısı olmayan maden işletmeciliğini o dönemin pek çok girişimcisi gibi fırsat olarak değerlendirip ek gelir sağlamak amacıyla tercih ettiğini düşünebiliriz. Bu fikri sağlamlaştırıcı diğer ipucu ise kendisinin doldurduğu tasfiye taleplerini formundan kaynaklanmaktadır. Mübadele sonrası Selanik’teki malvarlığını beyan eden formlardan biri Dedeğaç’ta Sofulu’da Kanberler-i Bala köyündeki maden imtiyazındaki yüzde 15’lik hissesine dair bilgi içermektedir.³⁴ Yunanistan hükümetine geçen topraklarda bulunan maden Mustafa Arif Efendi’nin İstanbul’da karşılığının verilmesini beklediği malvarlıkları arasındadır. Her ne kadar Mustafa Arif Efendi’nin maden işindeki faaliyetlerini bilmiyorsak da büyük ihtimalle maden işletmeciliği üzerinden gelir elde etme fikri yerine imtiyaz alım-satım işinden maddi çıkar sağlama amacını taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Mustafa Arif Efendi’nin Selanik toplumu içinde kendine yer edinmesinin iktisadi temellerini inceledikten sonra maddi temelin üzerine nasıl bir hayat kurduğu meselesi üzerine odaklanabiliriz. Önceki sayfalarda listelenen gelişmekte olan burjuvazinin davranış kalıplarının hangileri ne şekilde Mustafa Arif Efendi tarafından benimsenmiştir? İlk olarak ele alabileceğimiz nokta Mustafa Arif Efendi’nin oturduğu mahalleyi değiştirmesidir. XIX. yüzyıl sonunda Selanik şehrinin hemen doğusunda görece zenginlerin oturduğu ve “Hamidiye” olarak adlandırılan bir mahalle ortaya çıkmıştır.³⁵ Bu mahallenin suriçi Selanik’te bulunan

³³ Mustafa Arif Efendi’nin maden imtiyazı alma hakkında bkz. BOA, BEO 649-48629, 10.M.1313 [3 Temmuz 1895]; BEO 718-53834, 4.B.1313 [21 Aralık 1895]; ŞD 522-7, 2.ZA.1317 [4 Mart 1900].

³⁴ BCA, Tasfiye Taleplerini, sayı: 40269, fon kodu: 130.16.13.2, yer no 371.82..19

³⁵ Bu mahallenin gelişimi ile ilgili bkz. *Selanik Vilayeti Salnamesi, 1318 [1900/1], onaltıncı defa olarak*, Selanik “Hamidiye” mekteb-i sanayi matbaasında tab’ ve temsil olunmuştur, s. 291-292; Alexandra Yerolympos, “Formes spatiales d’expansion urbaine et le rôle des communautés non musulmanes à l’époque des réformes. Etudes de cas dans les villes des provinces européennes de l’Empire ottoman (1839-1912)”, *REMMM*, Eylül 2005, no 107-110, s. 131-2.

geleneksel mahallelerden ayrılan temel özelliği sakinlerinin etnik ve dini aidiyetlerinden çok sosyo-ekonomik statülerinin belirleyici olmasıdır.³⁶

Mustafa Arif Efendi'nin Hacı İskender Mahallesi'nden yeni mahalleye hangi tarihte taşındığını tam olarak bilmesek de iki mahkeme kaydından anladığımız kadarıyla 1890'larda hala suriçinde oturmaktaydı.³⁷ Ancak yüzyıl dönümünde tutulan kayıtlarda Hamidiye Mahallesi'nde oturduğu belirtilmektedir.³⁸ Yani tam da mekânsal dönüşümün pek çok zengin Selanikli tarafından yaşandığı dönemde Mustafa Arif Efendi de yaşadığı mahalleyi değiştirmiştir. Ancak evi mahalleye adını veren Hamidiye Caddesi üzerinde bulunan ve şehrin en zenginlerinin oturduğu deniz tarafındaki yalılar arasında değildir. Caddenin kara tarafında, dik inen sokaklardan birinde, deniz kenarında bulunan yalılara göre oldukça mütevazı bir eve taşınmıştır. Yine de oluşmakta olan sınıfa aidiyetini ya da ait olma arzusunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Selanik'in yaşadığı iktisadi ve toplumsal dönüşüm ile doğrudan bağlantılı olarak burjuvazi arasında şehre aidiyet hissiyatının oluşmaya başladığını belirtmiştik. Mustafa Arif Efendi'de de "şehirli" olmaya dair ipuçlarını defterinden ve dönemin basılı kaynaklarından takip etmek mümkündür. Şehir sakinlerinin yerel siyasette boy göstermeleri, şehri ilgilendiren her tür meselede yer almaları ve söz sahibi olmaları söz konusu şehre aidiyetin temel unsurlarındandır. Mustafa Arif Efendi'nin de yerel meselelere olan ilgisinin artmasıyla ortaya çıkan "şehirli" olma süreci oluşmakta olan burjuvaziye aidiyetinin önemli özellikleri arasındadır.

Mustafa Arif Efendi 1877-8 yılları arasında Rusya ile yaşanan 93 Harbi sonrasında Selanik'e gelen muhacirler sorunu ile ilgilenen komisyonlarda görev almıştır.³⁹ Selanik şehri kimi muhacirler için yerleşim yeri olmuşken kimileri için ise imparatorluğun diğer bölgelerine geçebilmek için bir transit noktası haline gelmişti. Çok sayıda muhacirin Selanik'e gelmesiyle şehirde barınma ve yiyecek sorunları ortaya çıkmış, bunları çözmek amacıyla belediye bünyesinde muhacir komisyonları kurulmuştur. Notlarından anladığımız kadarıyla Mustafa Arif Efendi de muhacirler için yapılan yardımlara katılmış ve 15 Nisan 1885 [R. 3 Nisan 1301] tarihinde

³⁶ Yerolympoş, "Formes spatiales", s. 113-142. Bu mahallede yaşayan diğer Dönmeler için bkz. Dilek Akyalçın Kaya, *Les Sabbatéens saloniens*, bölüm 5: "La vie urbaine des Sabbatéens", s. 262-309.

³⁷ IAM, Selanik Şeriyeye Sicilleri [SSS], 315-587, 27.R.1308 [10 Aralık 1890]; SSS, 318-424, 4.R.1311 [15 Ekim 1893].

³⁸ IAM, Selanik Esas Emlak Defterleri, "Hamidiye Mahallesi"; IAM, Emlak ve Arazi Hulasa Defterleri, "Hacı İskender Mahallesi-Abdurrahman Bey Sokağı"; IAM, Emlak ve arazi Hulasa Defterleri, "Hamidiye Mahallesi-Bağçeler Sokağı".

³⁹ Selanik'e gelen muhacirler ile ilgili bkz. Dilek Akyalçın Kaya, "Immigration to the Ottoman Territory: The Case of Salonica in the Late Nineteenth Century", *The City in the Ottoman Empire: Migration and the Making of Urban Modernity* içinde, yayına hazırlayan: Ulrike Freitag, Malte Fuhrmann, Nora Lafi, Florian Riedler, Londra 2011, s. 177-189.

Muhacirin idaresi reisi Yusuf Rıza Paşa'nın talebi ile kendisine rütbe-i saniye sınıf-ı sanisi tevcih edilmiştir.⁴⁰

Mustafa Arif Efendi'nin notlarından anlaşıldığına göre kendisi muhacir iskânındaki rolü haricinde şehrin eğitim faaliyetlerinde de görev almıştır. Notlarında iki kez maarif müdürü vekâleti görevini üstlendiğini belirtmiştir.⁴¹ Maarif müdürü Radovişteli Mustafa Bey'in vilayet valisi İškodralı Hasan Paşa'nın onayı ile Yanya'ya tayin olması üzerine adı geçen vali tarafından vekâlet görevi 7-12 Haziran 1302 [19-24 Haziran 1886] Mustafa Arif Efendi'ye verilmiş ve maarif müdürü Emrullah Efendi'nin Selanik'e dönmesiyle vekilliği sona ermiştir.

Dönemin Selanik salnamelerinde belirtildiğine göre Mustafa Arif Efendi'nin maarif meclisindeki görevi vekâletle sınırlı değildir.⁴² Giriş bölümünde merkezi idarenin ve şehirdeki zenginlerin dönemin iktisadi ve idari koşullarına uygun gençler yetiştirme arzusunun öne çıktığını ifade etmiştik. Yeni kurulan okulların işleyişi ve kontrolü için yerel idarede doğrudan merkezi idareye bağlı büroların kurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Mustafa Arif Efendi'nin de dâhil olduğu Selanik maarif meclisinin böyle bir amaca hizmet ettiğini belirtmek gerekir.

Ne yazık ki Mustafa Arif Efendi'nin defterinde Selanik burjuvazisinin baloları, eğlenceleri ve bunlara katılımına dair herhangi bir ipucu bulunmamaktadır. Ancak defterinde geniş yer kaplayan İstanbul'a yaptığı iş seyahatleri⁴³ ve Avrupa seyahatinden bahsetmek gerekir. İstanbul seyahatleri her ne kadar meslekî sorumluluklarını yerine getirme amacı taşısaya da sık sık başkente gitmek, orada yaşananlardan doğrudan haberdar olmak ve bu bilgilerle taşraya dönmek Selanik sakinleri için önemli olmalıdır. Daha da önemlisi Mustafa Arif Efendi'nin notlarında belki de en çok yer tutan 1889 yılında Avrupa'ya yaptığı seyahattir.⁴⁴ Burjuvazinin davranış kalıpları içinde bahsettiğimiz "Avrupa" bilmenin önemini kavramış olan Mustafa Arif Efendi büyük ihtimalle o yıl Paris'te düzenlenen "Exposition universelle" vesilesiyle uzun bir Avrupa seyahatine çıkmıştır.⁴⁵

Sonuç

Dönemler üzerine yazılmış ikincil literatüre bakıldığında zengin tüccar/ büyük burjuvazinin üyeleri olduklarına dair yazılar sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu

⁴⁰ MAED, varak 6a.

⁴¹ MAED, varak 6a.

⁴² *1307 Sene-i Hicriyesine Mabsus Selanik Vilayeti Salmamesidir*, onuncu def'a olarak vilayet matba'asında tab' olunmuştur.

⁴³ MAED, varak 1b, 2b, 5b.

⁴⁴ MAED, varak 6b-19a.

⁴⁵ Mustafa Arif Efendi'nin 1912'den sonra Selanik'teki hayatına dair bilgilerimiz sınırlıdır. Pek çok Selanikli gibi şehirde kalmayı tercih etmiş, Yunan parlamentosunda azınlık milletvekili olarak görev yapmış ve azınlıkların haklarını ve özellikle de mülklerini korumaya çalışmış ve Ocak 1925 tarihinde mübadil olarak İstanbul'a gelmiştir. Defterinde İstanbul'daki hayatına dair hiç bir not bulunmamaktadır. 1941 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

gruba mensup bireylerin sadece gruba aidiyetlerinden dolayı homojen bir yapı oluşturdukları varsayılır. Ancak mikro düzeyde bir inceleme aslında bireyin ait olduğu grubun sınırlarının ne kadar geçirgen, belirsiz ve karmaşık olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda burjuvazinin oluşumu konusunda yapılan makro düzeydeki çalışmalar da benzer şekilde meseleyi homojen alt burjuvazi grupları üzerinden incelemişlerdir. Böylelikle Osmanlı toplumunda ticaretle uğraşan Gayrimüslim burjuvazi ve bürokrasi/idarede çalışan Müslüman burjuvazi gibi hem birbirinden ayrı hem de kendi içlerinde homojen bir yapıya sahip iki başlı bir Osmanlı burjuvazisinin varlığı savunulmuştur. Mustafa Arif Efendi'nin hayat hikâyesi ise bize XIX. yüzyıl sonunda Osmanlı taşrasında bahsi geçen grupların oluşumunu inceleme fırsatı sunmaktadır.

Bu makalede Mustafa Arif Efendi'nin yüzyıl sonunda Selanik'te oluşmakta olan burjuvazinin parçası olduğu öne sürülmüştür. Makale, burjuvaziyi de kendisinin hayatını da süreç olarak ele alıp oluşumlarına odaklanmaktadır. Mustafa Arif Efendi büyük burjuvazinin Dönme zengin tüccarı olarak değil, ailesinin hikâyesi, elli yıl içinde geliştirdiği stratejiler, icra ettiği meslekler ve önüne çıkan fırsatlardan faydalanma kapasitesi ele alınarak oluşmakta olan burjuvazinin hangi davranış kalıplarının ne şekilde parçası olduğu incelenmiştir. Böylelikle kendisinin Dönme olması onu diğer Selanik sakinlerinden ayırıcı bir özellik iken burjuvazinin parçası olarak değerlendirilmesi Mustafa Arif Efendi'nin Osmanlı burjuvazisinin diğer üyeleriyle ile ortaklıklarının belirlenmesine imkân sunmaktadır.

Mikro analiz metodunu benimseyen çalışmalarda olduğu gibi burada da akla şu soru gelecektir: Mustafa Arif Efendi ne kadar tekil bir örnektir ya da ait olduğu grubu ne derece temsil etmektedir? Yaşamının pek çok ögesi oluşan burjuvazinin parçası olan diğer bireylerin hayatlarında da bulunabileceği için temsiliyet gücünün yüksek olduğu düşünülebilir. Ancak onun hayatında belirlediğimiz özellikler bu gruba mensup her bireyin hayatında olmak zorunda değildir ya da tam tersi Mustafa Arif Efendi'nin hayatı burjuvazinin tüm davranış kalıplarını barındırmamaktadır. Mikro analiz metoduyla incelenecek diğer burjuvaların hayatları sayesinde hem bu toplumsal kategorinin oluşum süreçlerini hem de toplumsal değişimin karmaşık dinamiklerini çözmeye biraz daha yaklaşabiliriz.

Kaynakça

Birincil kaynaklar

Mustafa Arif Efendi'nin Defteri [MAED].

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], BEO 649-48629, 10.M.1313 [3 Temmuz 1895]; BEO 718-53834, 4.B.1313 [21 Aralık 1895]

BOA, ŞD 522-7, 2.ZA.1317 [4 Mart 1900].

BOA, ML.VRD.TMT 11487; ML.VRD.TMT 11654.

BOA, NFS.d 4971.

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], Tasfiye Talepnameleri, sayı 38565, fon kodu: 130..16.13.2., yer no: 360.4..11.
- BCA, Tasfiye Talepnameleri, sayı 40026, fon kodu: 130..16.13.2, yer no: 390.206.25; Tasfiye Talepnameleri, sayı: 38566, fon kodu: 130..16.13.2, yer no: 360.4..10; Tasfiye Talepnameleri, sayı: 40269, fon kodu: 130..16.13.2, yer no 371.82..19.
- Tarihî Makedonya Arşivleri [IAM], Arazi ve Emlak Esas Defteri, “Çayır Mahallesi”, s. 19-35; Selanik Esas Emlak Defterleri, “Hamidiye Mahallesi”; Emlak ve Arazi Hülâsa Defterleri, “Hacı İskender Mahallesi-Abdurrahman Bey Sokağı”, “Hamidiye Mahallesi-Bagçeler Sokağı”.
- IAM, Selanik Şeriye Sicilleri [ŞŞS], 315-587, 27.R.1308 [10 Aralık 1890]; ŞŞS, 318-424, 4.R.1311 [15 Ekim 1893].

Basılmış Birincil Kaynaklar

- 1307 sene-i hicriyesine mahsus Selanik vilayeti salnamesidir, onuncu def'a olarak vilayet matba'asında tab' olunmuştur.
- Selanik vilayeti salnamesi, 1318 [1900/1], onaltıncı defa olarak, Selanik “Hamidiye” mekteb-i sanayi matbaasında tab' ve temsil olunmuştur.

Tetkik Eserler

- Akyalçın Kaya, Dilek, *Les Sabbatéens saloniens (1845-1912): des individus pluriels dans une société urbaine en transition*, Bölüm 1: “Salonique au milieu du XIXe siècle”, basılmamış doktora tezi, EHESS-Paris 2013.
- Akyalçın Kaya, Dilek, “Les conditions économiques et les caractéristiques démographiques des Juifs saloniens au milieu du XIXe siècle”, *Salonique. Ville juive, ville ottomane, ville grecque* içinde, yayına hazırlayan: Esther Benbassa, Paris 2014, s. 19-48.
- Akyalçın Kaya, Dilek, “Immigration to the Ottoman Territory: The Case of Salonica in the Late Nineteenth Century”, *The City in the Ottoman Empire: migration and the making of urban modernity* içinde, yayına hazırlayan: Ulrike Freitag, Malte Fuhrmann, Nora Lafi, Florian Riedler, Londra 2011, s. 177-189.
- Anastasiadou, Meropi, *Salonique 1830-1912: une ville ottomane à l'âge des reformes*, Leiden 1997.
- Baer, Marc David, *The Dönme. Jewish converts, Muslim Revolutionaries, and Secular Turks*, Stanford 2010.
- Bouquet, Olivier, “Comment les grandes familles ottomanes ont découvert la généalogie”, *Cahiers de la Méditerranée*, “Penser en exil. Les grandes familles en Méditerranée orientale”, no 82, Haziran 2011, s. 297-324.
- Demetriadis, Vassilis, *Τοπografia της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της τουρκοκρατίας, 1430-1912*, Selanik 1983 [Yunanca].
- Dumont, Paul ve François Georgeon, “Un bourgeois d'Istanbul au début du XXe siècle”, *Turcica* 17, 1985, s. 127-182.
- Eldem, Edhem, “Un bourgeois d'Istanbul au milieu du XIXe siècle. Le livre de raison de Mehmed Cemal Bey, 1855-1864”, *Penser, agir et vivre dans l'Empire ottoman et en Turquie. Etudes réunies pour François Georgeon* içinde, yayına hazırlayan: Nathalie Clayer ve Erdal Kaynar, Paris 2013, s. 373-406.

- Eldem, Edhem, “[A Quest for] the Bourgeoisie of Istanbul: Identities, Roles, and Conflicts”, *Urban Governance under the Ottomans. Between cosmopolitanism and conflict* içinde, yayına hazırlayan: Ulrike Freitag ve Nora Lafi, Londra, NY 2014, s. 159-186.
- Exertoglou, Haris, “The development of a Greek bourgeoisie: investment patterns in the Ottoman Empire, 1850-1914”, *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: politics, economy, and society in the nineteenth century* içinde, yayına hazırlayan: Dimitri Gondicas ve Charles Issawi, Princeton, NJ, 1999, s. 89-114.
- Gounaris, Vassilis, *Steam over Macedonia. 1870-1912: Socio-economic Change and the Railway Factor*, Boulder 1993.
- Göçek, Fatma Müge, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire. Ottoman Westernization and Social Change*, Oxford 1996.
- Guillon, Hélène, *Le Journal de Salonique. Un Périodique juif dans l'Empire ottoman (1895-1911)*, Paris 2013.
- Güvenç, Sefer (der.), *Mübadele Öncesi ve Sonrası Eski ve Yeni Adları ile Kuzey Yunanistan Yer Adları Atlası*, İstanbul 2010.
- Keyder, Çağlar, *State and Class in Turkey. A Study in Capitalist Development*, Londra, NY 1987.
- Mazower, Mark, *Salonica City of Ghosts Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, Londra 2004.
- Quataert, Donald, “Premières fumées d’usine. Some general factors favoring the development of industry in Salonica”, *Workers, peasants and economic change in the Ottoman Empire 1730-1914* içinde, İstanbul 1993, s. 159-173.
- _____, *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge 1993.
- _____, “Industrial Working Class of Salonica, 1850-1912”, *Jews, Turks, Ottomans. A Shared History, Fifteenth Through the Twentieth Century* içinde, yayına hazırlayan: Avigdor Levy, New York 2002, s. 196-211.
- Rubin, Avi, “From Legal Representation to Advocacy: Attorneys and Clients in the Ottoman Nizamiye Courts”, *International Journal of Middle East Studies*, 44, 2012, s. 111-127.
- Saban, Giacomo, “Sabbatean Genealogical Trees”, *Kabbalah* 4, 1999, s. 61-74.
- Shaw, Stanford, “The Origins of Representative Government in the Ottoman Empire: An Introduction to the Provincial Councils, 1839-1876”, *Near Eastern Round Table 1967-68* içinde, yayına hazırlayan: R. Bayly Winder, New York 1969, s. 53-142.
- Şişman, Cengiz, *The Burden of Silence: Sabbatai Sevi and the Evolution of the Ottoman-Turkish Donmes*, Oxford 2015.
- Watenpugh, Keith David, *Bourgeois Modernity, Historical Memory, and Imperialism: the Emergence of an Urban Middle Class in the Late Ottoman and Inter-war Middle East Aleppo, 1908-1939*, Los Angeles 1999.
- Yerolympos, Alexandra, *Urban Transformations in the Balkans (1820-1920). Aspects of Balkan Town Planning and the Remaking of Thessaloniki*, Selanik 1996.
- Yerolympos, Alexandra, “Formes spatiales d’expansion urbaine et le rôle des communautés non musulmanes à l’époque des Réformes. Etudes de cas dans les villes des provinces européennes de l’Empire ottoman (1839-1912)”, *REMMM*, Eylül 2005, no 107-110, s. 113-142.
- Zorlu, İlğaz, “Sabetaycı Kültüre ait üç soy ağacı belgesi”, *Evet, Ben Selanikliyim. Türkiye Sabetaycılığı*, 5. Baskı, İstanbul 1998, s. 33-35.

POLYGAMY AND RELIGIOUS POLEMICS IN THE LATE OTTOMAN EMPIRE: FATMA ÂLIYE AND MAHMUD ES'AD'S *TA'ADDÜD-İ ZEVCÂT'A ZEYL*

Scott Rank*

Abstract

Although Ottomans accepted polygamy according to the tenets of Hanafi Islamic law, they argued over its social and legal aspects throughout the classical period. In the late 19th century these debates became explicitly connected to contemporary political events. Authors supported or opposed polygamy by referencing marriage and divorce rates in Europe, Protestant missionary activity in Africa, and their belief in the civilizational superiority of the Islamic world over the West. Polygamy was not only contested through modern politics. It was also discussed in light of the genre of Muslim religious polemics. In 1898 three modernist authors debated these issues in the journal *Malûmât*: Fatma Âliye, legal scholar Mahmud Es'ad and Russian Muslim educator and reformer Ismail Gasprinskii. Their correspondence, entitled *Ta'addüd-i Zevcât'a Zeyl*, deliberated polygamy with regarded to modernist political reform, European colonialism, capitulation agreements, and international trade. They also used arguments from anti-Christian religious polemics. By arguing these issues within the integrated field of religion, these authors used a Hamidian-era discourse describing an Islam compatible with Ottoman notions of modernity.

Keywords: polygamy, religious polemics, marriage law, Ottoman Empire, modernization

Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarında Çokeşlilik ve Dinî Polemikler: Fatma Âliye ve Mahmud Es'ad'ın *Ta'addüd-i Zevcât'a Zeyli*

Özet

Osmanlılar Hanefî fıkının ilkelerine göre çok eşliliği kabul etmelerine rağmen klasik dönem boyunca onun kurumsal ve yasal yönlerini tartışmışlardır. 19. Yüzyılın sonlarına doğru bu tartışmalar açıkça güncel siyasi olaylarla ilişkili hale gelmiştir. Yazarlar poligamiyi Avrupa'daki evlenme ve boşanma oranlarına, Afrika'daki Protestan misyonerlerin faaliyetlerine atıfta bulunarak ve İslam'ın Batı üzerindeki medeni üstünlüğüne olan inançlarıyla ya savundular ya da karşı çıktılar. Poligami sadece modern siyaset vasıtasıyla değil, bir bakıma Müslümanların dinî polemikleri etrafında da tartışıldı. 1898

---

* Dr., Şehir Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü.

yılında üç yenilikçi yazar, Fatma Âliye, hukukçu Mahmud Es'ad ve Rusyalı Müslüman eğitmen ve yenilikçi İsmail Gasprinskii bu sorunları *Malûmât* adlı dergide tartıştı. Bu kişiler *Ta'addüd-i Zevcât'a Zeyl* olarak adlandırılan aralarındaki yazışmalarda poligamiyi yenilikçi politik reformla, Avrupa sömürgeciliğiyle, kapitülasyon anlaşmalarıyla ve uluslararası ticaretle ilişkilendirerek tartıştılar. Ayrıca Hristiyanlık karşıtı dinî polemiklerden argümanlar da kullandılar. Söz konusu yazarlar, din ile iç içe geçmiş bu sorunları tartışırken İslam'la uyumlu bir Osmanlı yenilik düşüncesi tanımlayan II. Abdülhamid dönemi söylemini kullandılar.

Anahtar Sözcükler: çokeşlilik, dinî polemik, evlilik hukuku, Osmanlı İmparatorluğu, modernleşme

If we believe that Islam has universally valid principles, we ought to declare that the monogamous marriage is the one enjoined by Islam and that the verse of the Qur'an enjoining men to remain with one wife is in accordance with civilization. It is only then that we can justify our position.

Fatma Âliye¹

The Ottoman Empire allowed men to have up to four wives, as did other Islamic states. Sunni Hanafî scholars did not question the legality of the practice in the pre-modern age. But polygamy (*ta'addüd-i zevcât*) was not universally desirable, nor did it exist in most levels of society.² Due to the high costs of sealing a marriage contract with a groom's payment of a bridal gift (*mahr*), polygamy was an elite phenomenon. Only about 2.3 percent of married men and 5 percent of married women engaged in the practice in the late imperial period.³ Incidence of polygamy was high only among the upper ranks of society, particularly wealthy men whose first wife was childless.⁴ Some wealthy families opposed polygamy for their daughters due to property inheritance considerations or their own wishes. They stipulated in marriage contracts that there be no additional wives throughout

¹ Fatma Âliye-Mahmud Es'ad, *Ta'addüd-i Zevcât'a Zeyl*, İstanbul: Tahir Bey Matbaası, 1316/1898. In this article I transcribe Ottoman Turkish and transliterate Turkish names using modified modern Turkish, which indicates the *ayn*, the *hamza*, and long vowels of â, î, and û. I use Ismail Gasprinskii's Russian transliterated name over the Turkish (İsmail Gaspıralı), as the former is the standard form in English-language scholarship.

² Sixteenth-century scholar Kınalızâde Âli Çelebi noted that even if a man were handsome, noble, and rich, he would be content with a healthy and virtuous wife; a man was like a soul in skin, as such one man is not suitable for two houses. Abdurrahman Kurt, "Polygamy in the Ottoman City of Bursa", *International Journal of Social Inquiry* 6, No. 2 (2013), 140-161.

³ Alan Duben and Cem Behar, *Istanbul households. Marriage, family, and fertility, 1880-1940*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

⁴ Cem Behar, "Polygyny in Istanbul, 1885-1926", *Middle Eastern Studies* 27, No. 3, (July 1991), 477-486.

the marriage.⁵ Ottoman courts provided recourse to women if their marital rights had been abused, whether through financial quarrels or their husbands using excessive force.⁶

Sociocultural changes in the modern era led to a re-examination of polygamy. Rapid urbanization and cultural transformations of the Ottoman Empire's cities in the latter half of the nineteenth century caused such traditional institutions to be questioned in new ways.⁷ Increasing trade with Europe and the flood of Turkish and Muslim refugees from the Balkans following the Crimean War (1853-1856) and the Russian-Ottoman War (1877-1878) altered Istanbul's social milieu.⁸ Population transformations, new forms of urban planning, and the growth of a Turkish-language press changed Ottoman cities and their inhabitants.

Books, newspapers, and telegraphs disseminated these new ideas. Ottoman Muslim intellectuals debated these ideas in an expanding Turkish-language press. Following the inauguration of the 1839 Tanzimat Reforms (1839-1876), the need for far-reaching book production came about in response to the growing number of primary and secondary schools in the Empire. Many private printing presses opened in Istanbul during Abdülaziz's reign (1861-1876). The Istanbul print culture continued to expand in the Hamidian era (1876-1908), in which a multi-lingual press flourished.⁹ A women's press also emerged at this time. Social issues related to family life, marriage, divorce, childcare, family health, and polygamy were all explored in such journals as *Women's World* (*Kadınlar Dünyası*) and *Turkish Woman* (*Türk Kadını*).¹⁰

Marriage represented a social institution that was universally considered fundamental to the family and the community. From the 1870s onward, Muslim intellectuals with a reformist bent linked the wellbeing of the Empire to an

---

⁵ Madeline C. Zilfi, "We Don't Get Along!: Women and Hul Divorce in the Eighteenth Century", *Women in the Ottoman Empire*, Madeline C. Zilfi (ed.), Leiden: Brill Academic Publisher, 1997, 264-296.

⁶ Madeline C. Zilfi, "The Ottoman Empire", in *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures: Family, Body, Sexuality and Health*, Volume 3, ed. Suad Joseph, Leiden, Boston: Brill Academic Publisher, 2005, 259-260.

⁷ Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Ottoman Empire*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008, 204.

⁸ Duben and Behar, 202.

⁹ In Istanbul there existed Turkish, Arabic, Persian, Greek, French, English, Armeno-Turkish, and Karamanli (Greco-Turkish) print houses. Johann Strauss, "Müdafaa'ya Mukabele et Mukabele'ye Müdafaa: Une controverse islamo-chrétienne dans la press d'Istanbul (1883)", in *Querelles privées et contestations publiques. Le rôle de la presse dans la formation de l'opinion publique au Proche Orient*, eds. Christoph Herzog, Raoul Motika, and Michael Ursinus, Istanbul: Isis, 2003, 55-98.

¹⁰ Nihan Altınbaş, "Marriage and Divorce in the Late Ottoman Empire: Social Upheaval, Women's Rights, and the Need for New Family Law," *Journal of Family History*, Volume 39 Issue 2, (April 2014), 2.

apparent crisis in the Muslim family.¹¹ As such they questioned the validity of polygamy. Authors both male and female argued monogamy was preferable. Author Şemseddin Sâmî (d. 1904) explored the social aspects of marriage from a pragmatic viewpoint in his 1882 novel “Women.” He wrote only a monogamous marriage could be based on love as mutual respect was impossible among one man and multiple wives. But he acknowledged polygamy was a social necessity. In the case of a wife being physically incapable of satisfying her husband, polygamy prevented the greater evil of adultery, prostitution, or illegitimate childbirth.¹² Most Muslim authors followed this line of discourse. Ahmed Midhat (d. 1912), the prolific man of letters, said Islam allowed polygamy only in correspondence with the harsh punishments that Islamic law (*seri'at*) doled out for adultery.¹³

In 1898 Fatma Âliye and Mahmud Es'ad Şeydişehirî debated polygamy in the journal *Malûmât* on whether it was a modern or retrograde institution for women. The discussion, entitled *Ta'addüd-i Zevcât'a Zeyl*, touched on many topics of social reform of the Hamidian era. It largely fell along ideological lines – although nuanced to be sure – of conservative reform for Mahmud Es'ad and Ottomanism for Fatma Âliye. To Fatma Âliye polygamy, although superior to the widespread adultery of Europe, had no place in modern society, nor even a necessary place in an Islamic one. Mahmud Es'ad believed polygamy to be a flexible institution perfectly compatible with new ideologies such as the defense of individual liberty and Malthusian populationism, advocating population control programs.

Their debate on polygamy and marriage was not only centered on government policies or social and legal reform. It was also an outgrowth of another literary genre that grew rapidly in popularity in the late Ottoman Empire: Muslim polemics against Christianity. A rich body of Turkish-language Muslim polemics accrued from the 1860s to World War I and beyond. They appeared in the form of self-designated polemics (*reddiye*), treatises (*risâle*), and newspaper articles. Even discussions on social reform in the Turkish press not written explicitly as religious polemics increasingly contained polemical elements, forming a hybrid model of social and religious commentary.

In *Ta'addüd-i Zevcât'a Zeyl*, Fatma Âliye and Mahmud Es'ad combined their debate on marriage reform with a critique of Christianity and European civilization. Religion was heavily integrated into their discussions of political, social, educational, and public policy reform. Fatma Âliye and Mahmud Es'ad described

¹¹ Darina Martykánová, “Matching Sharia and 'Governmentality': Muslim Marriage Legislation in the Late Ottoman Empire,” in *Institutional Change and Stability: Conflicts, Transitions and Social Values*, eds. Andreas Gremes, Florencia Peyrou, Ioannis Xydopoulos, Pisa: Polus-Pisa University Press, 2009, 153.

¹² Özer Ozankaya, “Laiklik Öncesi Döneminde Şemseddin Sami'nin Aile Düzenine İlişkin Görüşleri”, *Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1984, 126-127.

¹³ Ahmet Midhat, *Paris'te Bir Türk*, İstanbul 1283/1866, 160.

the faults in Christianity at length in other articles, making the intersection between Ottoman reform and criticism of European civilization more explicit.

Studies on Ottoman family law in the late Ottoman period have analyzed the Fatma Âliye-Mahmud Es'ad debate on polygamy within the perspective of gender politics and marriage law.¹⁴ With the transformation of the sociocultural and economic landscape, the Ottoman state was motivated by ideological reasons to push for new gender and family arrangements. These two authors made flexible use of different interpretations of *şeria't*, justifying them in reference to the need for social change and the appropriateness of polygamy for a modern empire in the late nineteenth century.

Such perspectives on the Fatma Âliye-Mahmud Es'ad debate are valid, but they ignore its embedded religious polemical language. These authors, whether supporting or opposing polygamy, criticized the licentiousness and amorality of Christian Europe. Their polemical arguments expressed Ottoman social and intellectual challenges as much as their arguments on gender relations or family law. Other polemical writings of Fatma Âliye and Mahmud Es'ad, which will be examined below, make this relationship even more pronounced.

I. Muslim Religious Polemics and Ottoman Reform

The late Ottoman debate on polygamy coincided with a marked increase in Turkish-language Muslim religious polemics in the Istanbul press. Polemics between Christianity and Islam existed since the seventh century, but in the nineteenth century they took a significant step forward. Muslim writers produced a larger number of them than any other time in history. The spread of communication and transportation technologies such as printing presses, telegraphs, postal systems, and steam ships allowed these works to reach a global audience after they were translated into local languages.

Muslim polemical writers used authoritative Islamic sources such as the Qur'an and works of Qur'anic exegesis (*tafsîr*), while also addressing political questions of European colonialism. They also contended with the rhetoric of ideological projects of Ottomanism in the Tanzimat period, Pan-Islamism in the Hamidian era, and the secularist-turned-Islamocentric – and even Pan-Turkist – experiments of the Young Turk era.¹⁵ Although these ideological projects were far

---

¹⁴ Nihan Altınbaş, "Marriage and Divorce in the Late Ottoman Empire"; Abdurrahman Kurt, "Polygamy in the Ottoman City of Bursa"; Martykánová, "Matching Sharia and 'Governmentality'"; Rıza Savaş, "Modernleşme Sürecinde İki Osmanlı Aydını Fatma Aliyye-Mahmud Es'ad Tartışması", in *Kutlu Doğum 2004: Din Kültür ve Çağdaşlık*, Ankara: TDV Yayınları 2007, 247-256.

¹⁵ Adeb Khalid, "Pan-Islamism in practice: The rhetoric of Muslim unity and its uses", in *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, ed. Elisabeth Özdalga, London: Routledge Curzon, 2005, 201-224; Jacob M. Landau, *The Politics of Pan-Islam: Ideology and Organization*, Oxford: Oxford University Press, 1990. Pan-Islam was a form of anti-colonial rhetoric whose exact nature has

more of a discourse than a unified political program with concrete political goals, the language of these collective identities permeates late Ottoman political and polemical writings.¹⁶

Such rhetoric was also used by Fatma Âliye and Mahmud Es'ad. They were conscious of global politics, as they both had extensive contact with Westerners in the Empire and were well versed in international affairs. Both perceived Ottoman-European imperial relations as a Muslim-Christian clash and sought to create alternative discourses of modernity combined with Muslim unity to protect themselves against the threat of Western imperialism. This all took place against the backdrop of Hamidian political and social reform, in which the imperial center sought to shore up its political power against European political and economic encroachment into Ottoman domestic affairs.

Fatma Âliye was the daughter of Ahmet Cevdet Pasha (d. 1895), a historian, philologist, social theorist, and statesman of the Tanzimat period. He provided Fatma Âliye with tutors in the secular sciences, literature, French, and Arabic, a rare educational opportunity for young Muslim women. Her first publication was a translation of George Ohnet's *Volonté* into Turkish as *Merâm* (Aspiration). She soon caught the attention of Ahmet Midhat, who became her literary patron. She penned numerous articles in *Tercümân-ı Hakîkat*, *Hammlara Mahsûs Gazete* (The Ladies' Own Gazette), *Ümmet* (The Muslim Community) and *İnkılâp* (Revolution). Fatma Âliye published her first novel *Hayâl ve Hakîkat* (Dream and Reality) together with Ahmet Midhat in serialized form in the newspaper *Tercümân-ı Hakîkat* in 1891, followed by *Mühadarât* (Stories to Remember) and *Nisvân-ı İslâm* (The Women of Islam) in 1891/1892. She wrote other books on the themes of music, literature, married life, and women's education.¹⁷

In her writings Fatma Âliye defended Islam against Western criticisms on the topic of which she had received the most inquiries from European women: polygamy. She defended the historical practice of polygamy in Islam as superior to Europe's widespread adultery and fornication but acknowledged polygamy had no place in modern society. She wrote her 1891/2 book *Nisvân-ı İslâm* (The Women of

---

come under significant scholarly debate. Across the world, Muslim scholars and activists spread ideas of religious solidarity and a united Muslim counter-attack against European domination. It was primarily an urban intellectual project than never coalesced into any serious political project, but Muslim politicians believed its rhetoric could be harnessed to shore up political support within their domains.

¹⁶ Nile Green, "Spacetime and the Muslim Journey West: Industrial Communications in the Making of the "Muslim World", *American Historical Review*, 118, No. 2, (April 2013), 401-429. New modalities of transportation and communication forged new conceptions of space and time as Muslims learned to operate in a global arena, which they dubbed the "Muslim world" (*al-'âlam al-islâmî*). Steamships, railways, and industrial communication reshaped formulations of language, history, and geography.

¹⁷ Hülya Adak, "Gender-in(g) Biography: Ahmet Mithat (on Fatma Aliye) or the Canonization of an Ottoman Male Writer", in *Querelles* 10, (Jan. 2005), 192-195.

Islam) in order to alter European perceptions of Islam in general and Turkish women in particular.¹⁸ Such false perceptions, she wrote, came from encounters among the Francophile, French-speaking residents of Pera, where most Europeans resided or visited.¹⁹ She called on Muslim readers to understand French and Islamic law in order to converse with European guests and correct their misperceptions of Muslim women, veiling, polygamy, and other religious forms of gender differentiation and subordination.²⁰

European surveys of the Ottoman Empire and its culture and customs contained, with few exceptions, harsh criticisms of polygamy as an example of Oriental despotism and Islam's status as a second-tier civilization. Fatma Âliye managed the difficult task of criticizing the practice while not implicating *şeria't*. But her critique became sharper. She largely disowned the practice in her 1898 correspondence with legal and religious scholar Mahmud Es'ad.²¹

Mahmud Es'ad Şeydişehirî (d. 1918) also came from a privileged background. He was born in the southwestern Anatolian city of Seydişehir in 1855 to a family of Islamic jurists (*kadıs*). He came to Istanbul in the late 1860s to study at the Fatih Medrese, where he studied physics, chemistry, mechanics, French, geometry, and history. He was then appointed instructor at the same school, then the Gülhane Military Secondary School of Ottoman Law (*Gülhane Askerî Rüşdiyesi*).

---

¹⁸ Elizabeth Paulson Marvel, *Ottoman Feminism and Republican Reform: Fatma Aliye's Nisvân-ı İslâm*, Ohio State University: Unpublished MA Thesis, 2011, 37-40.

¹⁹ Serpil Çakır, "Fatma Aliye," in *Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminists: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, eds. Francisca De Hann, Krasimira Daskalova, Anna Loutfi, Budapest: Central European University Press, 2006, 22.

²⁰ The book contains three novelistic-style conversations (*muhavere*) between European female visitors to the Ottoman Empire and a narrated version of herself in which they discuss and dispute issues of religion, Islam, and women's rights. The points of content come from a religious and civilizational discourse, but the two issues often blend together, as they do in many other writings of Fatma Âliye. In the second *muhavere*, the narrator discusses polygamy with a cosmopolitan Englishwoman, Madame R. She has come to observe the *iftar* meal. She is highly educated, and able to converse in French and is learning Turkish. The Englishwoman then scans the room, hoping to catch jealous glances between the women, and asks which women in the household are co-wives. The discussion then turns to women's rights in Islam and veiling. The work was widely distributed and read in Ottoman literary circles and quickly translated to Arabic and French. Fatma Âliye also published research under the title *Ünlü İslam Kadınları* (Famous Muslim Women) in 1895 to give profiles of "Eastern" female public intellectuals and make her readers aware of the socially active role that women played throughout Islamic history. Beyond her publishing work, Fatma Âliye also founded the first women's association in the Ottoman Empire, the *Cemiyet-i İmdadiye* (Charity Society) in 1897 to provide material assistance to war veterans or bereaved wives and children.

²¹ Mahmud Es'ad, *Ta'addüd-i Zevât*, Istanbul: Tahir Bey Matbaası, 1316/1898; *Çöke Eşlilik: Ta'addüd-i Zevât*, ed. Firdevs Canbaz, Ankara: Hece Yayınları, 2007.

In 1885 he was appointed president of the Izmir Court of First Instance (*İzmir Bidayet Mahkemesi Başkanlığı*), a position he occupied for 11 years.²²

As a legal scholar, he wrote extensively on property and financial law, and as a statesman in the twilight of the Empire he served as an administrator in the Finance Ministry and numerous other financial bodies. Mahmud Es'ad was a principal figure in the Ottoman Finance commission in 1917 Commission on the Decree of Family Law (*Hukûk-ı Aile Kararnamesi*), a far-reaching effort to codify family law. It called for significant reform on the institutions of marriage, divorce, and inheritance.²³ The law was based on the Hanafi school of jurisprudence, along with other schools, in addition to civil law from Germany, France, and Switzerland. It faced serious opposition from Muslim religious scholars and leaders of non-Muslim communities.²⁴

Like many Ottoman intellectuals of the time, Mahmud Es'ad was a member of international academic societies, particularly the French *Société Académique d'histoire internationale*. He was an informed critic of Christianity, both theologically and in regards to global politics, but he read Western scholarship with great interest. Mahmud Es'ad credited his tenure in Izmir, a cosmopolitan coastal city, for exposure to European authors and scholarship, which he said expanded his intellectual horizons.²⁵ Here he interacted with French, British, and Persian merchants and diplomats. The experience profoundly influenced him and his anti-Christian outlook.²⁶

Mahmud Es'ad blended traditional Islamic scholarship with European methods of critical inquiry. This hybrid approach appeared in his anti-Christian polemics. His writings take on the form of a classical Islamic philosophical treatise – the sourcing is largely Qur'anic verses that claim Christian corruption or falsification of pre-Qur'anic scripture, a traditional polemical argument that appears in medieval and early modern Islamic scholarship.²⁷ The influence of European liberalism is clearer in his other writings. Among his other monographs and article series include “The Law of Islam and Mr. Carlyle” (*Şerî'at-ı İslâmiye ve*

²² Selcuk Aksin Somel, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, 1839-1908: Islamization, Autocracy, and Discipline*, Leiden: Brill Academic Publisher, 2001.

²³ İlber Ortaylı, “Ottoman Family Law and the State in the Nineteenth Century”, *OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Issue 1, (1990), 327.

²⁴ Touraj Atabaki, *The State and the Subaltern: Modernization, Society and the State in Turkey and Iran*, London: I.B. Tauris, 2007, 184-185.

²⁵ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Volume II, Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969, 1026-1030.

²⁶ Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, Istanbul 1954, 359.

²⁷ Amit Bein has problematized this characterization of the religious body of the last Ottoman period by noting that this negative discourse has roots in the Young Turk revolution of 1908. It strengthened after the founding of the Turkish Republic to support a secular ethno-nationalist political agenda and marginalized the religious establishment. Amit Bein, *Ottoman Ulema, Turkish Republic: Agents of Change and Guardians of Tradition*, Stanford: Stanford University Press: 2011.

Mister Karlayl) and the translation of two works by William Henry Quilliam (d. 1932), a nineteenth-century English convert to Islam and founder of England's first mosque and Islamic center.²⁸

II. Ta'addüd-i Zevcât'a Zeyl

Mahmud Es'ad was part of a shrinking faction within the late Ottoman religious class that unequivocally defended the practice of polygamy. In 1898, while a legal advisor in the Finance Ministry (*Maliye Nezâretî*), he wrote an article series on women's rights. It was entitled *Ta'addüd-i Zevcât, Talak ve Hukuk-i Nisvân* (Polygamy, Divorce and Women's Law) and released on September 13. The purpose of the article was to respond to reformist intellectuals who described polygamy as an outdated institution. Mahmud Es'ad described such a position as irreverent and illogical: Polygamy was an institution established by God, revealed by the teachings of the Prophet Muhammed and, furthermore, a natural human tendency legitimized by religion. It corresponded with human nature. He asked, "Would the final and perfect religion of Islam perpetuate a practice that is contrary to justice and rightness?"²⁹

Mahmud Es'ad, like Ahmet Midhat, used a functionalist approach to supporting polygamy rather than Islamic legal history or precedent. It was a preferable practice to monogamy in at least two situations. First, women who were barren could not procreate, an essential purpose of marriage. It enjoined God's command to fill the earth. Polygamy ensured that marriages were procreative and thus honorable even in the case of a first wife's infertility.³⁰ The second situation resulted from the ratio imbalance between the number of men and the number of women eligible for marriage due to earlier onset of puberty in females. A higher proportion of women were theoretically capable of sexual activity. Mandatory monogamy coupled with this gender imbalance would necessarily force part of the female population into extramarital affairs or even prostitution. Christian missionaries in Africa who imposed monogamy on the population unleashed such unintended consequences. Mahmud Es'ad wrote brothels were built alongside African churches as a result of the outlawing of polygamy.³¹

As a legal scholar, Mahmud Es'ad admitted the growing complexity of marriage law and the general legal rights of women in the Hamidian period.³² He

²⁸ *Şerî'at-ı İslâmîye ve Mister Karlayl*, İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1897-1898. *Dîn-i İslâmîye, İslâmîyetin Başlıca Kavâid-i Esâsîye-i İtikâdîyesi Hakkında Ma'lûmât-ı Mücmele* (Abdullah Gwilliam'dan tercüme), İzmir: Hizmet Matbaası, 1893; *Dîn-i İslâm* (Abdullah Gwilliam'dan tercüme), İstanbul: Eski zabtıye caddesi 61 numaralı matbaa, 1896.

²⁹ Mahmud Es'ad, *Ta'addüd-i Zevcât*, İstanbul: Malûmat Library, 1316/1898, 9.

³⁰ *Ibid*, 19.

³¹ *Ta'addüd-i Zevcât*, 24-29.

³² Prominent authors of the late nineteenth century, many of whom wrote religious polemics as well, engaged in the discussion of women's rights in the Ottoman Empire vis-a-vis the Young

defended the practice according to classical Islamic legal precepts and the accumulation of centuries of Ottoman marriage law. But he largely argued from a naturalist position, the latest version of the ulema point of view. Polygamy was not enjoined nor did it originate with Islam, but instead originated in natural law. As a natural law, God's law (*seriat*) merely recognized and confirmed it.³³ Like other critics of European culture, he spoke of Western vice and sexual immorality to argue of the natural polygamous instinct in man and the social harms that resulted whenever it was outlawed.

Fatma Âliye released a serialized response to Mahmud Es'ad in the same journal. Mahmud Es'ad responded shortly after. Their correspondence became the *Ta'addüd-i Zevcat'a Zeyl*, later published as a single volume in 1898. Fatma Âliye's *Ta'addüd-i Zevcât'a Zeyl* is primarily a discussion of marriage, but within it is embedded numerous criticisms of Western civilization, church history, and Christianity. While these articles do not assume the form of an explicit Muslim religious polemic, as do her other articles such as *İsti'lâ-yı İslâm* (The Expansion of Islam), Fatma Âliye's discussions on politics, society, and religion adopted many Islamic apologetical and anti-Christian polemical elements.

In the *Ta'addüd-i Zevcat'a Zeyl*, Fatma Âliye stated polygamy had no exalted place in early Islamic history. It was permitted but not celebrated. Neither the Prophet Muhammed nor the second caliph Omar attached any particular importance to it. It was the exception rather than the rule. When Abu Ubaidah ibn al-Jarrah, a companion of the prophet, requested permission for his soldiers to take additional Byzantine wives, Omar replied only soldiers who had no spouse in the Hijaz could take a wife from among the Byzantines. Those already married should take a concubine instead.³⁴

Fatma Âliye wrote that in the early Islamic period there was no differentiation of essential worth between men and women. They were judged according to their moral behavior. A woman was not considered to be more pious on account of mere childbearing. Caliph Omar stated that there were three types of women, which he described in descending order of virtue: upright women with good morals who cared for their husbands and children; women who merely gave birth and raised their children; and bad-tempered women whom men should avoid. Therefore a wife in a polygamous marriage could not give proper care to her

---

Ottoman attempts at political Westernization in the Tanzimat and Hamidian period. Ahmet Mithat, Namik Kemal, Şemsettin Sami, Şinasi, Celal Nuri, and other authors held positions influenced by Islamic legal discourse, the reform edicts, the post-Tanzimat Ottoman legal landscape, and the intersections of these positions. See *Çok Eşlilik*, 13-30 and Savaş, "Modernleşme Sürecinde İki Osmanlı Aydını Fatma Aliye-Mahmud Es'ad Tartışması".

³³ *Ta'addüd-i Zevcât*. Quoted in Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, New York: Routledge 1998, 286.

³⁴ Fatma Âliye, Mahmud Esad, *Ta'addüd-i Zevcat'a Zeyl*, Istanbul: Malûmat Library 1317/1899, 10-13.

husband, whose attention was divided among many women.³⁵

To Fatma Âliye, the practice of polygamy was no longer defensible in the modern age. Islam did not even order polygamy, and when it was permitted it must be considered in the social context in which this permission was offered. She concluded Islam could not violate universally valid principles.³⁶

Mahmud Es'ad did not mount a point-by-point defense of polygamy but rather argued both he and Fatma Âliye struggled with the common question of integrating *şeria't* and traditions with the universalizing discourse of progress, enlightenment, human rights, and natural law. He admitted polygamy was not required in Islam through a long discourse on appropriating Western civilization without capitulating Muslim values to Europeans who thought polygamy to be a defect in Muslim society. Mahmud Es'ad did not denounce polygamy but he acknowledged various camps considered polygamy to exploit women and be out of step with contemporary social norms:

It is not unprecedented for those who are aware of European sciences and manners, including those among our youth that are unaware of these sectarian matters, to believe that polygamy is a deficient aspect of Islam. Among these is one group, who come across poetic verses in the works of European writers, who say 'A woman's business is a man's business. They fall and rise together. They progress and regress together. Whether a woman is a slave or free, a man is always found with her. He is always together with her.' Another group among Muslims who, due to their blind obedience to Europeans, as they see troublesome events in the abuse of women, become inclined to the idea that polygamy violates universal morals and corrupts social life.³⁷

Ta'addüd-i Zevcat'a Zeyl concluded with a reply from Ismail Gasprinskii. He was a Crimean Tatar intellectual who published newspapers and books in the Russian Empire. He worked for social and religious reform among Muslims of Russia. Gasprinskii was well acquainted with Istanbul's Turkish-language media and significantly involved in the intellectual life of the late Ottoman Empire. Turkish intellectuals were familiar with İsmail Gasprinski's newspaper *Tercümân*, published in the Crimea and widely read throughout the Eurasian Muslim world

³⁵ Ibid, 13-14.

³⁶ Ibid, 19.

³⁷ Ibid, 95-96. Quoted in Canbaz. *Avrupa 'ulüm ve ma'arifine, ahvâl-ı içtimâiye ve siyâsiyesine vâkef olup da, mesâil-i mezhebiyelerinden gâfil bulunan gençlerimiz içinde dahi, ta'addüd-i zevcât İslâmiyet'in zayıf cibeti olduğuna kâni' olanlar görülmemiş değildir. Bunlar bir taraftan Avrupa mubarrirlerinin âsârında "Kadın işi erkeklerin de işidir. Beraber düşer kalkarlar. Beraber terakkî ve tedennî ederler. Kadın esir de olsa âzâd da olsa, erkek dâima onunla beraber bulunur. Onunla hembâl olur" meâlinde şâirâne fıkralara tesâdüf ettikçe, diğer taraftan beynel-İslâm kadımlar hâkında bâzı suistimâlât vukûa geldiğini gördükçe Avrupaahlara takliden ta'addüd-i zevcâtın ahlâk-ı umûmiyeyi ihlâl, hayât-ı içtimâiyei ifsât eylediğine zâhib olurlar.*

due to its simplified language intelligible to Turkic-language speakers.³⁸

However, Ismail Gasprinskii's primary reason for involvement in the discussion of *Ta'addüd-i Zevcat'a Zeyl* derived from his activist efforts to unite the global Muslim intelligentsia.³⁹ He was among the initial founders of the Union of Muslims (*İttifaq-i Müslimin*), a liberal-democratic party of Muslims in the Russian Empire that brought together scholars, educators, and religious figures from among Muslim Turkic groups.⁴⁰

İsmail Gasprinskii held to a traditional view of polygamy but actively engaged in modern discourse of women's rights. His relationship with his daughter and his support of her education resembles that of Ahmet Cevdet Pasha and Fatma Âliye. İsmail Gasprinskii established a journal for women *Âlem-i Nisvân* (The World of Women), which was edited by his daughter Şefiqa.⁴¹

Gasprinskii criticized Mahmud Es'ad's modest reservations with polygamy. He said the advance of progress in the Muslim and Turkish world was not proportional to the reduction of polygamy, nor did it require it. God enjoined Adam to fill the earth; polygamy was a reasonable means to fulfill this mandate. The practice had not lost its relevance in the modern age, as Fatma Âliye argued. They as Muslim intellectuals should not be so craven to Westerners and their opinions, as they had misunderstood Islam for centuries. The Islamic world should not look to Europe for moral and legal guidance. He noted some Western nations had only recently rescinded the death penalty for adultery.

Gasprinskii turned Mahmud Es'ad's claim that Ottoman polygamy would decline as it came to resemble Europe in terms of marriage on its head. As Europe's civilization advanced it would come to resemble Muslim law on matters of marriage and divorce and even instate polygamy once it understood its superiority to mandatory monogamy.

*If Europe continues on this path of progress, however much until now as they have accepted the statutes of Muslim law and in essence the fundamentals of divorce, soon polygamy will not be an offense or crime, and they will give up, and they will be required to accept the fundamentals of its legality.*⁴²

³⁸ Firouzeh Mostashari, *On the Religious Frontier: Tsarist Russia and Islam in the Caucasus*, London: I.B.Tauris, 2006; Robert Crews, "Empire and the Confessional State: Islam and Religious Politics in Nineteenth-Century Russia", *The American Historical Review*, Vol. 108, No. 1, (Feb., 2003), 50-83.

³⁹ Robert Geraci, *Window on the East: National and Imperial Identities in Late Tsarist Russia*, Ithaca: Cornell University Press, 2001; Berkes, *the Development of Secularism in Turkey*, 286.

⁴⁰ Holly Shissler, *Between Two Empires: Ahmet Agaoglu and the New Turkey*, London: I.B. Tauris, 2003.

⁴¹ Wayne Dowler, "The Politics of Language in Non-Russian Elementary Schools in the Eastern Empire, 1865-1914", *Russian Review* 54, No. 4, (Oct. 1995), 516-538.

⁴² *Ta'addüd-i Zevcat'a Zeyl*, 99. Quoted in Canbaz *Avrupalılar şu tarik-i terakkide devam ederlerse şimdiye kadar nice ahkâm-ı şer'iyyeyi ve ezçümle esâsen talâke kabul ettikleri gibi karîben ta'addüd-i zevcâtın bir cürüm, bir cinayet olmadığımız da teslim edecekler ve onun meşrû'iyeti usûlünü kabûle mecbur olacaklardır.*

Ismail Gasprinskii underlined this point at the end of the article series – that to *outlaw* polygamy was its own form of ignorance. Such a prohibition was worse than what European society accused Muslim society of doing by allowing polygamy in the first place. Permitting it conformed to logic and wisdom, and it benefited human society. It was a matter of stupidity and foolishness to consider it an offense or crime.⁴³

The *Ta'addüd-i Zevcât'a Zeyl* included moral and reform elements that were common in the social commentary found in much of the Ottoman press. Despite their differences of opinion, the writers believed European culture had abandoned moral values in favor of political, economic, and material gain. These intellectuals rejected the idea that religion was inherently opposed to rational thought or social progress. Polygamy, when correctly practiced, protected women's rights. It strengthened the institution of marriage and shielded women from divorce, which could leave them destitute. According to them, a rational intellectual approach based on the observation of facts showed Islam to be true. They agreed if other Muslims could embrace the logical elements of their religion, the Islamic world could properly respond to the threat of Western cultural hegemony.

Following the *Ta'addüd-i Zevcât'a Zeyl*, Fatma Âliye continued writing on the intersection of religion and imperial colonial competition. Her anti-Christian polemic *Isti'lâ-yı İslâm* (The Expansion of Islam) appeared in serialized form from March to May 1900 in the journal *Musavver Fen ve Edeb* (Science and Education Illustrated).⁴⁴ She argued two points. First, Western scholars of the Middle East who fundamentally misunderstood Islam had shaped missionary views of Islamic civilization. Ignorant missionaries were unaware of the religion of those whom they tried to convert. As they could not give a compelling reason for Muslims to convert to Christianity, these foreign missionaries failed to spread their religion in the mission fields of Africa, the Middle East, and India. Meanwhile, millions of Africans who had previously practiced traditional African religions accepted Islam because of its superior moral culture.⁴⁵

---

⁴³ Ibid, 102. *Ta'addüd-i zevcâta müsa'ade vermek akıl ve hikmete muvâfık ve cem'iyet-i beşeriyenin menfa'atine mutâbıktır; bunu bir cürüm, bir cinâyet 'addetmek ise sırf eser-i bunık ve belâbettir. Ben şu iddi'âmı edille-i 'akliye ve tarihiye ile ispat ettim zannediyorum.*

⁴⁴ Fatma Âliye, "İstîlâ-yı İslâm", *Musavver Fen ve Edeb*, No. 30, (March 29, 1900), 118.

⁴⁵ Isa Blumi, *Ottoman Refugees, 1878-1939: Migration in a Post-Imperial World*, London: Bloomsbury Academic, 2013, 122-126. Fatma Âliye's description of Islam's spread in Africa likely refers to the mobilization of Sufi merchant-missionaries. These sheyhs were mostly of Indian Ocean, Hadrami origin. They were part of a project developed and partially funded by the Ottoman state that from the 1870s initiated a wave of conversion to Islam among Eastern African members of so-called "Swahili society." In terms of numerical success, these missionaries had far more impact than European Protestants who sought conversions in the same areas. The Qadiriyya missionaries flocked to regions beyond the coastal towns that traditionally serviced the Indian Ocean economy. Ironically, these Sufi-origin missionaries created a trade network that incorporated East African coastal towns such as Mogadishu into the global economy, offering

Second, European disputes between Christian modernists, atheists, and Catholic dogmatists led to cynicism among the Western public. Many abandoned religion altogether, but independent thinkers attempted to return to an uncorrupted Christianity, which Fatma Âliye believed to resemble Islam. In this article she made lengthy reference to the speeches of Fr. Hyacinthe Loyson (d. 1912), a controversial and charismatic French Catholic priest.⁴⁶ He was excommunicated in 1870 for his public disagreement with the First Vatican Council's declaration of the doctrine of infallible papal authority.⁴⁷ Through his speeches, Fatma Âliye presented him as an honest enquirer, who was attracted to Islam for its temperate character and inclusivity. He sought a religion compatible with the modern sciences, reason, and wisdom (*'ulûm-ı cedâde'ye ve 'akul ve hikmet'e tevâfûk eden bir din*), which she said Islam provided.⁴⁸

Mahmud Es'ad wrote his own religious polemics against Christianity. In 1915 he published a series of sermons against Protestant missionary activity in the Ottoman Empire. Five articles appeared in fourteen installments over a thirteen-week period in the conservative journal *Sebîlî'r-reşâd*.

In his first article, entitled *Kelimetu'llâh-ı Te'âlâ'ya Dâ'ir Hütbe* (A Sermon Concerning the Word of God), Mahmud Es'ad provides a summary of Protestant missionary activity, beginning with Anglican missionary efforts in India. The English attempted to convert them to Protestantism by distributing anti-Islamic tracts and books. Christian missionaries had recently entered the Ottoman Empire with similar goals. They lacked the courage to invite Muslims openly to Christianity and came with the excuse of educating Ottoman Christians. To avoid suspicion they preached in the Empire's smaller neighborhoods to poor Muslim children, attempting to deceive them by preaching in the clothing of Islamic instructors.⁴⁹

In a follow-up article entitled "The One Who Carries the Burden of Sin," Mahmud Es'ad argued that different understandings of repentance in Christianity and Islam led to piety in the former and amoralism in the latter. Islamic practice was regulated by principles based on holy texts interpreted by the religious establishment. But Christianity did not require any sort of meritorious act, freeing its adherents to behave in lawless and rebellious ways.

---

their converts economic opportunities similar to those that German and British missionaries offered in the "Free Congo State."

⁴⁶ C.B. Moss, *The Old Catholic Movement: Its Origins and History*, Berkeley, CA: Apocryphile Press, 2005.

⁴⁷ Hyacinthe Loyson, Charles Jean Marie Loyson, John Bigelow, *Father Hyacinthe: Orations on Civil Society, With a Sketch of His Life and Portrait of Steel*, London: Morgan, Chase & Scott, 1871; *Biographical Sketches of Père Hyacinthe and his Wife*, San Francisco: Payot, Upham & Co, 1884; Charles Jean Marie Loyson, tr. Leonard Woosley Bacon, *Discourses on Various Occasions*, New York: G.P. Putnam & Son, 1869.

⁴⁸ *Musavver Fen ve Edeb* 29, (March 9, 1900), 113.

⁴⁹ *Ibid*, 169.

Mahmud Es'ad supported this contention by referring to his personal experiences as a magistrate in Izmir. He came in contact with many of cultures, nationalities, and religions. The European expatriate community behaved the poorest. The rate of Christian incarceration in Izmir was higher than any other group. He quoted global news accounts of different incarceration rates among religious groups to support his anecdotal experience.⁵⁰

*It will be seen that it is very effectual to observe in practice the rebellious actions against holy law in places where Christians dwell, and the actions of those who dwell in Muslim lands. Once I saw an English newspaper and observed a statistic that among Muslims, one out of every 1,500 people were criminals, amongst Christians it was one out of every 800, and among priests one out of every 40. This is because the protection of the holy law is a matter not known among these people, even up to the priests.*⁵¹

Mahmud Es'ad wrote these articles while the Empire's non-Muslims became increasingly socially marginalized. At the same time legal scholars struggled against opposition to the CUP's secular legal reforms. Local notables and power brokers condemned them and decried the curtailment of the sultan's rights.⁵² Such juridico-political tensions between religion and secularism were expressed in Mahmud's anti-Christian polemics and the question of polygamy. Mahmud Es'ad's articles in the *Sebîlü'r-reşâd* echoed his earlier writings in the *Ta'addü-i Zevcat* of the challenge of integrating Islamic scholarship with modernist discourse.

III. Conclusion

Numerous intellectual developments emerged in the Ottoman Muslim polemical writings of the Hamidian period. Questions of Ottoman reform were connected to global political tensions. Muslims in the late nineteenth and early twentieth century Ottoman Empire, the Transcaucasus, and Russia worked to resolve what Holly Shissler describes as the tension between the need for self-strengthening and the need to maintain an intact and authentic identity. There were various possibilities for forging a modern identity in a period in which these writers were exposed to an array of experiences and influences. Yet Muslims had to contend with the challenges of the period due their technological, military, and political disabilities against Europe.⁵³

⁵⁰ *Sebîlü'r-reşâd*, No. 252, (Istanbul 1915), 287-289.

⁵¹ Ibid. *Nasârâdan sâdır olan ma'âsımın vasf-i şer'i defterine, ehl-i İslâm'dan sâdır olanların da kendi defter-i a'mâllerine kayd olunmasının fî'liyâta çok tesiri görülmektedir. Vaktiyle bir İngiliz gazetesinde gördüğüm bir istatistiğe nazaran müsliminde binbeşyüzde bir cürüm sâdır olduğu halde avâm-ı nasârâda sekizyüzde bir, rehâbінде kırkta bir sâdır olmakta imiş. Çünkü bu vasf-i şer'i meselesi elbette 'avâmın rehâbîn kadar malumu değildir.*

⁵² Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*, Berkeley: University of California Press, 1997, 186.

⁵³ Shissler, *Between Two Empires*, 2-3.

Against this threat, Muslim reformers from the 1870s onward such as Fatma Âliye, Mahmud Es'ad, and Ismail Gasprinskii addressed the political concerns of Muslims under European colonial threat and encouraged their politicians and intellectuals to seek alternatives to Westernization for ideological validity. The *Ta'addüd-i Zevcât'a Zeyl* was one of many such discussions. These polemicists depicted European governments and Protestant missionaries as infringing on the individualism, rights, and sovereignty of Muslims around the globe, whether Anglican missionaries destabilizing African society by forcing Christianity on its inhabitants or foreign Protestants spreading anti-Islamic propaganda across the Ottoman Empire. Such a perception of the world order led to these Muslim intellectuals crafting an alternative universalistic vision for their society with a more global form of modernity.⁵⁴

Sociocultural changes during the Balkan Wars and First World War further influenced discourse on women's rights and marriage law. The Second Constitutional Period (1908-1919) saw the foundation of dozens of women's organizations. Universities opened to women, who were also increasingly incorporated into the labor force. These changes coincided with the CUP's political agenda of nation building, the creation of an Ottoman citizenry, and emphasis on a new family structure.⁵⁵ The CUP required a nuclear family with nationalist tendencies. The late Ottoman legal system reflected these inclinations.⁵⁶

76 While polygamy continued to exist in Istanbul even until the end of the Empire, it became more openly opposed. Increasingly widespread discourses of modernization and Westernization led to stronger outcries against the practice during the Second Constitutional Period. Liberalization in divorce laws allowed educated women to marry whom they chose and even sue for divorce in the case of an unhappy marriage. A woman could even impose a condition in her marriage contract forbidding her husband from taking a second wife without her consent. Failure to comply triggered an automatic divorce.⁵⁷

The debate on polygamy never dissipated, even up to the end of the Empire. Calls for the abolition of polygamy grew even among the ulema. Religious scholar and politician Mansurîzade Mehmet Sa'id (d. 1923) argued that Islam was fully reconcilable with modernization. At the same time, he argued polygamy could be banned in an Islamic nation. It was a position so radical among the ulema that it likely prevented his ascension to the position of *seyhülislam*.⁵⁸

---

⁵⁴ Cemal Aydın, *The Politics of Anti-Westernism in Asia: Visions of World Order in Pan-Islamic and Pan-Asian Thought*, New York: Columbia University Press, 2007, 69.

⁵⁵ Deniz Kandiyoti, "End of Empire: Islam, Nationalism and Women in Turkey", *Women Islam & the State*, ed. Deniz Kandiyoti, London: Macmillian Press, 1991.

⁵⁶ Altınbaş, 12.

⁵⁷ Ibid, 8.

⁵⁸ Charles Kurzman, *Modernist Islam, 1840-1940: A Sourcebook*, Oxford: Oxford University Press, 2002, 188.

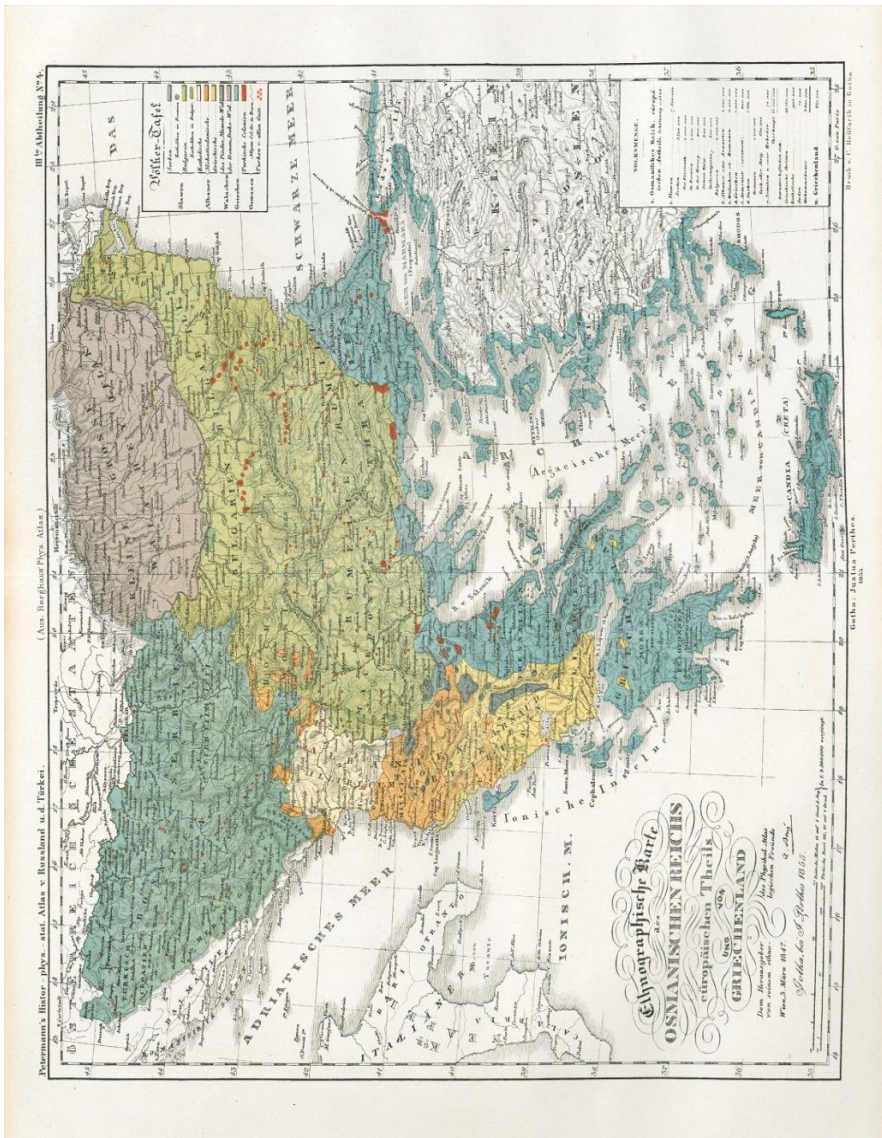
Polygamy was abolished in 1926 with the Turkish Republic's adoption of the final version of the Civil Code. Islamic modernist scholars no longer discussed marriage reform with an eye to traditional Muslim practice. The secular republic, with its full embrace of European civil law, made such a discussion little more than an academic exercise. Furthermore, the impact of Muslim polemics against Christianity diminished greatly when questions of Turkish religious identity changed so dramatically. Modernist Muslim discourse – which once spoke positively of polygamy and negatively of social reform along European lines – was now an anachronism.

References

- Adak, Hülya, “Gender-in(g) Biography: Ahmet Mithat (on Fatma Aliye) or the Canonization of an Ottoman Male Writer”, in *Querelles* 10, (Jan. 2005), 189-204.
- Ahmet Midhat, *Paris'te Bir Türk*, Istanbul 1283/1866.
- Altınbaş, Nihan, “Marriage and Divorce in the Late Ottoman Empire: Social Upheaval, Women's Rights, and the Need for New Family Law,” *Journal of Family History*, Volume 39 Issue 2, (April 2014), 1-12.
- Atabaki, Touraj, *The State and the Subaltern: Modernization, Society and the State in Turkey and Iran*, London: I.B. Tauris, 2007.
- Aydın, Cemal, *The Politics of Anti-Westernism in Asia: Visions of World Order in Pan-Islamic and Pan-Asian Thought*, New York: Columbia University Press, 2007.
- Behar, Cem, “Polygyny in Istanbul, 1885-1926”, *Middle Eastern Studies* 27, No. 3, (July 1991), 477-486.
- Bein, Amit, *Ottoman Ulema, Turkish Republic: Agents of Change and Guardians of Tradition*, Stanford: Stanford University Press: 2011.
- Berkes, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey*, New York: Routledge 1998
- Biographical Sketches of Père Hyacinthe and his Wife*, San Francisco: Payot, Upham & Co, 1884.
- Blumi, Isa, *Ottoman Refugees, 1878-1939: Migration in a Post-Imperial World*, London: Bloomsbury Academic, 2013.
- Çakır, Serpil, “Fatma Aliye,” in *Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminists: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, eds. Francisca De Hann, Krasimira Daskalova, Anna Loutfi, Budapest: Central European University Press, 2006.
- Çankaya, Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Volume II, Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969.
- Çok Eşlilik: Ta'addüd-i Zevcât*, ed. Firdevs Canbaz, Ankara: Hece Yayınları, 2007.
- Crews, Robert, “Empire and the Confessional State: Islam and Religious Politics in Nineteenth-Century Russia”, *The American Historical Review*, Vol. 108, No. 1, (Feb., 2003), 50-83.
- Dîn-i İslâm* (Abdullah Cevdet'ten tercüme), Istanbul: Eski zabtiye caddesi 61 numaralı matbaa, 1896.

- Dîn-i İslâmiye, İslâmiyetin Başlıca Kavâid-i Esâsiye-i İtikâdiyesi Hakkında Ma'lûmât-ı Mücmele* (Abdullah Cevdet'ten tercüme), İzmir: Hizmet Matbaası, 1893.
- Dowler, Wayne, "The Politics of Language in Non-Russian Elementary Schools in the Eastern Empire, 1865-1914", *Russian Review* 54, No. 4, (Oct. 1995), 516-538.
- Duben, Alan and Cem Behar, *Istanbul households. Marriage, family, and fertility, 1880-1940*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
- Erk, Hasan Basri, *Meşhur Türk Hukukçuları*, İstanbul 1954.
- Fatma Âliye, "İstîlâ-yı İslâm", *Musavver Fen ve Edeb*, No. 30, March 29, 1900.
- Fatma Âliye-Mahmud Es'ad, *Ta'addüd-i Zevcât'a Zeyl*, İstanbul: Tahir Bey Matbaası, 1316/1898; İstanbul: Malûmât Library 1317/1899.
- Geraci, Robert, *Window on the East: National and Imperial Identities in Late Tsarist Russia*, Ithaca: Cornell University Press, 2001.
- Green, Nile, "Spacetime and the Muslim Journey West: Industrial Communications in the Making of the "Muslim World", *American Historical Review*, 118, No. 2, (April 2013), 401-429.
- Hanioglu, Şükrü, *A Brief History of the Ottoman Empire*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008.
- Kandiyoti, Deniz, "End of Empire: Islam, Nationalism and Women in Turkey", *Women Islam & the State*, ed. Deniz Kandiyoti, London: Macmillian Press, 1991.
- Kayalı, Hasan, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*, Berkeley: University of California Press, 1997.
- Khalid, Adeeb, "Pan-Islamism in practice: The rhetoric of Muslim unity and its uses", in *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, ed. Elisabeth Özdalga, London: Routledge Curzon, 2005, 201-224.
- Kurt, Abdurrahman, "Polygamy in the Ottoman City of Bursa", *International Journal of Social Inquiry* 6, No. 2 (2013), 140-161.
- Kurzman, Charles, *Modernist Islam, 1840-1940: A Sourcebook*, Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Landau, Jacob M., *The Politics of Pan-Islam: Ideology and Organization*, Oxford: Oxford University Press, 1990
- Loyson, Charles Jean Marie, tr. Leonard Woosley Bacon, *Discourses on Various Occasions*, New York: G.P. Putnam & Son, 1869.
- Loyson, Hyacinthe, Charles Jean Marie Loyson, John Bigelow, *Father Hyacinthe: Orations on Civil Society, With a Sketch of His Life and Portrait of Steel*, London: Morgan, Chase & Scott, 1871.
- Mahmud Es'ad, *Ta'addüd-i Zevcât*, İstanbul: Tahir Bey Matbaası, 1316/1898
- Martykánová, Darina, "Matching Sharia and 'Governmentality': Muslim Marriage Legislation in the Late Ottoman Empire," in *Institutional Change and Stability: Conflicts, Transitions and Social Values*, eds. Andreas Gremes, Florencia Peyrou, Ioannis Xydopoulos, Pisa: Polus-Pisa University Press, 2009, 153-175.
- Marvel, Elizabeth Paulson, *Ottoman Feminism and Republican Reform: Fatma Aliye's Nisvân-ı İslâm*, Ohio State University: Unpublished MA Thesis, 2011.

- Moss, C.B., *The Old Catholic Movement: Its Origins and History*, Berkeley, CA: Apocryphile Press, 2005.
- Mostashari, Firouzeh, *On the Religious Frontier: Tsarist Russia and Islam in the Caucasus*, London: I.B.Tauris, 2006.
- Musavver Fen ve Edeb* 29, (March 9, 1900), 113.
- Ortaylı, İlber, "Ottoman Family Law and the State in the Nineteenth Century", *OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Issue 1, (1990), 321-332.
- Ozankaya, Özer, "Laiklik Öncesi Döneminde Şemseddin Sami'nin Aile Düzenine İlişkinde Görüşleri", *Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1984.
- Savaş, Rıza, "Modernleşme Sürecinde İki Osmanlı Aydını Fatma Aliyye-Mahmud Es'ad Tartışması", in *Kutlu Doğum 2004: Din Kültür ve Çağdaşlık*, Ankara: TDV Yayınları 2007, 247-256.
- Sebülü'r-reşâd*, No. 252, (Istanbul 1915), 287-289.
- Şerî'at-ı İslâmiye ve Mister Karlayl*, Istanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1897-1898.
- Shissler, Holly, *Between Two Empires: Ahmet Agaoglu and the New Turkey*, London: I.B. Tauris, 2003.
- Somel, Selçuk Aksin, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, 1839-1908: Islamization, Autocracy, and Discipline*, Leiden: Brill Academic Publisher, 2001.
- Strauss, Johann, "Müdafaa'ya Mukabele et Mukabele'ye Müdafaa: Une controverse islamo-chrétienne dans la press d'Istanbul (1883)", in *Querelles privées et contestations publiques. Le rôle de la presse dans la formation de l'opinion publique au Proche Orient*, eds. Christoph Herzog, Raoul Motika, and Michael Ursinus, Istanbul: Isis, 2003, 55-98.
- Zilfi, Madeline C., "The Ottoman Empire", in *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures: Family, Body, Sexuality and Health*, Volume 3, ed. Suad Joseph, Leiden, Boston: Brill Academic Publisher, 2005, 259-260.
- _____, "We Don't Get Along': Women and Hul Divorce in the Eighteenth Century", *Women in the Ottoman Empire*, Madeline C. Zilfi (ed.), Leiden: Brill Academic Publisher, 1997, 264-296.

SURUÇ KAZASI ŞEYH MÜSLİM ZAVİYESİ MÜTEVELLİ AİLESİNE AİT BELGELER ÜZERİNE

Alpay Bizbirlik*

Suruç, Şanlı Urfa'ya bağlı bir ilçe olup, il merkezinin 45 km. güney batısında, denizden yüksekliği ortalama 537 metre olan bir platoda yer almaktadır¹.

1076'dan itibaren Selçukluların bölgeye egemen olması ile Türk hâkimiyetine giren Suruç², sırasıyla Selçuklu³, Eyyübi⁴, Anadolu Selçuklu⁵, Moğol⁶, Memlûk⁷ ve 1516'dan itibaren de Osmanlı Devleti'nin idaresinde kalmıştır⁸.

Osmanlı dönemindeki ilk tahriri 1520 tarihlidir. Bu dönemde Suruç, Birecik Sancağı'nın bir nahiyesidir⁹. Bu tahrir verilerine göre nahiyede 6 köy, 84 mezra'a vardır. 1536'da¹⁰ köy sayısı 66, mezra'a sayısı 159, 1552'de¹¹ köy sayısı 79, mezra'a sayısı 152, 1572'de¹² köy sayısı 176, mezra'a sayısı 153 ve 1584'te¹³ köy sayısı 184, mezra'a sayısı 140'tır.

Çalışmanın konusu olan Şeyh Müslim Zaviyesi mütevellî ailesinin de ikamet ettiği köy olan Şeyh Müslim köyü kazanın tüm tahrirlerinde en kalabalık köylerden birisidir. Köy 1520'de 75 hane, 4 mücerred, 79 nefer; 1536'da 27 hane, 2 mücerred, 29 nefer; 1552'de 50 hane, 17 mücerred, 63 nefer, 1572'de 53 hane, 23 mücerred, 80 nefer, 2 imam ve hatip; 1584'de 67 hane, 20 mücerred, 87 nefer nüfus

---

* Yrd.Doç.Dr., *Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*.

1 M. Plessner, "Suruç", *MEB İA*, C.XI, s. 65

2 Ali Yılmaz, *XVI. Yüzyılda Birecik Sancağı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 11.

3 Yılmaz, *age*, s. 12

4 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarihi*, İstanbul 1971, s. 381-382; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, İstanbul 2002, s. 86.

5 Turan, *age*, s. 416.

6 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 372.

7 Yılmaz, *age*, s. 15.

8 Solakzade Mehmed Hemdemi, *Solakzade Tarihi*, C.II, (Yay. Vahit Çabuk), Ankara 1989, s. 56; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Ankara 1964, s. 286.

9 BOA, *MAD*. 75, v. 49^b-65^a.

10 BOA, *TD*. 184, s. 81-124.

11 BOA, *TD*. 276, s. 116-174.

12 BOA, *TD*. 496, s. 136-239; BOA, *TD*. 501, s. 126-229.

13 TKGM. KKA, *TD* 173, v. 69^b-121^b.

barındırmaktadır. Köyün vergi hâsılı 1520’de 16.143, 1536’da 4.800; 1552’de 4.379; 1572’de 8.056 ve 1584’de 8.056 akçe idi¹⁴.

Osmanlı Devleti sosyal tarihinde önemli yer tutan bir yönüyle eğitim, bir yönüyle ibadet ve bir yönüyle de hayrî bir kurum niteliği taşıyan zaviyeler hakkında son dönemlerde epeyce çalışma yapılmış olup, hepsine burada değinmek mümkün değilse de, bu çalışma ile içerik ve şekil itibarıyla benzeşen çalışmalar arasında, Ahmet Yaşar Ocak’ın Suraiya Faroqhi ile yazdığı “Zaviye” maddesi¹⁵, Saim Savaş’ın “Küçük Ali Baba Zaviyeleri”¹⁶, *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*¹⁷, “Tokat Hoca Sümbül Zaviyesi”¹⁸, Hasan Yüksel’in “Selçuklu Döneminden Kalma Bir Vefai Zaviyesi: Şeyh Merzuban Zaviyesi”¹⁹, Ali Sinan Bilgili ve Selahattin Tozlu’nun *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kızıl Deli (Seyyid Ali Sultan) Zaviyesi*²⁰, yine Ali Sinan Bilgili’nin “Sivas Ali Baba Zaviyesi Vakfı Belgeleri”²¹ ve Mustafa Güler’in “Ahi Resul Zaviyesi ve Hisarcık’a Ait Belgeler”²² adlı eserleri zikredilebilir.

Şeyh Müslim Zaviyesi

XVI. yüzyılda zaviye kendi adı ile anılan köyde bulunmakta idi. Günümüzde köyün ismi Ziyaret olarak değişmiş, bilahare iki muhtarlığa ayrılarak Büyük Ziyaret ve Küçük Ziyaret olarak isimlendirilmiştir²³. Zaviye, Küçük Ziyaret köyünde olup, cami, iki türbe hazire ve kuyudan oluşan yapılar topluluğunun bir parçasıdır. Bu yapılar kuzeyden duvarla çevrilmiştir. İnşa kitabesi olmayan yapılar topluluğunun 564/1168-69 yılında yaptırıldığı kabul edilir. Külliye’nin türbesinde gömülü olduğuna inanılan Şeyh Müslim ya da Şeyh Mesleme b. Na’me es-Suruci’nin kimliği

¹⁴ BOA, MAD. 75, v. 50^a-50^b; BOA, TD. 184, s. 81; BOA, TD. 276, s. 127-128; BOA, TD. 496, s. 157-158; BOA, TD. 501, s. 147; TKGM. KKA, TD. 173, v. 80^a-80^b.

¹⁵ Ahmet Yaşar Ocak-Suraiya Faroqhi, “Zaviye”, *MEB. İA, XIII*, İstanbul 1986, s. 468-476.

¹⁶ Saim Savaş, “Küçük Ali Baba Zaviyeleri”, *Vakıflar Dergisi XXI*, Ankara 1990, s. 3-150.

¹⁷ Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul 1992.

¹⁸ Saim Savaş, “Tokat Hoca Sümbül Zaviyesi”, *Vakıflar Dergisi XXIV*, Ankara 1994, s. 199-208.

¹⁹ Hasan Yüksel, “Selçuklu Döneminden Kalma Bir Vefâi Zaviyesi: Şeyh Marzubân Zaviyesi”, *Vakıflar Dergisi XXV*, Ankara 1995, s. 235-250.

²⁰ Ali Sinan Bilgili-Selahattin Tozlu, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kızıl Deli (Seyyid Ali Sultan Zaviyesi)*, İstanbul 2011.

²¹ Ali Sinan Bilgili, “Sivas Ali Baba Zaviyesi Vakfı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi*, S. 51, Ankara 2009, s. 1-34.

²² Mustafa Güler, “Ahi Resul Zaviyesi ve Hisarcık’a Ait Belgeler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IV/1, Afyon 2002, s. 117-130.

²³ Köy, Suruç merkeze 18 km., ilçe merkezinin güney doğusunda, Suruç-Harran yolu üzerinde yer almaktadır. Köyde ekseriyetle Şeyh Müslim soyundan gelip bugün “Şeyhanlı” olarak tanınan aile ikamet etmektedir. Belgelerin bazılarında da bu durum, “Şeyh Müslim evlatlarından ve vakfının nazır ve mütevellisi olan...” (belge 7, 8 ve 19) şeklinde zikredilmektedir. Aile mensupları bugün “Kaplan”, “Aksoy”, “Şeyhanhoğlu” gibi soyadlarını kullanmaktadır. Ailenin büyüğü milletvekilliği de yapmış olan Sayın Mahmut Kaplan olup, köy ile ilgili bilgiler Mahmut Kaplan’ın kardeşi olan Sayın Hasan Kaplan’dan alınmıştır.

hakkında bilinenlerin büyük bir kısmı söylencelerden ibarettir. Bugün dahi pek çok hastalık için şifa olduğuna inanılan türbe, yoğun ziyaretçi akınına uğramaktadır²⁴.

Yapı topluluğunda en eski kitabe, 945 Cemaziyelevvel / 25 Eylül- 24 Ekim 1538 tarihli olup banî olarak Şeyh Hüseyin isimli bir kişinin adı zikredilmektedir. Türbenin kuzey kapısı üstünde yer alan kitabe üç satır olarak sülüs yazı ile yazılmıştır. Kitabede “*Emere hazîbi'l kubbetü'l mubareke ala kabr eş-Şeyh Müslim .... İbn ... şehri Cemaziyelevvel sene hamse ve erba'in ve tis'amie a'la yed abdü'l fakir er-raci ila rahmeti rabbibi ve gufranebu eş-Şeyh Hasan ibn Şeyh Muhammed*” ibareleri yer almaktadır. Yapıda bu kitabe dışında iki adet de onarım kitabesi yer alır. Bu kitabelerden biri türbenin kuzey cephesinin batı köşesinde, diğeri de minarenin doğu cephesinde yer almaktadır. Kuzeydeki kitabede “*düşdü Sabir tarih / hameden inşaatma.....etdi nev'i tecdid / ve zîb-i kubbe can-ı evda 1284*”, minarenin doğu cephesindeki dört satırlık yazıda “*Maşallah kane / fî şehri Ramazan sene 1367 mimar Mehmed Sabir*” ibareleri yer almaktadır²⁵.

Aile Arşivinden Alınan Belgeler

Araştırmanın ana materyali, Suruç ilçesi Küçük Ziyaret köyünde ikamet eden ve kendi ifadeleri ile zaviyenin kurulduğu dönemden itibaren bu kuruma bakan ve verilen hizmetleri yürüten “Şeyhanlı” ailesine mensup kişilerin yürüttüğü zaviyenin çeşitli hizmetleri (mütevellilik, cabilik, hatiplik, şeyhlik, nazırlık vd.) ile ilgili meseleler ve çözümlerini içeren fermanlar ve tayinlerle ilgili beratlardan oluşan bir belge koleksiyonudur. Değerlendirilen belge sayısı 35 olup, bunlardan ikisi

²⁴ Aynur Durukan-Mustafa Akpolat, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ve Runkale'de Taşınmaz Kültür Varlıkları*, Ankara 1999, s. 283.

²⁵ Durukan-Akpolat, *age*, s. 283, 287.

doğrudan zaviye ile olmasa da, aile fertleri ve akrabaları ile alakalı meseleleri ele almaktadır.

Belge Türleri ve Konuları

Belge 1: Ferman. Halep valisi ve Suruç kadısına hitaben yazılmıştır.

Konu: Dipsiz mezra'a isimli yerin tasarrufuna müstehak Hüseyin (Şeyhanlı Ailesinden) ve bunun karşısında hak iddia edenler arasında anlaşmazlığın Hüseyin'in haklılığın binaen karara bağlanmasına dair hüküm.

Belge 2: Ferman. Rakka valisi ve Birecik kadısına hitaben yazılmıştır.

Konu: Ahmed ve Halil (Şeyhanlı ailesinden) nam kimseler Suruç nahiyesi Arap Pınarı (Bugünkü Aynel Arab) mevkiinde bulunan tarlalarını adı geçen su ile sularlarken Mükemmele köyü ahalisinin suya sahip çıkıp, adı geçenleri engellemeye çalışmaları üzerine bunun men edilmesi hususunda hüküm.

Belge 3: Ferman. Diyarbekir valisi ve Amid kadısına hitaben yazılmıştır.

Konu: Şeyhan-ı Abbasiyan (Şeyhanlı ailesi ile aynı köyde oturan başka bir aile ki, belgenin tarihinde akrabalık olabileceği belirtilmektedir. Şeyhanlı ailesinden Sn. Hasan Kaplan'dan alınan bilgi) konar- göçerlerinden bazılarının Mirdesi aşiretinden Osman ve Yunus'un kötülük eyleyip paralarını almaları üzerine şikâyet sonucu durumun teftişi ve paranın geri alınması konusunda yazılmış hüküm.

Belge 4: Berat.

Konu: Şeyh Müslim Zaviyesi şeyhliğinin İbrahim'in ref'i üzerine Şeyh Muhammed'e tevcihi ve cihetini mütevelliler eliyle mahsulatdan alması hususunda berat.

Belge 5: Berat.

Konu: Vakf-ı mezburun cabiliğinin yevmi 3 akçe ile müştereken Şeyh Abdurrahman ve Şeyh Mehmed Emin'e tevcihi hususunda berat.

Belge 6: Berat

Konu: Suruç nahiyesindeki Şeyh Müslim zaviyesinin meşihati Şeyh Bozan'ın vefatı üzerine oğulları arasında yapılan imtihan sonucu büyük oğullarından Şeyh Hasan'a tevcihi.

Belge 7: Ferman. Rakka valisi ve Suruç kadısına hitaben.

Konu: Şeyh Müslim sırrehül azizin evladından olan vakfın mütevelli ve nazırlarından Seyyid Abdullah ve diğer ikisi vakfa ait mezraa arazilerini suladıkları Arab Pınarı suyuna çevredeki diğer köylerin ahalileri tarafından yapılan müdahalelerin men'ine dair hüküm rica eylemişler, bunun sonucu müdahalenin men'ine dair hüküm.

Belge 8: Ferman. Rakka valisi ve Suruç kadısına hitaben.

Konu: Şeyh Müslim evladından ve Şeyh Müslim zaviyesi nazır ve mütevellisi olan Seyyid Şeyh Abdullah ve diğer ikisinin arzuhallerinde vakıf kurucusunun yaptırdığı camiye ayrılmış olan suya bazı köy ahalisinin müdahaleden men edilmesi istenmiş, bunun üzerine yazılan konunun araştırılması ve müdahalelerin menine dair hüküm.

Belge 9: Ferman. Rakka valisi ve Suruç kadısına hitaben.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesi türbesinde türbedar olan Seyyid Mehmed Emin'in Ömer isimli bir kişi lehine haksız yere görevden alınması üzerine konunun Mehmed Emin'in elindeki fetva mücebince düzeltilmesi hususunda hüküm.

Belge 10: Berat.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesi şeyhliğini yürüten Şeyh Mehmed'in görevinden haksız yere Şeyh Ömer lehine alınmasından sonra, ahalinin durumu haber vermesi üzerine durumun düzeltilmesi hususunda yazılan hüküm mücebince yazılan beratla görevin tekrar Şeyh Mehmed'e tevcihi.

Belge 11: Ferman. Rakka valisi ve Ruha ve Suruç kadılarına hitaben.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesi tekkesinin meşihati Şeyh Mehmed Emin'in babasında iken adı geçen Şeyh Ömer ve yirmi beş adamı tarafından katledilmiş, görevi haksız yere Şeyh Ömer tarafından alınmış bilahare haksızlığın anlaşılması ile ref edilmiş ve görev Şeyh Mehmed'e tevcih edilmiş ancak Şeyh Ömer babası gibi buna da tasallut etmiş, yapılan şikâyet üzerine tasallutun engellenmesi hususunda yazılmış olan hüküm.

Belge 12: Berat.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesi cibayeti Hasan b. Şeyh Mehmed Emin'n üzerinde iken ref olunmuş ve görevi Şeyh Davud'a verilmiş, ancak Şeyh Mehmed

Emin'in Şeyh Davud'un gadriyla mağdur edildiğini bildiren Suruç kadısı arzıyla görevin tekrar eski sahibine verildiğini gösterir berat.

Belge 13: Berat.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesi vakfının meşihati görevi Şeyh Mehmed Emin'de iken, Şeyh Ömer'in hile ile kendi uhdesine almasından sonra, Suruç kadısının arzı ile mağduriyet düzeltilecek iken Şeyh Mehmed Emin'in vefatıyla, görevi oğlu Şeyh Hasan'a verilmesi sırasında Şeyh Ömer'in oğlu Seyyid Hüseyin hak iddia etmişse de bundan men edilip görevin Şeyh Hasan'a tevcihi hakkında berat.

Belge 14: Ferman. Ruha kadısı ve Suruc naibine hitaben.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesi zaviyedarları Şeyh Mehmed ve Şeyh Ahmed tekâlif-i şakka ve avarızdan muaflarken Milli Timur isimli zalim evlerini basıp ellerinde bulunan muafiyet senedini de diğer mallar gibi garet etmekle, senetleri ellerinde olmadığı için, ehl-i örf muaf oldukları vergileri bunlardan istemeye başlamışlar, bunun üzerine bunların talep ettikleri gibi muafiyetlerine dair yazılan hüküm.

Belge 15: Ferman. Rakka valisi ve Suruc kadısına hitaben.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesinin mütevellileri olan Abdullah Halife ve Müderriszade Mehmed Halife ile zaviye şeyhi olan Seyyid Şeyh (bu kısım tahrip olmuş) Halife'nin kendi vakıflarına ait mezra'a ve köylerin gelirlerine başka bir şekilde müdahalenin men'ine dair hüküm istemeleri üzerine yazılan hüküm.

Belge 16: Ferman. Rakka valisi ve Suruc kadısına hitaben.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesi mütevellileri Abdullah Halife ve Müderriszade Mehmed Halife ile zaviyenin şeyhi Seyyid Şeyh İbrahim Halife arzuhallerinde vakfın mülhakatından 1500 akçe geliri olan Süveyde mezra'ası üzerinde Mehmed Emin isimli zaimin de hak iddia ettiğini bunun men'ine dair hüküm istediklerini bildirmekle, yapılan kontroller sonucu zaviye görevlilerinin haklılığı anlaşıldığından isteklerine muvafık yazılan hüküm.

Belge 17: Ferman. Rakka valisi ve Ruha kadısına hitaben.

Konu: Abdullah, Mehmed ve Şeyh Hüseyin nam kimseler arzlarında, Müteveli Mehmed isimli şahsın hakkı olmadan 1160 senesi mahsulünden bunların aleyhine gasp eylediği mahsulün geri alınması babında emr-i şerif rica eylemişler, bunun üzerine Mehmed'in gasp eylediği mahsulün geri alınması konusunda yazılan hüküm.

Belge 18: Berat.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesi şeyhi olan Seyyid Şeyh İbrahim arzuhalinde görevinin nısf hissesini kendi rızası ile Seyyid Şeyh Mustafa' ya ferağı ile uhdesinde kalan nısf hisse için yeniden berat istemesine muvafık yazılan berat.

Belge 19: Ferman. Ruha kadısına hitaben.

Konu: Şeyh Müslim evlatlarından Seyyid Şaban arzuhalinde tasarrufun olan hane avarızdan muaf iken ehl-i örf ve ahalinin tekâlif talebiyle rencide ettiklerini bildirip, muafiyetlerini bildirir emr-i şerif rica eylemiş olmakla konunun araştırılması ve avarız haneleri yok ise rencide edilmemeleri babında yazılan hüküm.

Belge 20: Ferman. Rakka valisine ve Ruha ve Birecik kadılarına hitaben.

Konu: (Belge zaviye ile alakalı olmamakla birlikte aile tarafından adı geçenlerin akraba olabileceği belirtilmektedir) Birecik Alaybeyi Ömer ve beraberindeki 4 sipahi, arzuhallerinde eski Rakka beylerbeyinin kendilerinden haksız yere 700 akçe cezime talep ettiği, bunu da Dulkadiroğlu Mustafa'ya devrettiği bu kişinin 700 guruslarını gaspettiğini bildirip, haksız alınan paralarının geri aliverilmesi isteği üzerine, durumun teftişi ve haksız alınan paraların iadesi hususunda yazılan hüküm.

Belge 21: Berat.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesi meşihatine mutasarrıf olan Şeyh Ali Halife arzuhalinde beratının zayi olduğunu bildirip, yeni bir berat talep etmesi üzerine yazılan berat.

Belge 22: Ferman. Rakka valisi Suruç kadısına hitaben.

Konu: Müslim köyü sakinlerinden Şeyh Ali arzuhalinde aynı köyden Şeyh Ali isimli zatın vekili olmadığı halde mallarından bazılarını kabzetmiş olduğunu bildirip, yapılan haksızlığın giderilip alınanların geri aliverilmesi babında hüküm istemeğin, isteğine muvafık yazılan hüküm.

Belge 23: Berat.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesinde evladiyet üzre cabi olan Mevlana Şeyh Mehmed azl olunmuş, görev vakıf kurucusunun isteğine uymayan bir şekilde İbrahim'e verilmiş olup, gadrından dolayı ref olunmağla, yeniden Mevlana Şeyh Mehmed'e tevcih olunduğuna dair berat.

Belge 24: Ferman. Rakka valisi ve yöre kadılarına hitaben.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesinin şeyhi Şeyh Muhammed görev uhdesinde iken dışarıdan bir kimse onu görevden aldığını söyleyip, aralıklı olarak iki yıllık ve bir yıllık mahsullere el koyduğu, bu mahsulün geri alınması babında hüküm istemeğin, Anadolu muhasebesindeki kayıtlara bakıldığında görevin halen Şeyh Muhammed'de olduğu anlaşılmış, bu yüzden el konulan mahsulatın geri alınmasının uygun olacağına dair hüküm.

Belge 25: Ferman. Suruç naibine hitaben.

Konu: Şirvan köyünde inşa edilecek cami için istenen izinin verildiğine dair hüküm.

Belge 26: Berat.

Konu: Suruç kazası Şirvan köyünde Mir Mehmed b. Osman isimli sahib-i hayratın yaptırdığı camiye hatip olarak Mir Mehmed Halife b. Osman' ın tayini hususunda berat.

(Akrabalara ait bir belge).

Belge 27: Berat.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesi nısf hisse türbedarlığına mutasarrıf olan Şeyh Osman'ın, elindeki beratı zayi olmakla yeni berat verilmesi konusunda istidayı mucip verilen berat.

Belge 28: Ferman. Ruha kadısına hitaben.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesi 1/3 hisse cibayet cihetine tasarruf eden Şeyh Mehmed Bozan başka diyara gittiğinden hizmetin vekâleten yürütülmesi babında yazılan hüküm.

Belge 29: Berat.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesinde günlük 1 akçe ile 1/5 hisse cibayete mutasarrıf olan Şeyh Osman Halife'nin cülus-ı hümayun gereği yenilenen beratı.

Belge 30: Berat.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesinin yarım hisse vazife ile şeyhi olan Şeyh Osman Halife'nin cülus-ı hümayun sebebiyle yenilenen beratı.

Belge 31: Berat.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesi türbedarı olan Seyyid Şeyh Osman'ın elindeki beratı zayi olmakla gönderilen arzuhal üzerine yeniden verilen berat.

Belge 32: Berat.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesi vakfının türbedarlık ciheti Seyyid Şeyh Bozan ve Seyyid Şeyh Hüseyin ibn Şeyh Süleyman üzerlerinde iken Şeyh Bozan'ın vefatı üzerine oğulları Nebi, Mustafa, Mehmed, Hamza, Ahmed ve Hasan arasında Şeyh Nebi'ye tevcihi hususunda berat.

Belge 33: Berat.

Konu: Şeyh Müslim zaviyesinde türbedarlık ciheti Seyyid Şeyh Bozan ve Seyyid Şeyh Hüseyin ibn Şeyh Süleyman üzerlerinde iken Şeyh Bozan'ın vefatı üzerine hissesi oğullarından Şeyh Nebi'ye tevcih edilmiş, diğer hisse sahibi Şeyh Hüseyin'in de kendi rızası ile hissesinden ferağı üzerine bu hissenin de Şeyh Nebi ve kardeşleri Mustafa, Mehmed, Hamza, Ahmed ve Hasan'a tevcih edildiğine dair berat.

Belge 34: Berat.

Konu: Cülus-ı hümayun vukuundan Şeyh Müslim zaviyesi cibayet cihetinin sülüs hissesinin sahipleri Şeyh Nebi, Şeyh Mustafa, Şeyh Mehmed, Şeyh Hamza, Şeyh Ahmed ve Şeyh Hasan'a tecdiden verilen berat.

Belge 35: Berat.

Konu: Cülus-ı hümayun vukuundan Şeyh Müslim Zaviyesi'nin meşihat ciheti uhdesinde bulunan Şey Necbi b. Bozan' a tecdiden verilen berat.

Fotoğraf-1: Belgenin Transkripsiyonu

Düstûr-ı mükerrerem müşir-i müfahham nizamü'l-'âlem müdebbir-i umuru'l-cumhur bi'l-fikri's-sakıb mütemmim-i mehamu'l-enam bi'r-reyî's-sa'ib mümehhid-i bünyani'd-devlet ve'l-ikbal müşir-i erkanu's-sa'adet ve'l-iclalu'l-mahkûk bi-sunuf-ı 'avatıfu'l-meliku'l-a'la Haleb eyâletine mutasarrıf olan vezirim Hüseyin Paşa edamallahû teâla iclâlehû ve kidvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-kelam Mevlâna Suruç kadısı ziyde fazlühû tevkî-i refî-i hümayun vasıl olucak mâlum olaki darende-i ferman-ı hümayun Hüseyin nâm kimesne dergâh-ı muâllama arzuhâl idüb kazâ-i mezburda vâki Dipsiz Mezrası dimekle ma'ruf bir mikdar mâlûmetü'l-hudud yerler kadimden ve ziraat ve hırasat olunub öşr-i ziraat alına gelen yerlerden iken otuz kırk seneden berü kimesnenin tasarrufunda olmayub boz ve hâlî ve muattal durub tarlaya müstehak olub bu dahi varub bin elli senesinde hasil-ı arzında tapu ile alub ziraat ve hırasat ve öşr ve resmin sâhib-i arza edâ idüb yigirmi beş seneden mütecaviz istiklâl üzere zabt ve tasarrufunda olub aherden dahl olunmak icab eylemez iken (**tahrip**) taifesinden (yok) aşiretinden (yok) ve (yok) ve (yok) nam kimesneler ol-yerler sinîn-i mezkûreden mukaddem bizim dedelerimiz ve babalarımız tasarrufunda idi ol-takdirce alub biz zabt iderüz deyü kendü takrirleri üzere hevalarına tabî nâibden bir hüccet almağla hilâf-ı kanun bunların tasarrufuna manî olub niza' ve rencide eylediklerin ve bu babda hüccet-i şer'iyyesi ve şeyhülislamdan fetva-yı şerifin olduğun bildirub elinde olan fetva ve hüccet ve tapu temessükü mucibince amel olunub ol-vech ile dahl u taarruz ettirmeyüb (**tahrip**) olunmak babında emr-i şerifim rica etmeğın buyurdum ki hükm ü şerifimle vardukda bu babda tamam-ı mukayyed olub hasmen muvacehesinde hak üzere tafahhus ve fetva ve hüccet ve tapu temessüküne nazar idüb göresiz niza' olunan yerler kadimden ziraat ve hırasat olunub öşr ve resmi alınagelen yerlerden iken üç yıl ale't-tevâli bilâ mani' boz ve hâlî ve muattal durub tapuya müstehak olub bu varub sahib-i arzdan tapu ile alub yigirmi beş seneden mütecaviz istiklâl üzere ziraat ve hırasat ve öşr ve resmin sahib-i arza eda iderken mezburlar sinîn-i mezkûreden mukaddem bizim dedelerimiz ve babalarımız tasarrufunda idi deyu kendü takrirleri üzere bir hüccet almağla hilâf-ı kânun bunun tasarrufuna manî olub niza' iderler ise ca'iz değıldir ve on yıl mürur iden toprak davasının istimâ memnu'dur (satır başı tahrip) kemâ-kan buna zabt ve tasarruf itdürüb min b'ad (sonrası tahrip)

Fotoğraf-2: Belgenin Transkripsiyonu

Düstûr-ı mükerrerem müşir-i müfahham nizamü'l-'âlem müdebbir-i umuru'l-cumhur bi'l-fikri's-sakıb mütemmim-i mehamü'l-en'am bi'r-reyî's-sa'ib mümehhid-i bünyani'd-devlet ve'l-ikbal müşir-i erkanu's-sa'adet ve'l-iclalu'l-mahkûk bi-sunuf-ı

‘avatıfu’l-meliku’l-a’la Rakka valisi vezirim (yok) paşa edâmallahu teâla iclâlehû ve kıdvetü’l-kuzât ve’l-hükkâm ma’denü’l-fazl ve’l-keâm Birecik ve (yok) kadıları zîde fazlûhuma tevki’-i refi’ hümâyun vasıl olucak malum olaki Birecik kazâsımüzâfâtından Suruc nahiyesi sâkinlerinden darendede-i fermân-ı hümâyun Ahmed ve Halil nâm kimesneler sūdde-i saadete arzuhal idüb nahiyeye-i mezburda meşhedü’n-nûr vakfi dimekle maruf Arap Pınarı nâm mevzîde ma’lûmetü’l-hudud tarlaları olub ol Pınardan cereyan iden suyun bu tarlalarına zer’ eylediği mevrûâtında saki idegelmişken aher tarafından Mükemmele nâm karyeden bundan evvel suyu biz saki ideriz sana itdürmeyüz deyü kadime muğayir vaz’ oldukların bildirüb men’ ve def olunmak bâbında hükm-i hümâyunum rica eylemeğin buyurdum ki hükm-i şerifimle vardukda mukaddeman ber-vech-i şer’le görölüb vasıl olunmayan hususunda (.....) üzere taarruz idüb kayd-ı i’lam olunduğu üzere ol sudan kadimden bu tarlaları mevrû’atın saki ide gelmişken mezburlar kadime muğayir vaz’ olub te’addi eylediği vâki ise ol babda mukadema şer’i kadim ile amel idüb dahi ol sudan kadimden tarlaları mevrû’atın ne vecihle saki ide gelmiş ise kadimesin üzere saki idüb kadime muğayir-i kanunmezburlara te’addi itdürmeyüb men’ ve def eylesin min b’ad şer’i şerife ve fetva-yı münife ve kadime ve emr-i hümâyına muhalıfkimesneye iş itdürmeyesin ve kaziyede medhali olmayanı dahl itdürmeyüb eslemeyanları vuk’u üzere yazub arz idübşöyle bilesin alamet-i şerife i’timad kılasın tahriren fi evahir-i şevval li-sene ihda-ı aşer ve mie ve elf. (1111)/ 10-20 Nisan 1700.

Fotoğraf-3: Belgenin Transkripsiyonu

Müşir-i erkânü’s-sâadet ve’l-iclâlül-mahkûk bi-sunuf-ı avâtıfı’l-melikü’l-âla Diyarbekir Eyâletine mutasarıf olan vezirim edâmallahu teâla iclâlehû ve akzâ kuzâtü’l-müslimin evlâ vül’atü’l-muvahhidin ma’denü’l-fazl ve’l-yakîn râfi-i i’lâmü’ş-şerife ve’d-dîn varis-i ulümü’l-enbiyâ ve’l-mürselîn el-muhtas-ı bi-mezid-i inâyet-i mülki’l-muîn mevlâna Amid kadısı ziydet fezailehû ve kıdvetü’l-kuzât ve’l-hükkâm ma’denü’l-fazl ve’l-keâm mevlânâ (boş) kadısı zide fazlihû tevki-i refi-i hümâyun vasıl olucak ma’lûm olaki Diyarbekir aklâmından Şeyhân-ı Abbasiyân Aşiretinden konar göçer taifesinden darendegân-ı ferman-ı hümâyun (yok) ve (yok) nam kimesneler dergâh-ı muâllama arzuhâl idüb üzerlerine şer’an bir kıstı sabit ve zâhir olmuş değil iken taht-ı kazanızda konar göçer Mirdesi aşiretinden Osman ve Yunus ve (yok) nam kimesneler bin yüz (yok) senesinde hilâf-ı şer’i şerif altışar ve altmışar gurusların alub ziyade gadr ve teâddi eylediklerin bildirüb şer’le görölüb alvirilmek babında emr-i şerifim rica eyledikleri ecilden buyurdum ki hükm-i şerifimle vardıklarında mezburlar her kangıların taht ve kazânızda bulunurlar ise müteaddiden meclis-i şer’i şerife ihzâr ve husemasıyla beraber idüb mukaddeman bir def’a şer’le görölüb dahl olmayan hususları tamâm-ı hak ve adl üzere mukayyed olub göresin i’lâm olunduğu üzere ise ol-bâbda muktezâ-yı şer’i kadimle amel idüb dahi mezbûrların hilâf-ı şer’i şerif ve be-gayri hak aldıkları akçeleri bade’s-sübût hükm idüb bî-kusûr alvirüb ta’allül ve inat ittirmeyesin kaziyede müdahale olmayanları dahl ittirmeyüb eslemiyeni yazub bildirüb husus-ı mezbur için bir dahi

emrim varmalu eylemeyesin şöyle bilesin alamet-i şerife itimâd kılâsın tahriren fi evâhir-i Şevval sene selase ve aşere ve mi'e ve elf (1113)/20-30 Mart 1702.

Fotoğraf-4: Belgenin Transkripsiyonu

Ruha kazâsında vâki Suruc Nahiyesinde Şeyh Müslim zaviyesi vakfının vazife-i muâyylene ile şeyhliği iş bu râfî-i tevkî'i refî'ü's-şân-ı hakânî kıdvetü's-sülehâü's-salikin Şeyh Muhammed zide salahanın üzerinde ve erbâb-ı vezaif kendüden râzı ve şükran üzere iken Suruc naibi (tahrîp) arzıyla (tahrîp) inha-ı mal-ı vakfı (tahrîp) eyledi deyü İbrahim alub ru's ittirüb lakin vakf-ı mezbûrun mütevellisi ve erbâb-ı vezaifi Şeyh Muhammed zide salâhanın hüsn-ü halini şehadet ve haber virmeleriyle mezbur İbrahim dahi yedinde olan ru'sa (tahrîp) Şeyh Muhammede teslim ve kasr-ı yed itdirmekle kasr-ı yedinde müceddeden tavsiyeye ve ifâ ve mukarrer kılınub yedine berat-ı şerifin virilmeğın ru'sa kıdvetü'l-kuzâtu'l-müslimin Suruc kadısı Mevlana Osman (tahrîp) arz eylemeğın hakkında ferman-ı inâyet-i padişahânem zuhura getirüb Mevlana-yı mumâileyhin arzı ve 1117 senesi Cemaziyelahirinin on altıncı günü tarihiyle müerrihe virilen ru's-ı hümâyunum mucebince ref'inden kemâkân merkum Şeyh Muhammed zide salâhaya tevcih ve ibka idüb müceddeden bu berat-ı hümâyunu virdim ve buyurdum ki merkum Şeyh Muhammed zide salâha varub evkâf-ı mezbure zaviyesinde kemâ fil-evvel şeyh olub hizmeti lâzımesin edâ eyledikten sonra bundan evvel vazife-i muayyenesiyle ne minval üzere mutasarrıf olu gelmiş ise yine ol minval üzere vazife-i muayyenesiyle evkâf-ı mezbûr mahsulünden mütevellisi olanlardan alub mutasarrıf ola ol-bâbda ref' olunan mezbûr İbrahim ve taraf-ı aherden hiç ferd def' ve dâfi ve mezâhim olunmayub dahl ve taarruz kılmayalar böyle bilesin alâmet-i şerife itimad kılâsın tahriren fi Cemaziyelahir sene seb'a aşer ve mi'e ve elf. (1117)/ Eylül-Ekim 1705.

Fotoğraf-5: Belgenin Transkripsiyonu

Nişan-ı şerif-i âli-şân sâmi-i mekân tuğray-ı garray-ı cihân sitân-ı hakânî hükmü oldur ki

Ruha kazâsında vâki Suruc nahiyesinde yevmi üç akçe vazife ile câbisi olan Şeyh İbrahim fevt olub mahlûl olmağla iş bu darendegan-ı ferman-ı hümâyun meserret-makrûn-ı hâkânî Şeyh Abdurrahman ile Mehmed Emin'e ber-vech-i iştirak tevcih olunub berat-ı şerif-i âli-şânım virilmek ricasına kıdvetü'n-nüvvâb ve'l-müteşerri'n [Suruc] nahiyesinde bi'l fi'il naibü's-şer' olan Mevlâna Ali zide ilmihu arz etmeğın haklarında mezid-i inâyet-i padişahanem zuhura getirüb mevlâna-yı mumâileyhin arzı ve bin yüz on yedi şevvalinin on beşinci günü tarihiyle müverrihe virilen ru's-ı hümâyunum mucebince tevcih idüb bu berat-ı hümâyunu virdim ve buyurdum ki mezbur Şeyh Abdurrahman ve Mehmed Emin varub vakf-ı mezbur zaviyesinin ber vech-i iştirak câbisi olub edâ-yı hizmet eyledikten sonra ta'yin olunan yevmi üç akçe vazifeleri evkâf-ı mezbure mahsulünden mütevellisi olanlarından alub mutasarrıfa olalar şöyle bileler alâmet-i şerife itimad kılalar

tahriren fi'l-yevmi'l-hamis-i aşer min zi'l-kadetü's-şerife sene seb'a aşer ve mi'e ve elf. (1117)/28 Şubat 1706.

Fotoğraf-6: Belgenin Transkripsiyonu

Nişan-ı şerif-i âli-şân sâmi-i mekân tuğray-ı garray-ı cihân sitân-ı hakânî hükmü oldur ki

Evkâf-ı mülhakâtdan Urfa sancağı dâhilinden Suruc kazâsının Ziyaret karyesinde kâin olub kayden Ruha kazâsının Suruc nahiyesinde olarak görünen Şeyh Müslim zaviyesi vakfından almak üzere muhtelif (tahrir) bir-le zaviye-i mezkûrede meşihat cihetinin mutasarrıfı Es-Esseyid Eşşeyh Nebi bin Şeyh Bozan vefatı vuku'uyla mahlûlünden kebir oğullarından lede'l-ımtihan ehliyeti nümâyan olan iş bu rafî-i tevkî-i refîü's-şân-ı hakânî Şeyh Hasan zide salâha uhdesine tevcihî iş'aretiyle? üzerine meclis-i evkâf ile meclis-i meşâyihden tanzim olunan ve mazbata ve taraf-ı şeyhülislamdan keşide kılınan işarete bina ve makam-ı nezaret-i evkâf-ı hümâyunundan (tahrir) ifade kılınmakla mucebince tevcih olunmak fermanım olmağın bin üç yüz otuz bir senesi Cemaziyelahiresinin beşinci günü bu berat-ı hümâyunumu virdim ve buyurdum ki mumaileyhsiz bade'z-zıkr meşihat cihetine vazife-i muâyene-i mersume ile bi'n-nefs eda-yı hıdmet itmen ve terk-ü (tahrir) ref'inden ahire virilmemek şartıyla mutasarrıf ola tahriren fi'l-yevmi'l-hâdi ve'l-ışrin min Cemaziyelahir sene ihda ve selasin ve mi'e ve elf (1131)/ 1 Mayıs 1719.

Fotoğraf-7: Belgenin Transkripsiyonu

Düstûr-ı mükerrrem müşir-i mufahham nizamü'l-'alem mudebbir-i umuru'l cumhur bi'l-fikri's-sakıb mutemmmim-i mehamu'l-enam bi'r-reyi's-sa'ib mumehhid-i bünyani'd-devlet ve'l-ikbal müşir-i erkanu's-sa'adet ve'l-iclalü'l-mahkuk bi-sunuf-ı 'avatıfu'l-meliku'l-a'la Rakka valisi vezirim (yok) paşa edâmallâhu teâlâ iclâlehü ve kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denül-fazl ve'l-kelam Suruç ve (yok) kadıları zide fazluhuma tevkî-i refî-i hümâyün vasıl olucak malum olaki Suruç nahiyesinde Şeyh Müslim kuddise sırrehu'l-azizin evladlarından ve s'adat-ı kirâmdan vakfının mütevellî ve nazırları evladlarının fermân-ı vâcibü'l-iz'ân ... s'adat-ı kirâm Seyyid Abdullah ve Seyyid (yok) ve seyyid (yok) ve sâirleri sütte-i sa'âdetime arzuhal idüb Arappınar nâm mahalde şuyu' iden su ile kadimü'l- (tahrir) birer refik-i mezbûrun bağçe ve sair mezru'atların saki ve istida idüb aherin alâkası yoğiken hass karyelerinden Arappınar ve kura-ı ve (yok) ve (yok) ve (yok) nâm karyeler ahali kadmîe muğâyir mecrâ-yı kadimden ihrâc ve kendü mezru'atları saki idüb teaddi üzre oldukların bildirüb men ve def' olunmak bâbında emr-i şerifim rica eyledikleri ecilden buyurdum ki hükmü şerifimle vardıklarında mukaddema bir def'a şer'le görülüb dahl olunmayan hususların tamam-ı hak ve adl üzre mukayyed olub göresin zikrolunan su kadimden mezburlar mezbûatların saki ide geldikleri suları olmayub fi'l-vâki kadimden vakf-ı mezbûrun bağçe vesâir mezru'atların sâki oluna geldiği mahsus ve müstakil suları iken mezburlar mecrâ-yı kadimden ihrâc ve kendi mezru'atların saki idüb kadime muğâyir teaddi eyledikleri vâki ise olbâbda muktezâ-

yı şer'i kadimle amel idüb dahi ol su ne mahalde cârî olvehile ve ne vecihle saki ve ikfa' ide gelmişler ise yine kadimin üzre ihda ittirüb min'bad şer'i şerife ve emr-i hümâyünuma muhâlîf kimesneye sebt ittirmeyüb vakfiyede medhali olmayanı davasına karıştırmayup eslemeyeni yazub âsitane-i saâdetime arz eyleyüb husus-ı mezbur için bir dahi şikâyet olunub emrim varmalu etmeyesün şöyle bilesin alamet-i şerife itimad kılasın tahriren evasıt-ı Muharrem sene sitte ve selasin ve mi'e ve elf (1136) /10-20 Ekim 1723.

El-mahruse-i Kostantiniyye.

Fotoğraf-8: Belgenin Transkripsiyonu

Düstûr-ı mükerrerem müşir-i mufahham nizamı'l-âlem mudebbir-i umuru'l-cumhur bi'l-fikri's-sakıb mutemimm-i mehamu'l-enam bi'r-reyis-i-sa'ib mumehhid-i bünyani'd-devlet ve'l-ikbal müşir-i erkanu's-sa'adet ve'l-iclalı'l-mahkûk bi-sunuf-ı 'avatıfu'l-meliku'l-a'la Rakka valisi vezirim (yok) paşa edamallâhu teâla iclâlehû ve kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-kelam Suruc ve (yok) kadıları zide fazlühûma tevki-i refi-i hümâyün vasıl olucak malûm olaki Suruc nahiyesinde vâki e'izze-i kiramdan Şeyh Müslim kuddise sırrahü'l-azizin evlâdlarından ve zaviyesin zaviyedarları zimmetinde mütevellî ve nâzır olan sadât-ı kirâmdan darendegan-ı ferman vacibü'l'ayan mefâhirü'l-kiram Şeyh Seyyid Abdullah ve Seyyid (yok) ve Seyyid (yok) vesairleri südde-i saadetime arzuhal idüb Üçpınar nâm mahalden vâkıf-ı merhumun nahiye-i mezburda bina eylediği câmi-i şerifine kadimü'l-eyyâmdan berü müstakilen cârî olan müdebbire aherin ulufesi yoğiken hassa köylerinden Gödegüram ve Karaköy ve Şirvan ve Ramal nâm karyelerin ahailerinden yezidi? ve sairleri kadimi karyelerine ve asl-ı mezru'a[ları]musakka idüb kadime muğayir te'addi üzere oldukların bildirüb men' ve def' olunmak babında emr-i şerifim rica eyledikleri ecilden buyurdum ki hükm-ü şerifimle varduklarında mukaddeman bir def'a şer'le görülüb fasl olunmayan hususları tamam hak ve adl üzere mukayyed olub göresin ol su-i kadimden mezburlar müstakilen mezru'atları musakka ide geldikleri mahsus ve müstâkil suları olmayub fi'l-vâki kadimü'l-eyyâmdan berü vâkf-ı merkûmun cami'ne cârî su ile iken? mezburlar kadime muğayir mecra-yı kadiminden ihrac kendü mezru'atların musakka eyledikleri vâki? ise ol-babda muktezâ-yı şer'i kadimle amel idüb dahi ol su def'inin cem'ine ne mahalden cârî ve ne vechile icrâ oluna gelmiş ise kadimin üzere icrâ ettirüb mezbur suyu kadime muğayir te'addi ettirmeye min b'ad şer'i şerife ve kadime ve emr-i hümâyünuma muğayir? kimesneye iş itdürmeyüb ve kaziyede medhali olmayanı da'vasına karıştırmayub eslemeyanı yazub asitâne-i saadetime arz eyleyüb husus-ı mezburlara bir dahi şikâyet olunub emrim varmalu eyleyemeyesin şöyle bilesin alâmet-i şerife itimad kılasın tahriren fi evasıt-ı Muharrem sene sitte ve selâse ve mi'e ve elf (1136)/ 10-20 Ekim 1723.

Fotoğraf-9: Belgenin Transkripsiyonu

[Nişan-ı şerif-i âli-şân sâmi-i mekân tuğray-ı garray-ı cihân sitân-ı hakânî hükmü oldur ki]

Ruha kazâsında Suruc nahiyesinde vâki Şeyh Müslim vakfı zaviyesinin vazife-i muâyylene ile şeyhi olan erbâb-ı istihkâkdan iş bu râfî'-i tevki'-i refî'ü-ş-şân-ı hâkânî Şeyh Mehmed zide salâha meşihât-i mezbûreye her vechle mahâl ve müstehâk ve erbâb-ı zaviye vesâire (tahrip) kendüden hoşnud ve razılar olub hizmetinde kusuru ve özüden icâb iden hâli yoğiken aherden Şeyh Ömer nâm kimesne hilâf-ı inha bir takrib ile meşihât-i mezbûre ref'inden üzerine berat itdirüb gadr eyledüğü ahalisinden bi-garay müslimin cem'-i gafır ve cem'i kesir haber virmeleriyle meşihât-i mezbûre mezkûr Şeyh Ömer'in ref'inden sahib-i evvel merkum Şeyh Mehmed'e kemâ fi'l-evvel ifâ ve tevcih üzere berat-ı şerif-i âlişânım virilmek ricasına kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân Ruha mütesellimi El-hac Ahmed zide mecdûhu arz etdüğü mucebince ref'inden sahib-i evvel Şeyh Mehmed'e ifâ ve tevcih olunmak fermanım olmağın hakkında mezid-i inâyet-i padişahanem zuhura getirüb bin yüz kırk senesi Saferinin on sekizinci günü tarihiyle müverrihe virilen ru's-ı hümâyunum mücebince bu berat-ı hümâyunu virdim ve buyurdum ki mezbur Şeyh Mehmed zide salâha varub zaviye-i mezburenin kemâ fi'l-evvel şeyhi olub edâ-i hizmet eyledikten sonra bundan evvel zaviye Şeyhi olanlar vazife-i muâyyesine ne vechile mutasarrıf olagelmış ise mezbur dahi ol-vechle vazife-i muâyyesinin üzere mezbure mahsülünden alub mutasarrıf ola ol-babda ref' olunan merkum mutasarrıfa aherden hiç ferd mâni olmayalar şöyle bilesiz alâmet-i şerife i'timâd kılâsız tahriren fi'l-yevmi'l-sâdis ve 'ısrun fi saferü'l-hayr li-sene erbâ'un ve mi'e ve elf (1140)/ 4 Ekim 1727.

Be-makam-ı Konstantiniyye el-mahruse.

Fotoğraf-10: Belgenin Transkripsiyonu

Emirü'l-ümerâi'l-kirâm kebirü'l-küberâi'l-fihâm zü'l-kadr ve'l-ihtirâm sâhibü'l-'izz ve'l-ihtişâm el-muhtass-ı bi-mezid-i inâyeti'l-meliki'l-a'lâ Rakka Beylerbeyisi (yok)dâme ikbâlehû ve kıdvetü'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-kelem Suruc ve (yok) kadıları zide fazlühuma tevki'-i refi'-i hümâyûn vasıl olucak malûm ola ki sulehâdan Seyyid Mehmed Emin zide mecdihu südde-i sa'adetime arzuhâl idüb kazâ-i Suruc'da vaki' Şeyh Müslim kuddise sırrehü'l-azizin türbesinde berat-ı şerifimle türbedârı olub uhdesinden lâzım gelen hizmetin görüb bir dürlü kusuru yoğiken ashâb-ı agrâzdan Ömer nâm kimesne hilâf-ı inha bir tarikile üzerinden alub berât itdirüb gadr eylediğın gayri berât mucibince hıdmeti mukâbelesinde müstehâk olduğı vazifesin bin yüz otuz senesine ahz idüb gadr eyledüğü ve bu bâbda ve d'avasına muvâfık Şeyhülislamdan fetva-yı şerife virildüğün bildirüb mucebince şer'le görölüb hıdmeti mukâbelesinde müstehâk olduğı vazifesin alvirilmek bâbında hükm-ü hümâyunum rica etmeğın fetva-yı şerife mucebince şer'le görölme emrim olmuşdur buyurdum ki hükm-i şerifim vusul buldukda bu bâbda sâdir olan emrim üzere amel dahi ihzâr-ı hüsema kılub mukaddeman bir def'a şer'le

görülüb dahl olunmayan hususları tamam-ı hak ve adl üzere m'uteber berâta ve fetvâ-yı şerifim nazar idüb göresin türbedarlık-ı mezbur sene-i mezburede ne mikdar zaman bunun üzerinde durup edâ-yı hizmet etmiş ise sene-i kâmileyi on iki ay ile taksim-i şuhur-ı eyyâm hesabınca berâtı mücebince hizmetin mukâbelesinde müstehâk olduğu vazifesinden mezburun makbuzu ba'de's-sübût hükm idüb bî-kusur alıvirüb icrâ-yı şer' ve ihkâk eylemeyüb min ba'd şer'i şerife ve fetva-yı münif ve beratına ve emr-i hümayunuma muhâlif kimesneye iş ettirmeyüb kazıyyede medhali olmayanları bunun da'vasına karışdırmayub eslemeyanları yazub arz idüb husus-ı mezbur için bir dahi emr-i şerifim varmalu eylemeyesin alâmet-i şerife i'timâd kılasın tahriren fi evâsıt-ı rebîülahir sene erbâ'in ve mi'e ve elf (1140)/26 **Kasım-6 Aralık 1727.**

Fotoğraf-11: Belgenin Transkripsiyonu

Kıdvetü'l-kûzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keâm Suruc ve Ruha kadıları zîde fazlühûma ve kıdvetü'l-emâcid ve'l-âyan Rakka mütesellimi (yok) zîde mecduhû tevki'-i refi'-i hümayun vasıl olucak ma'lum olâki dârende-i ferman vâcibü'l-izân kıdvetü's-sülehâ ve's-sâlikin Eşşeyh Seyyid Mehmed Emin zîde salâha südde-i saadetime arzuhâl idüb Suruc kazasında vâki Şeyh Müslim kuddise sırrehü'l-azizin tekyesinin meşihati bundan akdem bunun babası (yok) nâm kimesnenin üzerinde ve kendü halinde ve hilâf-ı şer'i şerif kimesneye vaz' (tahrip) yoğiken yine karye-i mezbur sâkinlerinden Ömer nâm kimesne kendi hâlinde olmayub hevasına tâbî' yigirmi beş azatlu eşkıya ile belinden? ve Yakarcık? babası mezbûru mızrak ve kılıç ile darb ve katl eyledüğün gayri meşihat-i mezburu dahi bir takrir ile kendü üzerine berat itdürüb gadr etmekle bu dahi tazallûm-u hâl eyledikde meşihat-i mezbur mezkûrun ref'inden babası fevtinde buna tevcih ve hâlen berât olmağla üzerinde olub rencide icâb itmez iken mezbur Ömer buna dahi arz ve hevâsına tâbî ehl-i arz-ı tâlibe bildüğün? ve bunun üzerine şer'an bir nesne sebt ve zâhir olmuş değil ise mezbur Ömer (tahrip) bin yüz kırk senesinde hilâf-ı şer'i şerif ve taarruz? beş yüz gurusun alub ziyade gadr ve te'addi eyledüğün ve bu babda Şeyhülislamdan fetva-yı şerife virildiğün bildürüb fetva-yı şerife mucebince şer'le görülüb hilâf-ı şer'i şerif ve taarruz olduğu ol-mikdar gurusu girü alıvirülüb icrâ-yı hak olunmak babında hükm-ü hümayunum rica eylemeğün buyurdum ki hükm-i şerifimle vardukda ihzâr-ı hüsema kılub mukaddeman bir def'a şer'le görülüb dahl olunmayan ahvallerin tamam-ı hak ve adl üzere mukayyed ve fetvâ-yı şerifeye nazar idüb göresin i'lâm olduğu üzere ise bu babda mukteza-yı şer'i kadim ve d'avasına muvafık fetvâ-yı şerifesi mücebince amel idüb dahi vech-i meşruh üzere mezburun hilâf-ı şer'i şerif ve taarruz? olduğu ol-mikdar gurusun bade's-sübût hükm idüb alıvirüb icra-yı şer' ve ihkâk-ı hak eyleyesiz min b'ad şer'i şerife ve fetvâ-yı münife ve emr-i hümayunuma muhalif kimesneye iş ettirmeyüb kazıyyede müdahale olmayanı da'vasına karışdırmayub eslemeyanı yazub arz idüb husus-ı mezbur için bir dahi emrim varmalu itmeyesiz şöyle bilesiz alâmeti şerife i'timad kılasız tahriren fi evâhir-i muharrem sene seb'a ve erba'in ve mi'e ve elf (1147)/ 22 **Haziran 1734.**

Be-makam-ı Konstantiniyye el-mahrûse.

Fotoğraf-12: Belgenin Transkripsiyonu

[Nişan-ı şerif-i âli-şân sâmi-i mekân tuğray-ı garray-ı cihân sitân-ı hakânî hükmü oldur ki]

Ruha kazâsında vâki Suruc nahiyesinde Şeyh Müslim zaviyesi vakfının yevmi üç akçe vazife ile cibâyeti iş bu râfi-i tevki'-i refi'ü'ş-şân-ı hâkânî Hasan bin Mehmed Eminin üzerinde iken kerrâren ve medâren cibâyeti zâhir olduğundan Şeyh Davud nâm kimesneye (tahrîp) civarında vâki' Ruha kadısı Mevlâna Altıparmak Receb zide fazlûhünün arzı mucebince yüz kırk senesi (tahrîp) mezbur Hasanın ref'inden tevcih (tahrîp) olan cülûs-ı hümâyunda tecdid-i berât idüb şimdi sahib-i evvel mezbûr Hasan her vechile edâ-yı hizmet üzere iken ashâb-ı ağrâzdan mezbur Şeyh Davud nâm kimesnenin gadriyle mağdur olduğundan ve cibâyet-i mezbure mezkûr Şeyh Davudun ref'inden sahib-i evvel mezkûr Hasan bin Mehmed Emine ibkâ ve tevcih olunub yedine berât-ı şerif-i âli-şânım virilmek ricâsına Suruc kadısı Mevlâna Mehmed zide fazlûhü arz ve sâdır olan ferman-ı âli-şâna imtisâlen husus-ı mezbur istitlâ' olundukda kazâ-i (tahrîp) bu tarafda mevcut Seyyid Mustafa bin Hüseyin ve Şeyh Müslim bin İbrahim ve Şeyh Yusuf bin Molla Hasan ve Şeyh Mehmed Emin bin Şeyh Mehmed nâm kimesneler ve gayrileri vech-i meşruh üzere arzın münâd ve mazmununu tasdik idüb cibâyet-i mezkûre mezkûre-i merkume Şeyh Davud ref'inden mezbur Hasana tevcih ve ibka rica oluub ba'de't-tevcih hasmiyla mürefa'a olmadıkça merkum Davud'un arz ve arzuhâline der kenâr olunmak üzere kaydına şerh virilmek bâbında emr-i âli-şânım rica eylediklerin a'lemül-'ulemai'l-mütebahhirin bilfiil Anadolu kazaskeri olan Mevlâna Mehmed (tahrîp) edamullâhu teâlâ fezâilehu i'lâm itmekle i'lâmı mucebince tevcih ve şerh virilmek fermanım olmağın hakkında mezid-i inâyet-i padişâhanem zuhûra getürüb mevlâna-yı müşârünileyhin i'lâmı mucebince bin yüz kırk yedi senesi Saferinin on dördüncü günü [tarihyle] müverrihe virilen ru's-ı hümâyunum mucebince bu berât-ı hümâyunu virdim ve buyurdum ki mezbur Hasan bin Mehmed Emin varub vech-i meşrûh vakf-ı mezburda câbi olub edâ-yı hizmet eyledikten sonra ta'yin olunan yevmi üç akçe vazifesin [evkaf-ı] mezbure mahsûlünden mütevellisi olanlardan alub mutasarrıf ola ol-bâbda ref' olunan merkûm ve taraf-ı aherden ferd ref' ve mezahim olmayasız şöyle bilesiz alâmeti şerife i'timâd kılasız tahriren fi'l-yevmi's-sâni ve'l-ışrin min şehr-i Saferü'l-hayr sene seb'a ve erb'ain ve mi'e ve elf (1147)/ 14 Temmuz 1734.

Fotoğraf-13: Belgenin Transkripsiyonu

[Nişan-ı şerif-i âli-şân sâmi-i mekân tuğray-ı garray-ı cihân sitân-ı hakânî hükmü oldur ki]

Ruha kazâsında vâki Suruc nahiyesinde Şeyh Müslim zaviyesi vakfının vazife-i muâyylene ile meşihati Esseyyid Şeyh Mehmed Emin abâ 'an cedd ve ber-mûceb-i şart-ı vâkıf (tahrîp) idüb gerek mürtezika-i vakf ve gerek ahâli her vechile

kendüden râzı ve hoşnudlar iken aherden Şeyh Ömer nâm kimesne hilâf-ı inhâ olduğu arzlar ile bir takrir ile meşihat-i mezbûreyi ref'inden üzerine berât etdirüb gadr eylemekle meşihat-ı merkurum Esseyyid Şeyh Mehmed Eminin hakk-ı sarîhi ve abâ 'an cedd nân parası olduğunu mürtezika-i vakf iltimaslarıyla Suruc kadısı Mevlâna Esseyyid Ahmed arz ve vech-i meşruh üzere Anadolu kadıaskeri Mevlâna Abdurrahman edemallahu teâlâ fezailehu i'lâm ve mucébince (satır ortası tahrip) yigirmi birinci günü tarihiyle mezkûr Esseyyid Şeyh Mehmed Emin'e ibkâ ve berât olunmak üzere yedine ru's-ı hümâyunum virilüb henüz tezkere ve berât olmak üzere iken fevt olmağla müteveffa-yı mezbûrun sulbi oğlu işbu râfi'-i tevkî'-i refi'ü's-şân-ı hâkâni Esseyyid [Şeyh Hasan] zide şeref siyadete dindar ve müstâkim ve ehl-i 'ırz ve abâ 'an cedd nan parası olduğunu mürtezika-i vakf umûmen haber vermeleriyle zikr olunan meşihât müteveffa-yı mezbûrun mahlûlünden sulbi oğlu Seyyid Şeyh Hasana tevcih ve yedine berât-ı âli-şânım virilmek ricâsına Suruc kadısı Mevlana [Esseyyid] (tahrip) arz etmeğın zikr olunan meşihat Şeyh Ömer ref'inden Suruc kadısı arzı ile ahalinin muhzırı Ruha vâlisi Hasan Paşa ve mübâ'ya'aya memur dergâh-ı muâlla kapucubaşılardan Ahmed dâme mecduhu mektubları vesâir ehl-i vukûfun ihbarlarıyla Anadolu kadıaskeri [Mevlâna] Pirizâde Mehmed edâmallâhu tealâ fezâilehunun i'lâmıyla sahib-i evvel Esseyyid Şeyh Mehmed Emin'e ibka ve yüz kırk yedi tarihinde berat virildikten sonra ref'inden Ruha kadısı mevlâna Hacı Osman ve Bîretü'l-Fırat ve Suruc kadıları arzı ve bâ-i'lâm-ı mezkûr Şeyh (tahrip) tevcih ve yüz elli Saferinde berât virildikten sonra mezkûr Şeyh Ömerin hizmetinde kusuru yoğiken Seyyid Hüseyin babam itmeğidir deyü müdahaleden hâli olmamağla merkurum Seyyid Hüseyin men' ve def' ve Ruha ve Bîretü'l-Fırat kadıları arzı hıfz ve huzurda mürâfaa olmadukça derkenâr olmak üzere kaydına şerh virülüb yüz elli iki receb-i şerifinde emr-i şerif virildiği Anadolu muhasebesinden der kenâr olunmağın ru's-ı hümâyûnum kuyudâtına müracaat olundukda meşihât-i mezbure Şeyh Ömer'in ref'inden Suruc kadısı arzı ve Anadolu kadıaskeri Mevlâna Abdurrahman edâmallahu tealâ fezailehü i'lâmıyla bin yüz elli senesi Şabanının yigirmi birinci günü tarihiyle ru's-ı hümâyunum virildiği mukayyed bulunmağın minval-i muharrer üzere mühr-ü hümâyun Suruc nâibi i'lâm ittüğün (tahrip) üzere arzı (tahrip) mezkûr Şeyh Ömerin ref'inden sâhib-i evvel Seyyid Şeyh Mehmed Emine ibka olunub bâ-ru's-ı hümâyun hâlâ üzerinde olmağla fevtinden oğlu mezkûra tevcih ve berât olunmak fermanım olmağın hakkında mezîd-i inâyeti padişâhanem zuhura getürüb bin yüz elli iki senesi zilhicce-i şerifinin sekizinci günü tarihiyle müverrihe virilen ru's-ı hümâyunum mucébince bu berât-ı hümâyunu virdim ve [buyurdum ki] mezbur Esseyyid Şeyh Hasan zîde şeref siyâdete varub virilen meşihâte babası fevtinden mutasarrıf olub eda-yı hidmet eyledikten sonra bundan evvel zikr [olunan] (tahrip) vazife-i muayyene[ye] mutasarrıf olagelmış ise mezbur dahi ol-minvâl üzere vazife-i muâyynesin evkâf-ı mezbûre mahsûlünden alub mutasarrıf olub mezbur Şeyh Ömer ve taraf-ı aherden hiç mâni ve mezâhim olmaya şöyle bilesiz alâmeti şerife itimâd kılâsız (silik) Muharrem sene selase ve hamsin ve mi'e ve elf (1153)/ Mart 1740.

Fotoğraf-14: Belgenin Transkripsiyonu

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keîâm Mevlâna Ruha kadısı zide fazlühü ve kıdvetü'n-nüvâbü'l-müşerriîn Suruc nahiyesi nâibi Mevlâna (boş) zide ilmihu tevki-i refi'-i hümâyun vâ'asıl olucak mâ'lum olaki Rakka Sancağında vaki Ruha kazâsı muzâfatından Suruc nahiyesinde medfun e'izze-i kiramdan Şeyh Müslim kuddise sırrahü'l-aziz zaviyesinin aba 'an cedd zaviyedatları olan [sa'dât-ı] kiramdan Şeyh Mehmed ve Şeyh Ahmed zide salâhümanın divân-ı hümâyunuma takdim eyledikleri arzuhalleri mefhumunda öteden berü avârız-ı divaniyye ve [tekâlif-i örfiyyeden] küllisinden mu'af ve müsellemler iken güruh-ı zalme ve aşiret beğlerinden olub bundan akdem merkumânın hanelerin basub emvâl ve eşyalarını nehy ü garat iden Milli Timur demekle ma'ruf kimesne ber-vech-i muharrer muâfiyetlerini muğayir yedlerinde olan senedlerini dahi mâ'an garet itmekden nâşî el-hâlet-i hazihî Suruc beğleri ve gerek ehl-i örf taifesi hilâf-ı şürût ve muğayir-i muâf-ı tekâlif mütâlebesiyle te'addi ve rencideden hâli olmamalarıyla bade' izin o makulelerin bervech-i muharrer vâki olan müdahaleleri men' ve def' itdirilmek üzere muâfiyetlerini müş'ir müceddeden yedlerine emr-i şerifim i'tâ olunmasını tahrir ve istid'ây-ı inâyet eyledikleri ecilden hazine-i amiremde mahfuz mevkufât defterlerine nazar olundukda zaviye-i mez[b]ur arazilerinde ziraat iden taife-i ziraatçıyanın öteden berü ziraatleri hâsıl eyledikleri terekelerinden hin-i tağşirde beher harmanda ağalık namıyla mu'tad ve mersum olan (tahrir) semere-i hububâtı birkaç seneden bürü ashâb-ı ağrâz ve erbab-ı vezaifden bazı [kimesne] gerek taife-i merkumeyi tahririn birle evvelce muhalefet eyledikleri lede'l-inhâ kadimesi teveccüh-i hâlîse? amel ve hareket olunmak için doksan bir senesinde virilan emr-i şerifimden sonra emr-i âher virildiğinin kaydı (tahrir) avârız (tahrir) olunmak (sonlar tahrir) ma'rifet-i şer'le görülüb bila ferman avârız ve tekâlif-i şakka tarh ve tahmili vesâir yed-i mezâlîm ile teaddi ve rencide olunmamaları şürüt-ı mer'iyyeden idüğü derkenâr olunmağla derkenar ve şürût üzere emr-i şerifim virilmek babında iftiharü'l-ümerâ ve'l-ekâbir (tahrir) ve'l-mefahir bi'l-fi'l Başdefterdarım Hasan dâme uluvvuhü telhis itmekle imdi telhisi muccebince amel olunmak babında ferman-ı âli-şânım sadır olmuşdur buyurdum ki hükm-ü şerifim vardukda bu babda sâdir olan emrim üzere amel idüb dahi göresin merkumlar sahih (tahrir) sâdât-ı kiramdan olub yerlerinde aherin avarız ve tekâlif olunmak icab ider emlâk ve araziler zabt ve ziraatleri yoğusa mahallinde marifet-i şer'le görüb bilâ-ferman avarız ve tekâlif-i şakka tarh ve tahmili vesâir yed-i? mezalimleriyle teaddi ve rencide ettirmeyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerife itimad kılâsız tahriren fi'l-yevmi's-sâmin-i Muharrem sene sitte ve hamsin ve mi'e ve elf (1156)/ 4 Mart 1743.

Fotoğraf-15: Belgenin Transkripsiyonu

Düstûr-ı mükerrerem müşir-i mufahham nizamü'l-'âlem mudebbir-i umuru'l cumhur bi'l-fikri's-sakıb mutemmim-i mehamu'l-enam bi'r-reyî's-sa'ib mumehhid-i bünyani'd-devlet ve'l-ikbal müşir-i erkanu's-sa'adet ve'l-iclalü'l-mahkûk bi-sunuf-ı 'avatıfı'l-meliku'l-a'la Rakka valisi vezirim (yok) paşa edamallahu te'ala iclalehu ve

kıdvet'l-kuzat ve'l-hukkam ma'denu'l-fazl ve'l-kelam Suruc ve (yok) kadıları zide-fazlihûma tevki'-i refi'-i hümâyun vâsıl olucak ma'lum olaki Suruc nahiyesine tabi Şeyh Müslim nâm karyede vâki Şeyh Müslim zaviyesi vakfının vazife-i muâyylene ve berât-ı şerifimle iştirâken mütevellileri olan Abdullah Halife veled-i kebir ve Müderriszâde Mehmed Halife ve zaviye-i mezbure şeyhi olan Seyyid Şeyh (tahrîp)Halife südde-i saadetime arzuhâl idüb yine nahiyeye-i mezbure tabi' zaviye-i mezbûre vakfı olan kurâ ve mezari ve (tahrîp) ve muâyyen hududları dâhilinde olan ma'lûmetü'l-hudûd berâtına aherden dahl olunmak icâb etmez iken civarlarında vâkî kurâ ve mezari'i (tahrîp) ve muâyyen (*satır başları tahrîp*) mezburdan alına gelüb beraâtına kadimden (tahrîp) oldukların bildirüb ol-tarafa aher husus için tayin olunan sadrazam ağalarından kıdvetü'l-emâsıl ve'l-akrân (yok) zide kadrihu mübâşeretileyle ol-berât-ı kadimesi üzere zaviye-i mezbure vakfı tarafından zabt ve öşr ve resmini ahz ve kabz itdirilüb mezburları ve aheri kadime muğayir dahl ve taarruz itdirilmek bâbında hükm-ü hümâyunum rica ve defter-hâne-i âmirende mahfuz defter-i evkafda müracaat olundukda Suruc nahiyesine tâbi vakf-ı zaviye-i Şeyh Müslim der karye-i Şeyh Müslim yazulduğu mahalde bin sekiz yüz akçe bazar mezra'ı Meşhed alur ve üç yüz elli akçe-i bazar mezra'ı Gökçe-öyük ve iki bin akçe-i bazar karyenin rüsûm-ı mezra'ı ve mevadisinde ve ma' gayrihuma birikdirilüb on iki bin dört yüz akçe yazı ile defter-i evkâfta muharrir kalemiyle tahrir ve zaviye-i mezbur vakfından olduğu mestur ve hazine-i amirende mahfuz Anadolu muhasebesi defterlerine nazar olundukda zaviye-i mezkûre tevliyyeti vazife-i muâyylene ile iştirâken merkûman Abdullah Halife veled-i kebir ve müderriszâde Mehmed Halife ve meşihatın dahi Seyyid Şeyh İbrahim Halifenin başka başka berevât-ı şerifemle üzerlerinde olduğu mukayyed olmağın defter-i hâkâni mucebince vukûf üzere amel olunmak emrim olmuşdur buyurdum ki hükm-i şerifim vusul buldukda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel dahi hususu mezburun hüsema muvâcehesinde tamam-ı hak üzere mukayyed olub göresiz münâza'a fiha olan yerler dahl idüb ganem? ve sipahiler kurâ ve mezra'larının mümtaz ve muâyyen hududları dâhilinde kadimden öşr ve resmini zeâmet ve timarları tarafından alınagelen yerlerden olmayub fi'l-vâki zâviye-i mezbûre karye ve mezari'lerinin mümtâz ve muâyyen sınırları dâhilinde kadimden öşr ve resmini cibayet vakıfdan alınagelen yerlerden iken kadime muğayir fuzûlî müdâhale eyledikleri vâki ise men' ve def ve ol yerlerin öşr ve resmin kadimesi üzere vakf-ı mezbur tarafından ahz ve kabz ittirüb min ba'd defter-i hâkâniye ve emr-i hümâyunuma muğayir kimesneye iş ettirmeyüb husus-ı mezbur için bir dahi emr-i şerifim varmalu eylemeyesiz şöyle bilesiz âlâmet-i şerife i'timâd kılâsız tahriren fi evâsıt-ı Receb sene selase ve sitt'in ve mi'e ve elf (1163)/ 16-26 Haziran 1750.

Konstantiniye el-mahruse.

Fotoğraf-16: Belgenin Transkripsiyonu

Düstûr-ı mükerrrem müşir-i mufahham nizamu'l-âlem müdebbir-i umuru'l cumhur bi'l-fikri's-sakıb mütemmim-i mehamu'l-en'am bi'r-re'yi's-sa'ib mümehhid-

i bünyani'd-devlet ve'l-ikbal müşir-i erkanu's-sa'adet ve'l-iclatu'l-mahkûk bi-sunuf-ı 'avatıfu'l-meliku'l-a'la Rakka valisi vezirim (yok) paşa edamallahu te'ala iclalehu ve kıdvet'l-kuzat ve'l-hükkam ma'denu'l-fazl ve'l-kelam Suruc ve (yok) kadıları zide-fazlühuma tevki'-i refi'-i hümayun vâsıl olucak malûm olaki Suruc kazâsına tabi' Şeyh Müslim karyesinde Şeyh Müslim zaviyesi vakfının berât-ı şerifimle vazife-i muâyene ile iştiraken mütevellileri Abdullah Halife veled-i kebir ile Müderriszâde Mehmed Halife ve yine vazife-i muâyene ile zaviye-i mezbûre Şeyhi olan Seyyid Şeyh İbrahim Halife südde-i saadetime arzuhâl idüb vakf-ı mezbur mülhâkatından bin üç yüz akçe yazusu olan yine Suruç nahiyesine tâbi defter-i hakânide mukayyed Süveyde nâm mezrâya erbâb-ı timardan Birecik nahiyesinde Tel Makar nâm karye ve gayriden yigirmi yedi bin dokuz yüz doksan sekiz akçe zeâmete mutasarıf Mehmed Emin nâm zâim mezra'-ı mezkûre için benim zeâmetim mezra'larındadır deyü hilâf defter-i hâkâni müdahale ve gadr murad eyledüğün bildirüb ol-tarafa aher husus için mübâşir tâyin olunan sadrazam ağalarından (yok) zîde kadrühü marifetiyle defter-i hâkâni mucebince (tahrir) zaviye-i mezbur vakfı defterinde zabt ve vaki (tahrir) mahsûlü kanun ve defter mucebince ahz ve kabz ittirülüb zâim-i merkûmu hilâf-ı defter-i hâkâni dahlve taarruz etdirilmemek bâbında hükm-ü hümayunum rica ve defterhane-i âmiremde mahfuz olan defter-i evkâfa ve ru's-nâmçe-i hümayun ve defter-i icmâl ve mufassala müracaat oldukda Suruc nahiyesine tâbi vakf-ı zaviye-i Şeyh Müslim der karye-i Şeyh Müslim yazıldığı mahallinde (tahrir)hâsıl bin üç yüz akçe yazı ile defter-i evkâfda muharrir kalemiyle tahrir ve yine nahiyeye-i mezbureye tabi' Meşhedü'l-yevm ve ma'a gayruhûma on iki bin dört yüz akçe yazı ile mumâleyhin evkâfından olub ve yine Suruc nahiyesine tabi' mezrâ-i Gökçe-öyük nâm-ı diğzer Zer Erük der nezd-i kar[ye-i]Üçöyük nâm-ı diğzer Tonuz Depesi hâsıl bin altı yüz doksan dokuz akçe yazı ile olduğu defter-i hakânide muharrir kalemiyle tahrir ve defter-i icmâlde Birecik nahiyesine tâbi Güllüce ve ma'a gayrihuma birikdirilüb beş bin dokuz yüz doksan dokuz akçe bir icmâl ve icmâl-i mezbûr tamamen merkûmMehmed Emin kaydında olduğu mestur ve hazine-i âmiremde mahfuz olan Anadolu muhasebesi defterlerine nazar oldukda Şeyh Müslim zaviyesi vakfının tevliyyeti vazife-i muâyene ile iştiraken merkûmân Abdullah Halife veled-i kebir ve Müderriszâde Mehmed Halife ve zaviye-i mezburenin meşihâti dahi vazife-i mâuyene ile merkum Seyyid Şeyh İbrahim Halife üzerinde olduğu mukayyed bulunmağın defter-i hâkâni ve kanun üzere amel olunmak emrim olmuşdur buyurdum ki hükm-ü şerifim vusul buldukda bu babda sâdır olan emrim üzere amel dahi Suruc nahiyesine tabi bin üç yüz akçe yazusu olan sâlifü'z-zikr Sevin mezrası ber-müceb-i defter-i hâkâni zaviye-i mezbure vakfi tarafından zabt ve vâki olan mahsulâtikanun ve defter mucebince ahz ve kabz itdirülüb zâim-i merkumu hilâf-ı defter-i hâkâni ber vechle dahl-ü taarruz itdirmeyesiz ve dahl olunub vakf-ı mezbura aid mahsûlden fuzûlü nesnesi alınmış ise bade'l-sübût hükm idüb alıvirüb min ba'd defter-i hâkâni ve kanunave emr-i hümayunuma muhâlif kimesneye iş itdirmeyüb husus-ı mezbur için bir dahi emrim varmalu eylemeyesüz şöyle bilesiz alâmet-i şerife i'timâd kılasız tahriren fi evâhir-i

recebü'l-ferd sene selâse ve sittîn ve mi'e ve elf (1163)/ 25 Haziran- 5 Temmuz 1750.

Konstantiniyye el-mahruse.

Fotoğraf-17: Belgenin Transkripsiyonu

Düstûr-ı mükerrerem müşir-i mufahham nizamü'l-âlem müdebbir-i umuru'l cumhur bi'l-fikri's-sakıb mütemmim-i mehamu'l-en'am bi'r-reyi's-sa'ib mumehtid-i bünyani'd-devlet ve'l-ikbal müşir-i erkanu's-sa'adet ve'l-iclalu'l-mahkûk bi-sunuf-ı 'avatıfu'l-meliku'l-a'la Rakka valisi vezirim (yok) paşa edâmallahu teâla iclâlehü ve kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazlu ve'l-keâm Ruha kadısı zîde fazlûhuma tevki'-i refi-i hümâyun vasıl olucak malum olaki darendegan-ifermân-ı hümâyun Abdullah ve Mehmed ve (tahrîp) Şeyh Hüseyin ve (yok) ve (yok) nam kimesneler sütte-i saadetime arzuhâl idüb bunlar kendü hallerinde arazlarıyla mukayyed ve hilaf-ı şer'-i şerif kimesneye vaz' kusurlarınbulmayub şer'an müdehale ve rencide olmak icab itmez iken (tahrîp) daime İbadullahın akçelerim be gayr-i hak arz (tahrîp)olan müteveli Mehmed dimekle mevsuf kimesne kendü halinde olubbin yüz altmış senesinde bunların hilâf-ı şer'-i şerif (tahrîp) ol-mikdar akçeleriyle meşruta mezra'aları öşründen bi-hakkın? mâlumü'l-keyl mahsullerin fuzuli gasb ve gadr-i külli eyledüğün bildirüb şer'le görülüb fuzulü arz eyledüğü akçe ve mahsülleri girü (tahrîp) icra-ı (tahrîp) şer' ve ihkâk-ı hak olunmak babında emr-i şerifim rica eyledikleri ecilden buyurduk ki hükm-ü şerifim vaduklarında ihzâr-ı hüsemâ kılub mukaddeman bir def'a şer'le görülüb fasl olunmayan hususların tamam-ı hak ve adl üzere mukayyed olub göresin i'lâm olunduğu üzere ol babda mukteza-yı şer'i kadimde amel idüb dahi bâde's-sübût mezburun hilâf-ı şer'i şerifve be-gayr-i fuzuli gasb eyledüğü akçe ve mahsulün takrirat-ı? hükm idüb tamamen tahsil ve bi-kusur alivirüb icrâ-yı hak eylesin min b'ad şer'i şerif ve emr-i hümâyunuma muhalif kimesneye iş itdurmeyüb ve kaziyede alâka ve medhalı olmayanları kat'an davâlarına karışdurmayub (tahrîp) üzere olanları isim ve resimleriyle vuku' sıhhati üzere yazub asitane-i saadetime arz ve i'lâm eyleyüb husus-ı mezburîçün bir dahi emr-i şerifim ısdâr varmalu ve muhtac itmeyesin şöyle bilesin alâmeti şerife i'timad kılâsın tahrîren evâsıt-ı şehr-i ş'abanü'l-muazzam sene selase ve sittin ve mi'e ve elf (1163)/ 16-26 Temmuz 1750.

Fotoğraf-18: Belgenin Transkripsiyonu

Nişan-ı şerif-i âli-şân sâmi-i mekân tuğray-ı garray-ı cihân sitân-ı hakânî hükmü oldur ki

Ruha kazasında Suruç nahiyesinde vâki şeyh Müslim zaviyesi vakfından olmak üzere vazife-i muayyene ile zaviye-i mezburenin şeyhi olan Seyyid Şeyh İbrahim divan-ı hümâyuna arzuhal idüb berât-ı âlişânımla mutasarrıf olduğu meşihat-ı mezburenin nısf hissesini kendü hüsn-ü rızâsıyla erbâb-ı istihkâkdan Seyyid Şeyh Mustafa'ya feragat ve kasr-ı yed idüb beratını teslim etmekle kasr-ı yedinden nısf hisse zaviye meşihati mezbure tevcih ve üzerinde kalan nısf hisse

meşihatı için dahi yedine başka berat-ı şerif-i âlişânım virilmek babında istid'â-yı inâyet etmeğin mucebince kasr-ı yedinden nısf-ı hissesini tevcih ve beratları virilmek ferman olmağla işbu râfî-i tevki-i refiü's-şân-ı hâkânı kıdvetüs-sulehâü's-sâlikin mezbur Seyyid şeyh İbrahim zide salâhaya mezid-i inayeti padişâhânem zuhura götürüb bin yüz altmış üç senesi şabanü'l-muazzamının on yedinci günü tarihiyle müverrih virilen ru's-ı hümâyüm mucebince üzerinde kalan nısf hisse-i meşihatı için bu beratı hümâyunu virdim ve buyurdum ki mezbur Seyyid Şeyh İbrahim zide salaha varub zaviye-i mezbure meşihatinden üzerinde kalan nısf hisse meşihata kema fi'l-evvel mutasarrıf olub edâ-yı hıdmet eyledikten sonra tayin olunan vazife-i muayyenesinden nısf hisse vazife-i muayyenesi evkaf-ı mezbure mahsulünden alub mutasarrıf ola şöyle bileler alamet-i şerife itımad kılalar (tahrip) tasi'i 'aşer (min şehr-i) Şab'an sene selase ve sittin ve mie ve elf (1163)/ 24 Temmuz 1750.

Fotoğraf-19: Belgenin Transkripsiyonu

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keîâm mevlâna Ruha kadısı zide fazlûhu tevki-i (refi-i hümâyün) vâsıl olucak malûm olaki Şeyh Müslim evlâtlarından sâdat-ı kiramdan kıdvetü's-sadatü'l-kirâm Seyyid Şaban zide şerefhu sūdde-i saadetime arz(uhal idüb) kura-ı Ruha mahallatından mahalle toprağında bi'l-fiil zabt ve tasarrufunda hâne-i avârizza ..... tekâlif talebiyle teaddi olunmak icab etmez iken mahalle-i mezbur ahâlisi avâriz ve imadad-ı hazeriyye ve sâir tekâlif ve ehl-i örf taifesi tarafından dahi kuyu harcı ve sâir bilâ emr-i şerif tekâlif-i şakka talebiyle teaddi itmeleriyle bundan akdem mürasele-i şer'i şerife olduklarında muârizadan örf men' birle cânib-i şer'den îlam .....tekrar müraseleden hâli oldukların bildirüb ol-bâbda kanun üzere emr-i şerifim rica eyledüğü ecilden kanun üzere amel olunmak emrim olmuşdur buyurdum ki vusul buldukda bu babda sâdir olan emrim üzere amel dahi husus-ı mezbur mukayyed olub göresin bundan dahl iden mezburların mahallesin toprağına bi'l-fiil zabt ve tasarrufunda hane-i avârizza bağılu emlak ve yerleri yoğise avârizza ve imdâd-ı hazeriye ve sair emr-i şerif ile tekâlif ve ehl-i örf talibi taifesi tarafından dahi kapu harcı ve bilâ emr-i şerif tekâlif-i şakka talebiyle teaddi ve rencide ettirmeyüb men' ve def' eylesesin min ba'd kanun ve emr-i hümâyünuma muhalif kimesneye iş ettirmeyesin ve vakfiyyede medhali olmayanları dahl ü taarruz ettirmeyüb isimlerin yazub arz eylesesin husus-ı mezbur için bir dahi şikâyet olmalı eylemeyesin şöyle bilesin alâmet-i şerife itımad kılarsın tahriren evail-i zi'l-kade sene hamse ve sittin ve meteyn ve elf (1165)/ 10-20 Eylül 1752.

Fotoğraf-20: Belgenin Transkripsiyonu

Emirü'l-ümerâi'l-kirâm kebirü'l-küberâi'l-fihâm zü'l-kadr-i ve'l-ihtirâm sâhibü'l-izz ve'l-ihtışâm el-muhtass-ı bi-mezid-i inâyeti'l-meliki'l-a'lâ Rakka Beylerbeyisi (yok) dâme ikbâlehü ve kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keîâm Ruha ve Birecik [kadıları] zide fazlühüma tevki'-i refi'-i hümâyün vâsıl

olucak malûm olaki Birecik Alaybeğisi olan darendegân-ıferman vacibü'l-iz'ân kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Ömer zîde kadrühü ile erbab-ı timardan (yok) ve (yok) ve (yok) ve (yok) nâm sipahiler ordû-yı hümâyunuma arzuhâl idüb bunlar kendü hallerinde olub hilâf-ı şer' ve kanun rencide eylemek icâb etmez iken sabıkân Rakka Beylerbeyisi olan (yok) hilâf-ı şer'i şerif bunlardan yedi yüz guruş cerime taleb idüb Dulkadiroğlu Mustafa nâm kimesneye cebren devr idüb bunlar dahi ikrâhen kabul etmekle mezbur Mustafa bunların hilâf-ı şer' ve kanun yedi yüz guruşların alub ziyade gadr ve teaddi eyledüğün ve bu bâbda Şeyhülislamdan fetva-yı şerifleri olduğun bildirüb mezburun hilâf-ı şer'i şerif alduğu akçeleri girü alıvirmek babında emr-i şerifim rica eyledikleri ecilden buyurdum ki hükm-ü şerifimle varduklarında ihzâr-ı hüsema kılub mukaddeman bir def'a şer'le görülüb bilâ gadr'i şer'i on beş yıl mürûr etmeyan d'avâların tamam-ı hak ve adl üzere teftiş ve tefahhus ve fetvâ-yı şerifelerine nazar idüb göresin arz olunduğu üzere olub fetvâ-yı şerifleri da'vâlarınamuvâfik ise ol-babda muktezâ-yı şer'i kâvim ve fetvâ-yı şerifeleri mucibince amel idüb dahi mezbur Mustafa bunlardan hilâf-ı şer'i şerif alduğu guruşları bade's-sübût şer'le hükm idüb bi-kusûr alvirüb taallül ve inad ettirmeyesin min ba'd şer'i şerife ve fetvâ-yı münif'e ve emr-i hümâyunuma muhâlif kimesneye iş ettirmeyesin hak üzere olub kazıyyede medhali olmayanları dahl ettirmeyüb eslemayanları yazub arz eyleyüb husus-ı mezbur için tekrar şikâyet olunub bir dahi emr-i şerifim varmalu eylemeyesin şöyle bilesin lâmet-i şerife itimâd kılâsin tahriren fi evâhir-i şehri muharremü'l-haram li-sene tis'a ve semânin ve mi'e ve elf (1189)/ 23 Mart-3 Nisan 1775.

Be makam-ı Sahra-i Davud Paşa.

Fotoğraf-21: Belgenin Transkripsiyonu

Ruha kazâsında Suruç nahiyesinde vaki' Şeyh Müslim zaviyesi vakfının vazife-i muâyylene ile meşihatine mutasarrıf olan iş bu rafî-i tevki'-i refiûş-şân-i hakâni Esseyyid Şeyh Ali Halife veledes zide şeref siyadete divân-ı hümâyuna arzuhâl idüb asitâne-i âliyyemden ve yedinde? azimet idüb (tahrîp) er kulu? yedinde olan beratı zayı? olmağla zayı?inden kaydından müceddeden yedine berat-ı şerif-i âli-şân verilmek babında istida'-yı inâyet-i meşihatine? mucibince meşihat sahibi mumâileyh Es-seyyid Şeyh Ali Halife veledes zide şeref siyadete kayd şart ve zayı?inden berat ita olunmak fermanımolmağın hakkımda mezid-i inâyet-i padişâhanem vücuda getürüb bin yüz seksan dokuz senesi ramazan-ı şerifinin ikinci günü tarihiyle suretin virilüb ru's-ı hümâyun mucibince zayı?inden müceddeden bu berat-ı hümâyunu virdim ve buyurdum ki mumaileyh Es-seyyid Şeyh Ali Halife veledes zide şeref siyadete varub (tahrîp) üzere zaviye-i mezkure vakfının vazife-i muâyylene ile meşihatine mutasarrıf olub eda-yı hizmet eyledikten sonra bundan evvel vazife-i muâyylene ile meşihat-ı mezkûre ne minval üzere mutasarrıf ola gelmiş ise yine ol-minval üzere vazife-i muâyyyenesin evkâf-ı mezkure mahsulünden mütevellisi olanlar yedinden alub mutasarrıf-ı ola şöyle bilesiz lâmet-i şerife itimâd

kılasız tahrîren fî'l-yevmi's-sâdis-i 'aşer min Şevval sen ts'a ve semane mi'e ve elf (1189)/ 11 Aralık 1775.

Fotoğraf-22: Belgenin Transkripsiyonu

Düstûr-ı mükerrerem müşir-i mufahham nizamı'l-âlem müdebbir-i umuru'l-cumhur bi'l-fikri's-sakıb mütemmim-i mehamu'l-en'am bi'r-reyis-i-sa'ib mümehhid-i bünyani'd-devlet ve'l-ikbal müşir-i erkanu's-sa'adet ve'l-iclalu'l-mahkûk bi-sunuf-ı 'avatıfu'l-meliku'l-a'la Rakka valisi vezirim (yok) Paşa edamallahu teâla iclâlehu ve kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazlu ve'l-kelam Mevlâna Suruc kadısı zide fazluhü tevki-i refi-i hümâyun vasıl olucak malûm olaki Suruc kazasına tâbi Müslim karyesi sakinlerinden Şeyh Ali zide salâha südde-i saadetime arzuhâl idüb bu kendü halinde arzıyla mukayyed ve kimesneye hin-i vekâleti olmayub müdahale olunmak icab etmez iken karye-i mezbûre sakinlerinden Şeyh Ali vekil-i meşhur kimesne kendü halinde olmayub bin yüz doksan senesinden şer'i şerif ve be-gayr-i hak malın olduğu beş yüz keyl hinta ve şâirini kabz-ı ahz ve gadr eyledüğün ve bu babda d'avasına muvâfık Şeyhü'l-islamdan fetva-ı şerife virildiğün bildirüb mahallinde şer'le görülüb ber-muceb-i fetvâ-yı şerife icra-yı şer' ve ihkak-ı hâk olunmak babında emr-i şerifim ricâ eyledüğün ecilden mahallinde şer'le görülmek emrim olmuşdur buyurdum ki (tahrip) emrim üzere amel dahi ihzâr-ı hüsema kılınub mukırr-ı ber vak'a-yı şer'le görülüb fasl olunmayan ahvallerin tamam-ı hak üzere mukayyed ve fetva-yı şerifesine nazar idüb göresiz i'lam olunduğu üzere ise ol-babda mukteza-yı şer'i kadim ve fetva-yı şerifesin mucebince amel idüb dahi ber-vech-i meşruh merkumun hilâf-ı şer'i şerif ve bi-gayr-i hakk ahz ve kabz eyledüğü ol miktar keyl hinta ve şâirin bade's-sübût hükm idüb tamamen tahsil ve buna (tahrip) bi-vech-i şer'i taallül ve muhâlefet itdirilmeyüb ber muceb-i fetvâ-yı şerife ve bir mukteza-yı şer'-i hatır-ı icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak eyleyesiz min' ba'd şer'i şerife ve fetvâ-yı münife ve emr-i âlişânıma muhalif kimesneye iş ettirmeyüb bu husus için tekrar emr-i şerifim varmalu eylemeyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerife itimad kılasız tahrîren fî evâil-i şehri Recebü'l-ferd li-sene seb'a ve ts'in ve mi'e ve elf (1197)/ 2-12 Haziran 1783.

Fotoğraf-23: Belgenin Transkripsiyonu

Nişan-ı şerif-i âli-şân sâmi-i mekân tuğray-ı garrâ-yı cihân sitân-ı hakâni hükmü oldur ki

Ruha kazâsı vüzâfatından Suruc nahiyesinde vâki merhum Şeyh Müslim kuddise sırrahü'l-azizin vakfının yevmi üç akçe vazife ile ber muceb-i şart-ı vâkif-ı câbisi olan erbâb-ı istihkâkdan işbu darende-i fermân-ı hümâyun Mevlâna Şeyh Mehmed mutasarrıf olub bir vechile hıdmet-i lâzimesinde azl i'câb olunur hisse olmayub bu âna değün evlâdiyet ve meşrutıyyet üzere mutasarrıf ola-gelmişler iken aherden hilâf-ı şart-ı vâkif İbrahim nâm kimesne alub mezbura külli gadr etmekle ref' olunub girü mezbura kemâ-kân iltica ve mukarrer kılınmak babında inâyet taleb etmeğün vâki sadaka idüb bu berât-ı hümâyunu virdim ve burdum ki b'ade'l-yevm

mezbur zikr olunan vakfı ref' olunan mezburun yerine kemâ-kân evlâdiyyet ve meşrutıyyet üzere câbisi olub hıdmet-i lâzımesin mer'i müeddi kılındıktan sonra yevmi üç akçe vazifesine mutasarrıf olub vakfın ruhu ve devâm-ı ömr-ü devlet için duâya müdâvemet ve mülâzemet göstere ol-babda taraf-ı aherden ferd dahl u taarruz kılmayalar şöyle bilub alâmet-i şerife itimâd kılalar tahriren fi evâhir-i şehri Şevvalî'l-mükerrerrem sene seb'a ve tis'in ve mi'e ve elf (1197)/ 17-27 Eylül 1783.

Mahruse-i Konstantiniyye

Fotoğraf-24: Belgenin Transkripsiyonu

Düstûr-ı mükerrerrem müşir-i mufahham nizamu'l-'alem mudebbir-i umuru'l cumhur bi'l-fikri's-sakıb mutemmmim-i mehamu'l-enam bi'r-reyi's-sa'ib mumehhid-i bünyani'd-devlet ve'l-ikbal müşir-i erkanu's-sa'adet ve'l-iclalu'l-[mahkuk bi-sunuf-ı] 'avatıfu'l-meliku'l-a'la Rakka eyâletinde mutasarrıf olan vezirim (yok) paşa edamallâhu teâlâ iclâlehü ve kıdvetül-kuzât ve'l-hükkâm ma'denül-fazl-u [ve'l-kelam] kadıları zide fazlühüma tevki-i refi-i hümâyün vasıl olucak ma'lum olaki Suruc nahiyesinde vâki şeyh Müslim zaviyesinin vazife-i muayyene ile bi'l-fiil (tahrıp) şeyhi olan kıdvetü'l-ulemâü's-sâlikîn Şeyh Muhammed zide salâha divan-ı hümâyünuma arzuhal idüb meşihati mezbur hâlâ üzerinde olub bir vechile hazır olub icab eylemezken aherden (tahrıp) kimesne seni ref' itdirdim deyü bir def'a iki senelik ve bir def'a bir senelik mahsulün fuzulî ahz ve kabz idüb (tahrıp) eylediğün bildirüb berâtı mucebince zabt ettirmeyüb mezburun fuzulü ahz ve kabz eylediğü mahsulü alıvmek babında emr-i şerifim rica idüb (tahrıp) mahfuz olan Anadolu muhasebesi defterlerine nazar olundukda Ruha kazasında Suruç nahiyesinde vâki Şeyh Müslim zaviyesinin meşihati vazife(si) (tahrıp) senesi cemaziyelevvelinin yığirmi sekizinci günü Seyyid İbrahim ref'inden Seyyid Mehmede tevcih olunduktan sonra zaviye-i mezburun vazife-i muayyenesi ile şeyhliği Şeyh Mehmed üzerine ve erbab-ı vezaif kendüden râzı ve şükran üzre iken Suruç nâibi Ali bey arzıyla hilâf-ı inhâ-ı mâl-ı vakfı ekl ü bel' eyledi deyü İbrahim alub ru's itdirüb lâkin vakf-ı mezburun mütevellisi ve erbâb-ı vezâfi Şeyh Mehmedin hüsn-ü haline şehâdet ve haber virmeğın mezbur İbrahim dahi yedinde olan (tahrıp) merkum Şeyh Mehmede teslim ve defter itdirmekle kasr-ı yedibnde müceddeden vâkıf ve mukarrer kılınmak ricâsına Suruç kadısı mevlânâ Osman zide fazluhu arz itmek (tahrıp) tevcih ve **bin yüz on yedi** senesi cemaziyeleherinin on altıncı günü tarihiyle müverrih virilen ru's-ı hümâyün ile berât-ı şerifi virilüb hâlen üzer(inde) derkenâr olmağın imdi derkenârı mücebince zabt ettirilmek bâbında ferman-ı âlişânım sâdır olmuşdur buyurdum ki hükmü şerifimle vardıkda bu bâbda sâdır olan emrim üzre amel idüb dahi meşihat-ı mezbur vech-i meşruh üzre merkum şeyh Mehmedin hâlen üzerinde olduğu hazine-i harem? defterlerine mukayyed olmağla yedinde olan beraf-ı âlişânım mücebince zabt itdirüb mezburu ve aheri (tahrıp) dahl ve tarruz ettirmeyesin mezbur (tahrıp) olvechile inha ile mahsulünden fuzulî olduğu var ise mukayyed olunub şer'le girü alvirüb ta'allül ve niza' ve inad ve muhalefet ettirmeyesin şöyle bilesin alâmet-i şerife itimad (kılâsın) tahriren fil

yemi't-t'asi min şehri Rebiü'l-evvel sene ihda?(tahrip) 'işrin ve mi'eteyn (ve elf)
(1221)/ 24 Mayıs 1806.

Fotoğraf-25: Belgenin Transkripsiyonu

Kıdvetü'n-nüvvâbü'l-müteşerri'in Suruc kazâsında naibü's-şer' olan Mevlâna (yok) zide ilmûhu tevki'-i refi'-i hümâyun vasıl [olucak] kazâ-i mezbura tabi Şirvan nâm karyede ve kurbuna karib yerde cami-i şerif olub mesâfe-i be'ide olmağla eyyâm-ı şitâda külli azab çekilüb müslümanlar sevvâb-ı cum'adan mahrum olmalarıyla ashab-ı hayratdan işbu darende-i fermân-ı hümâyun Mir Mehmed bin Osman nâm sahibü'l-hayr kendi etibba? malıyla karye-i mezbur müceddeden câmi-i şerif binâ ve hayr vaz' etmek için izn-i hümâyunum ricâsına istid'â-yı inâyet etmeğın izn-i hümâyunum (?) kılub buyurdum ki hükm-ü şerif vâcibü'l-etibba?ımlavardıkda göresiz karye-i mezburde mevzi-i mezbur arâzi-i mîrîye ve bir kimesnenin mülkü olmayub e'imme-i i hanefiye rıdvanullah-u teâlâ aleyhim ecmâin hazretlerinin tecviz eyledikleri yerde ise karye-i mezkûra müceddeden câmi-i şerif bina ve hayr vaz' idüb ikamet salâvat-ı cuma' ve 'yidin olunub devam-ı ömr ve devlet için duâya müdâvemet göstere şöyle bilüb alâmet-i şerife i'timad kılalartahriren evâhir-i Cemâziyevvel sene ihdâ ve 'işrin ve mi'eteyn ve elf
(1221)/ 3 Ağustos 1806.

Konstantiniyye.

Fotoğraf-26: Belgenin Transkripsiyonu

Nışan-ı şerif-i âli-şân sâmi-i mekân tuğray-ı garray-ı cihân sitân-ı hakâni hükmü oldur ki

Şuruç Kazasına tabi Şirvan nâm karyede vâki ashab-ı hayratdan Mir Mehmed bin Osman nâm sahib-i hayrât izn-i hümâyun ile binâ eylediği câmi-i şerife hatib nasb ve tayin olunmak lazım ve mühim olmağla erbâb-ı istihkâkdan bâni-i mezbur işbu râfi-i tevki'i refiü's-şân-ı hâkâni mevlânâ Mir Mehmed halife bin Osman her vechile layık ve mahal ve müstehak olmağın hitâbet-i mezkûre bervech-i hasbi tevcih olunub yedine müceddiden emr-i şerif-i âlişânım virilmek babında istid'â-yı inâyet etmeğın vech-i meşruh üzre merkum tevcih ve sadaka idüb bu berat-ı hümâyün saâdetmakrun virdim ve buyurdum ki ba'de'l-yevm mevlânâ-yı merkum mir mehmed halife bin Osman varub zikrolnan câmi-i şerifde hatib olub hıdmet-i lazimesin meri ve müeddâ' kıldıktan sonra bervech-i hasbi mutasarrif olub vakfın ruhu ve devam-ı ömr-ü devlet için ve duâya müdâvemet gösterib şöyle bilüb alâmet-i şerife itimad kılalar tahriren fi'l-yevmi's-samin ve 'işrin min şehri Cemâziyevvel sene ve ihdâ ve 'işrin ve mi'eteyn ve elf. (1221)/ 5-15 Ağustos 1806.

Fotoğraf-27: Belgenin Transkripsiyonu

Nişan-ı şerif-i âli-şân sâmi-i mekân tuğray-ı garra-yı cihân sitân-ı hakânî hükmü oldur ki

Suruç kazâsında vâki Şeyh Müslim zaviyesinin ber-vech-i hasbî nısf hisse türbedârlığına mutasarruf olan erbâb-ı istihkakdan iş bu rafî-i tevki'-i refî'ü'ş-şân-ı hâkanî Eş-şeyh Osman halife bi'l-fiil berât-ı şerifimle Şeyh Ali bin Hasan mahlûlünden mutasarruf olub lâkin yedinden olan beratı zâyîi olmağla darsaadetimden gerü kaydı mucebince zayı'den tevcih olunub yedine müceddeden berat-ı şerif-i âli-şânım virilmek babında istid'âyı inâyet itmeğın berât-ı atiki zuhurunda amel itibar olunmayub kaleminde hakkak' olunmak sebebi talebiyle zây'iden merkuma tevcih ve sadaka idüb bu berat-ı hümayun saadet-makrunu virdim ve buyurdum ki bade'l-yevm merkum Eş-şeyh Osman halife varub zaviyede kemâkân nısf türbedar olub hıdmet-i lâzımesin mer'î ve müeddâ' kaldıktan sonra bervech-i hasbî mutasarrıf olub vakfın ruhu ve devâm-ı ömr-ü devletiçün duâya müdavemet göstere bu babda taraf-ı aherden ferd mani ve mezâhim ve muâriz olmayub asla dahl ve taarruz kılmayalar şöyle bilip alâmet-i şerif itimad kılalar tahriren fi'l-yevmi'r-râbi min şehri'l-Cemâzielahir sene ihda ve işr'in ve mi'eteyn ve elf (1221)/ 19 Ağustos 1806.

Kostantiniye el-mahruse.

Fotoğraf-28: Belgenin Transkripsiyonu

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keâm mevlâna Ruha kadısı zide fazlihü tevki'-i refî-i hümayun vâsil olucak mâlum olaki Ruha kazâsında Suruç nahiyesinde Şeyh Müslim zaviyesi vakfının sülüs hisse cibayet cihetine mutasarrıf olan Seyyid Mehmed Bozan Halife diyâr-ı ahire gidüb yed-i hâli ve hıdmet-i m'uattal kalmağla erbâb-ı istihkakdan Esseyyid Şeyh Müslim üzerine merkumunun terk-i hıdmetinden vazife-i mersumesiyle tevcih ve yedine bir kıt'a berât-ı âlişânım virilmesini vakf-ı mezbur mütevellisi ba-memhur arz eylediği ecilden hazine-i amiremde mahfuz Anadolu muhasebesi defterlerine nazar olundukda Ruha Kazasında Suruç nahiyesinde vaki Şeyh Müslim zaviyesi vakfından almak üzere (tahrir) vazife ile sülüs hisse-i muayyene cihetine mutasarrıf olan Seyyid Şeyh Abdurrahman halife ibn İsmail fevt olmağla mahlûlünden bin iki yüz yigirmi bir senesi Cemazielahiresinin on birinci günü kendü arzihalim ve sâdır olan ru's-ı hümayun mucebince Esseyyid Mehmed Bozan halifeye tevcih olunub berat-ı alişânım virildiği muhasebe-i merkumeden ve muktezası ba'de's-sübût sülüs hisse cibayete refî'i arz olunan Seyyid Mehmed Bozan bundan akdem mahlûlünden tevcih ve edasına bilâ niza' üzerinde olub refîi üzere lazım gelmeyüb ancak merkumu diyâr-ı aherden gönderdiği tahrir olunduğundan bu surette cem'i marifeti ve marifet-i şer'le sülüs hisse cibayete aid ve râci' olan muceb-i beratı her ne ise hâlel getirmemek hıdmeti idare olunmak üzere berât-ı alişânım süduru iktiza eylediği ru's-ı hümayunumdan başka başka derkenar olunmağın imdi mukteza-ı derkenar mucebince amel olunmak babında ferman-ı alişânım sâdır olmuştur

buyurdum ki hük-m-ü şerifim vardukda bu babda sâdır olan emrim üzere amel idüb dahi vakf ve iştirak yevmi bir akçe vazife ile sülüs hisse cibâyet cihetine merkur Seyyid Mehmed Bozan'a tarih-i mezkûrda tevcih olunub berat-ı âlişânım virildiği hazine-i âmirem defterlerinde mukayyed olmağla sen ki kadı-ı mumaileyhsin husus-ı mezkûru cümle marifeti ve marifet-i i şer'le sülüs hisse cibayete aid ve râci olan muceb-i beratı her ne ise halel getirmemek üzere vekâletile hizmet-i mezkureyi idare ve rüyet itdirdüb hilâf-ı şer'-i şerif ve muğayir-i emr-i âlişânım hareket itdirmeyesin şöyle bilesin âlemet-i şerife itimad kılâsın tahriren fi'l-yevmi'l-ışrin Şevvalü'l-mükerrem sene ihda ısr'ın ve mi'eteyn ve elf (1221)/ 31 Aralık 1806.

Fotoğraf-29: Belgenin Transkripsiyonu

Nişan-ı şerif-i âli-şân sâmi-i mekân tuğray-ı garray-ı cihân sitân-ı hakânî hükümü oldur ki

Bin iki yüz yirmi üç senesi cemaziyel ahirinin dördüncü günü taht-ı âli bâht-ı Osmanî üzere cülüs-ı hümâyun meymenetmakrûn vâki olub umûman tecdid-i berâvat olunmak fermanın olmağın binaen aleyh halen Ruha kasabasında Suruç nahiyesinde vâki Şeyh Müslim zaviyesi vakfından olmak üzere yevmi bir akçe vazife ile sülüs hisse cibayetine mutasarrıf olan işbu râfi'-i tevkî'-i refi'ü's-şânî hâkani Es-seyyid Eş-şeyh Osman halife veledes zide salâha yedinde olan atik beratı darsaadetime getirüb tecdidin rica eylemeğın hakkında mezidi inâyet-i padişâhânem vücuda getirüb atik beratı mucebince tarih-i merkurda müceddeden bu berât-ı hümâyunu virdim ve buyurdum ki mezbur Es-seyyid Eş-şeyh Osman halife veledes zide salâha varub uslûb-ı sâbık üzere sülüs hisse cibâyete mutasarrıf olub edâ-yı hizmet eyledikten sonra tayin olunan yevmi bir akçe vazifesin evkâf-ı mezbûr mahsûlünden mütevellisi olanlar yedinden alub mutasarrıf ola şöyle bileler alâmet-i şerife itimad kılalar tahriren fi'l-yemvi'l-ışrin şehri Saferü'l-hayr li sene ihdâ ve selâsin ve mi'eteyn ve elf (20 Safer1231)/ 21 Ocak 1816.

Fotoğraf-30: Belgenin Transkripsiyonu

Nişan-ı şerif-i âli-şân sâmi-i mekân tuğray-ı garray-ı cihân sitân-ı hakânî hükümü oldur ki

Bin iki yüz yigirmi üç senesi Cemaziyelahirinin dördüncü günü taht-ı âli-baht-ı Osmanî üzere cülüs-ı hümâyun meymenet makrûnum vaki olub umûmen tecdid-i berevât olunmak fermanım olmağın binaenaleyh halen Ruha kazâsında Suruc nahiyesinde vâki Şeyh Müslim zaviyesi vakfının nisf vazife-i muayyene ile nisf hisse şeyh olan işbu râfi'-i tevkî'-i refi'ü's-şân-ı hâkani kıdvetü's-sülehaü's-salikîn Şeyh Osman Halife zide salâha yedinde olan atik berâtın darsaadetime gönderüb tecdidin rica etmeğın hakkında mezidi inayeti padişâhanem vücuda getirüb atik beratı mucebince tarih-i mezbûrdan müceddeden bu berat-ı hümâyunu virdim ve buyurdum ki min ba'd Şeyh Osman Halife zide salâha varub uslub-ı sabık üzere nisf hisse meşihat-i mezkûre mutasarrıf olub edâ-yı hizmet eyledikten sonra bundan evvel nisf hisse vazife-i muayyenesine ne vechle mutasarrıf olagelmış ise

yine ol-vechle nısf vazife-i muayyenesin evkâf-ı mezkûre mahsulünden mütevellisi olanlar yedinden alub müdahale olunmaya şöyle bileler alamet-i şerife itimad kıllalar tahriren fi'l-yevmi'l-ışrin min şehri-i Saferü'l-hayr sene ihda ve selasin ve mi'eteyn ve elf be-makam-ı kostantiniyye el-mahsure (1231). 21 Ocak 1816.

Fotoğraf-31: Belgenin Transkripsiyonu

Nişan-ı şerif-i âli-şân sâmi-i mekân tuğray-ı garray-ı cihân sitân-ı hakânî hükmü oldur ki

Suruc kazasında Şeyh Müslim zaviyesinin bervech-i hasbi türbedarlığına mutasarrıf olan erbâb-ı istihkakdan işbu râfi-i tevki-i refiü's-şânî hâkanî Esseyyid Eşşeyh Osman zide salâha bilfiil berât-ı şerifle mutasarrıf olub (...) yedinde olan beratı zâyi olmağla der-saadetimden girü ve kadimden kaydı mücebince yedine müceddiden berât-ı şerif-i âlişânım virilmek babında istid'a-yı inâyet eylemeğın sadr olan ferman-ı âlilerine imtisâlen işbu arzuhal ve derkenâra nazar olundukda Suruc kazasında Şeyh Müslim zaviyesinin ber-vech-i hasbi türbedarlık cihetine bâ-berât-ı âlişân mutasarrıf olan sahib-i arzuhal Seyyid Eşşeyh Osmanın berâtı zâyi olmağla zâyi'den berât-ı şerif ihsan buyurulmak babında istid'a-yı inâyet ider kazâ-i mezbûr naibi Şeyh Mehmed Mes'ud arzıyla bin iki yüz on iki senesi Cemaziyelâherinde mezkûr türbedarlığın nısfı Şeyh Ali bin Hasan mahlülünden ve nısf-ı aheri Şeyh Mehmed mahlülünden bi'l-istid'â bilâ veled fevti vâki ise şartıyla b'ade bin iki yüz yigirmi bir senesi Cemaziyelâherinin on dördüncü günü tarihiyle müverrihe ve müsahhîh sâdırolan fermân-ı âli mucebince merkum Esseyyid Eşşeyh Osmana tevcih olunduğu derkenarından müstebân ve merkumu cihet-i mezkûreye mutasarrıf olub berât-ı zayı olub minha? kazâ-i mezbur ahalisinden vakf-ı mezbur mütevellisi Seyyid Şeyh Nebi bin Müslim ve Seyyid Hüseyin bin Seyyid Ahmed nâm kimesneler ale't-târikü's-şehâde ihbâr etmeleriyle ber müceb-i ihbâr merkum Esseyyid Eşşeyh Osmanın yedinde kadimden berât-ı şerif-i âli-şân buyurulub ve alemü'l-ulemaî'l-mütebahhirin bi'l-fi'il Anadolu Kazaskeri Mevlâna Seyyid Mustafa idüb edamullahu teâlâ fezailehü i'l'am itmeleriyle i'lâmı mucebince mezburun berât virilmeğın bin iki yüz otuz bir senesi rebülaherinin altıncı günü tarihiyle müverrihe ve müsahhîh fermân-ı âli sâdır olmağla sâdır olan ferman-ı âli mucebince merkum sadaka idüb bu berat-ı hümâyun sa'adet-makrunu virdim ve buyurdum ki ba'de'l-yevm merkum Esseyyid Eşşeyh Osman zide salâha varub zikr olunan zaviyenin türbedarı olub hıdmeti lâzımesin mer'î ve müeddi kıldıkdan sonra bervech-i hasbi mutasarrıf olub vâkıfın ruhu ve devam-ı ömr-ü devletiçün duâya müdâvemet göstere şöyle bilüb alâmet-i şerife i'timad kıllasız tahriren fi'l-yevmi'l-hadi-i 'aşer min şehri-i Rebiülevvel li-sene hadi ve selasin ve mieteyn ve elf (1231) 15 Şubat 1816.

Be-mâkam-ı Konstantiniyye.

Fotoğraf-32: Belgenin Transkripsiyonu

Nişan-ı şerif-i âli-şân sâmi-i mekân tuğray-ı garray-ı cihân sitân-ı hakânî hükmü oldur ki

Nezaret-i evkâf-ı hümâyun mülûkanem mülhak evkafdan Suruc kazâsında vaki' Şeyh Müslim zaviyesi vakfının ber-vech-i hasbi türbedarlık ciheti Seyyid Şeyh Bozan ve Seyyid Şeyh Hüseyin ibn Şeyh Süleyman üzerlerinde iken merkûmandan Seyyid Şeyh Bozanın vefâtı vuku'yla mahlûlünden kebir ehl oğulları meşayihdan Nebi ve Mustafa ve Mehemd ve Hamza ve Ahmed ve Hasana iştiraken ve diğer nısfının mutasarrıfı Merkum Seyyid Şeyh Hüseyinin hüsn-ü vefasıyla ferağ ve kasr-i yedinden mumâileyhimun Şeyh Nebiye müstakilen tevcihi hususu mahallinden bilimüm erbab ve arızaya inha olunmuş Milli? inha nizamına tevakkuf eylemiş olduğundan ber-muceb-i inha merkum Şeyh Bozanın hissesi mahlûlünden oğulları mumâileyhime iştiraken ve merkum Şeyh Hüseyinin hissesi kasr-i yedinden mumâileyhimeden mezkur (tahrir) müstakilen ber-muceb-i nizamü'n-nefs bila-kusur eda-yı hıdmet eylemek ve terk ve tekâsül iderler ise ref'lerinden ahire virilmek şartıyla tevcih ve yedlerine başka başka berat-ı şerifim i'ata olunmak babında sâdır olan hümâyunum nazırı olub mecidiye ve imtiyaz nişân-ı hümâyunumun birinci rütbe (tahrir) hâmil olan diyar-ı meşhed vezirim düstur-u mükerrem müşir-i mufahham nizâmü'l-'alem müşir-i? Ali GalibPaşa edamallahu teâlâ iclalehu tefhis itmekle mucebince tevcih olunmak fermanım olmağın bin iki yüz yetmiş üç senesi zilhiccesinin (tahrir) üçüncü günü tarihiyle müverrih virilen r'us-ı hümâyunum mucebince nısf hissesiçün lazımü's-südûr olan diğer bir kıt'a berat-ı şerifim virilmekle ber-vech-i muharrer mumâileyh işbu râfi'-i tevki'-i refiü's-şânî hâkanî Şeyh Nebi Halife zide salâhaya nısf hisse türbedarlık ciheti için dahi bu berat-ı hümâyunumu virdim ve buyurdum ki mumâileyh fâriğ-i merkumun kasr-ı yedinden nısf hisse cihet-i mezbur şart-ı mezkur üzere müstakilen mutasarrıf olub işbu berat-ı âlişânıma muğâyir ber-vech-i hasbi türbedarlığı umuruna taraf-ı aherden müdehale eylemeyeler şöyle bileler alâmet-i şerife itimâd kılalar tahriren fi'l-yevmi'l-'ışrin min şehri-i Safer sene erb'a ve seb'in ve mi'eteyn ve elf (1274)/ 10 Ekim 1817.

Fotoğraf-33: Belgenin Transkripsiyonu

Nişan-ı şerif-i âli-şân sâmi-i mekân tuğray-ı garray-ı cihân sitân-ı hakânî hükmü oldur ki

Nezaret-i evkâf-ı hümâyun-ı mülûkanem mülhak evkafdan Suruc kazâsında vaki' Şeyh Müslim zaviyesi vakfının ber-vech-i hasbi türbedarlık ciheti Seyyid Şeyh Bozan ve Seyyid Şeyh Hüseyin ibn Seyyid Şeyh Süleymanın üzerlerinde iken merkumândan Seyyid Şeyh Bozanın vefâtı vuku'yla mahlûlünden kebir ve ehl oğulları meşayihdan Nebi ve Mustafa ve Mehmed ve Hamza ve Ahmed ve Hasana iştiraken ve diğer vakfının mutasarrıf-ı merkum Seyyid Şeyh Hasanın hüsn-ü vefasıyla ferağ ve kasr-ı yedinden mumâileyhden Şeyh Nebiye müstakilen tevcihi hususu mahallinden bilimüm mazbata ve arizâ inha olunmuş ve milli (tahrir) nizamına tevakkuf eylemiş olduğundan ber muceb-i inha merkum Şeyh Bozanın hissesi mahlûlünden oğulları mumâileyhime iştiraken ve merkum Şeyh Hasanın hissesi kasr-ı yedinden mumâileyhimeden merkum Şeyh Nebi halifeye müstehak

ber muceb-i nizam-ı (tahrip) bila- kusur eda-yı hıdmet itmek ve terk ve tekâsül iderse ref'lerinden ahere virilmek şartıyla tevcih ve yedlerine başka başka berat-ı şerifim i'ata olunmak babında sâdır olan (tahrip) nazırı olub mecidiye imtiyaz nişân-ı hümâyunları[nın] (tahrip) ve diyar-ı meşhed vezirim düstûr-u mükerrem müşir-i mufahham nizâmü'l-'âlem müşir-i... Ali Galib Paşa edamallâhu tea'la iclâlehu (tahrip)mucebince tevcih olunmak fermanım olmağın bin iki yüz yetmiş üç senesi zilhiccesinin yigirmi üçüncü günü tarihiyle müverrih virilen ru's-ı [hümâyunum] mucebince nısf hissesi için lazımü's-südur olan diğ'er bir kıt'a berat-ı şerifim virilmekle ber-vech-i muharrer mumaileyhim iş bu râfi'un tevki-i refiü's-şân-ı hâkanî Nebi ve Mustafa ve Hamza ve Ahmed ve Hüseyin zide salâhûma nısf hisse türbedarlık ciheti için dahî bu berât-ı hümâyunumu virdim ve buyurdum ki mumaileyhim babaları müteveffa-yı merkumun (tahrip) nısf hissesi ciheti mezkura şart-ı mezkur üzere iştiraken mutasarrıflar olub iş bu berat-ı şerifime muğayir bervech-i hasbi türbedarlıkları umuruna taraf-ı aherden müdahale eylemeyeler şöyle bileler alâmet-i şerife itimâd kılalar tahriren fi'l-yevmi'l-'ışrin min şehri Saferü'l-hayr sene erba' ve seb'in ve mi'eteyn ve elf (1274)/ 10 Ekim 1817.

Fotoğraf-34: Belgenin Transkripsiyonu

Bin iki yüz doksan üç senesi şa'banı şerifin onbirinci günü taht-ı âli-baht-ı osmanî üzere cülûs-ı hümâyun saadet makrun-ı mülûkânem vaki olub umumen tecdid-i berevât olunmak kaide-i mer'iyye-i saltanat-ı seniyyeden olunmuş olduğuna binaen memâlik-i şâhanemde bulunan bilcümle hademe lazıme ve saireye canib-i hazine-i lazıme-i hümâyunumdan i'tâ kılınmış olan berâvat-ı şerife kuyuduyla tatbik ve muamelât aklamına sairesi terfik olunarak muciblerince ashab-ı yedlerine tecdiden berevâtı âli-şânımın i'tâsı lüzûmu sadır olan fermân-ı âli-şânım iktizasından görünmüş olmağla li-ecli't-tecdid takdim kılınan berevât-ı şerife-i mezkûreden evkâf-ı mülhakâtından Ruha kazasında Suruc nahiyesinde Şeyh Müslim zaviyesi vakfından olmak üzere yevmi bir akçe vazife ile sülûs hisse cibayet ciheti bin iki yüz yetmiş üç senesi zilhiccesinin evâhiri tarihiyle uhdelerinde olduğu kayda tebeyyün iden işbu râfi'-un tevki'-i refiü's-şân-ı hakânî Şeyh Nebi ve Şeyh Mustafa ve Şeyh Mehmed ve Şeyh Hamza ve Şeyh Ahmed ve Şeyh Hasan zide salâha cihete tecdiden bu berât-ı hümâyunu virdim ve buyurdum ki mumâileyhim cihet-i mezbure hissesine vazife-i mersûmesiyle mutasarrıflar olub kemâfi's-sâbık edâ-yı hüsnü hıdmet eyliyeler tahriren fi'l-yevmi's-sâni min şehri Cemaziyelahir sene hamse ve tis'in ve mi'eteyn ve elf (1295)/ 3 Haziran 1878.

Fotoğraf-35: Belgenin Transkripsiyonu

Nişan-ı şerif-i âli-şân sâmi-i mekân-ı tuğray-ı garrâ-yı cihân sitân-ı hakânî hükmü oldur ki

Bin iki yüz doksan üç senesi şa'banı şerifin onbirinci günü taht-ı âli baht-ı osmanî üzere cülûs-ı hümâyun meymenet makrun-ı mülûkânem vaki olub umumen tecdid-i berevât olunmak kaide-i mer'iyye-i saltanat-ı seniyyeden olunmuş olduğuna

binâen memâlik-i şâhanemde bulunan bilcümle hıdmet-i lazıme vesaire canib-i hazine-i lazıme-i hümayunumdan i'tâ kılınmış olan berâvat-ı şerife kuyuduyla tatbik ve muamelât aklamına vesairesi ...olunarak mucabberince ashab-ı yedlerine tecdid-i berevâtı âli-şânın i'tâsı lüzûmu sâdır olan fermân-ı âli-şânım iktizasından görünmüş olmağla li-eclî't-teccid takdim kılınan berevât-ı şerife-i mezkûreden evkâf-ı mülhakâtdan Ruha kazâsında Suruc nahiyesinde Şeyh Müslim zaviyesi vakfından olmak üzere vazife-i muâyneyi hisse-i meşihat ciheti bin iki yüz yetmiş dört senesi Muharreminin evâhiri tarihiyle guresinde olduğu kabz-ı tebeyyün iden işbu râfi'-i tevki'-i refiü's-şân-ı hakâni Şeyh Nebi bin Bozan zide salâhaya tecdiden bu berât-ı hümayunu virdim ve buyurdum ki mumâileyhim cihet-i mezbure hissesine vazife-i mersûmesiyle mutasarrıflar olub kemâfi's-sâbık edâ-yı hüsnü hıdmet olunmuk şartıyla cihet-i mezkure bilâ-sene vazife-i muâyneyesiyle mutasarrıf ola tahriren fi yevmi's-sâni min şehri Cemaziyelahir sene hamse ve tis'in ve mi'eteyn ve elf (1295)/ 3 Haziran 1878.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Tapu Tabir Dafterleri (BOA. TD) 184, 276, 496, 501.

Maliyeden Müdever Dafterler (BOA. MAD) 75

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü

Kayıd-ı Kadime Arşivi (TKGM KKA, TD) 173.

Diğer Kaynaklar

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, İstanbul 2002.

Durukan, Aynur-Mustafa Akpolat, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ve Rumkale'de Taşınmaz Kültür Varlıkları*, Ankara 1999.

Plessner, M., "Suruç", *MEB İA*, C.XI.

Solakzade Mehmed Hemdemi, *Solakzade Tarihi*, C.II, (Yay. Vahit Çabuk), Ankara 1989.

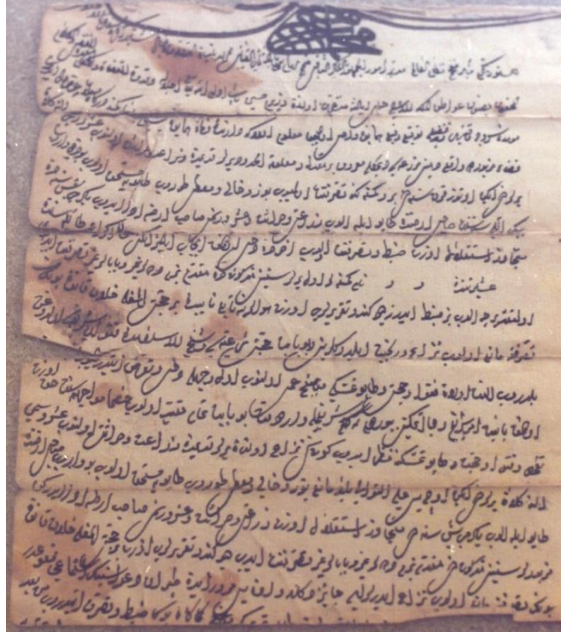
Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ankara 1965.

_____, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarihi*, İstanbul 1971.

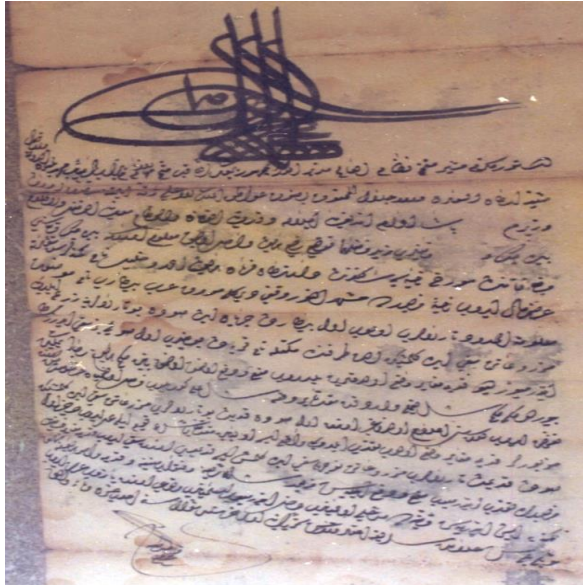
Uzunçarşılı, İ. Hakkı *Osmanlı Tarihi*, C.II, Ankara 1964.

Yılmaz, Ali, *XVI. Yüzyılda Birecik Sancağı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

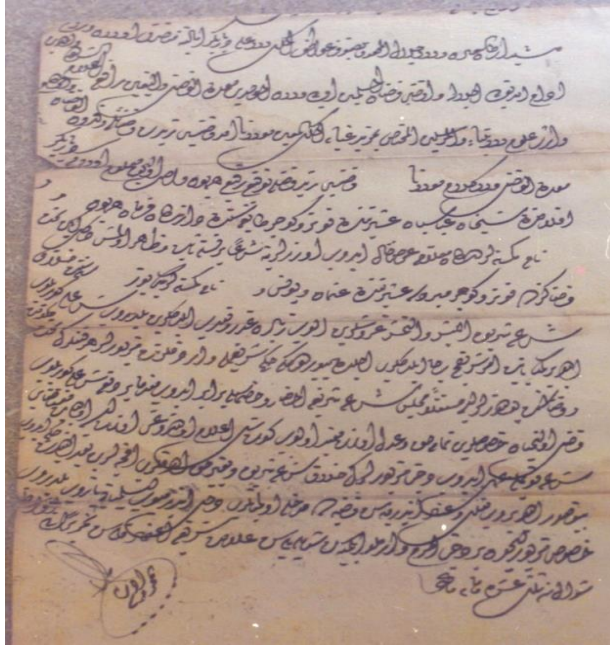
Fotoğraf-1: Belgenin Aslı

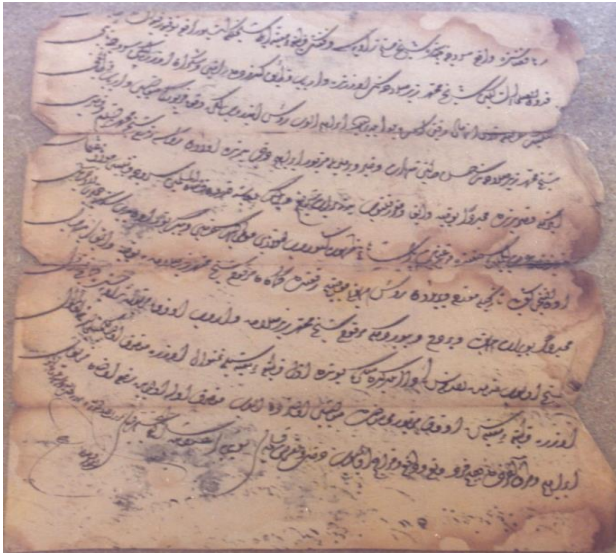
Fotoğraf-2: Belgenin Aslı

Fotoğraf-3: Belgenin Aslı

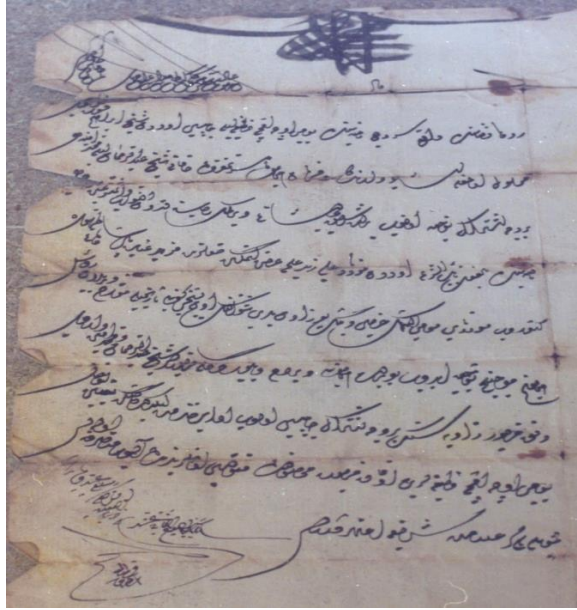

Fotoğraf-4: Belgenin Aslı

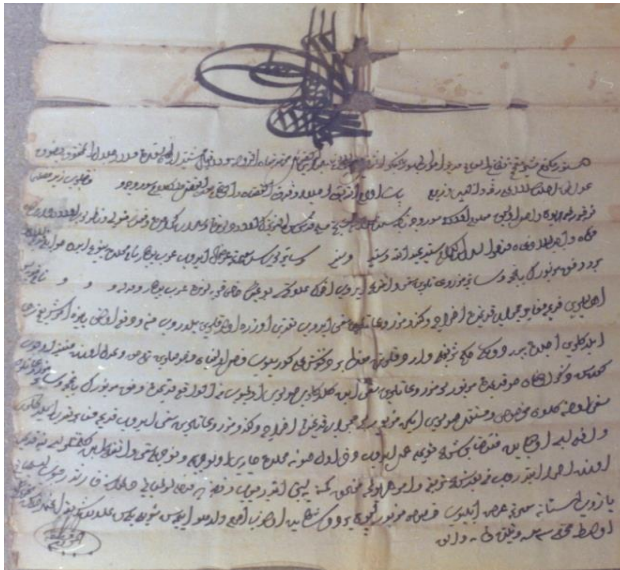

Fotoğraf-5: Belgenin Aslı

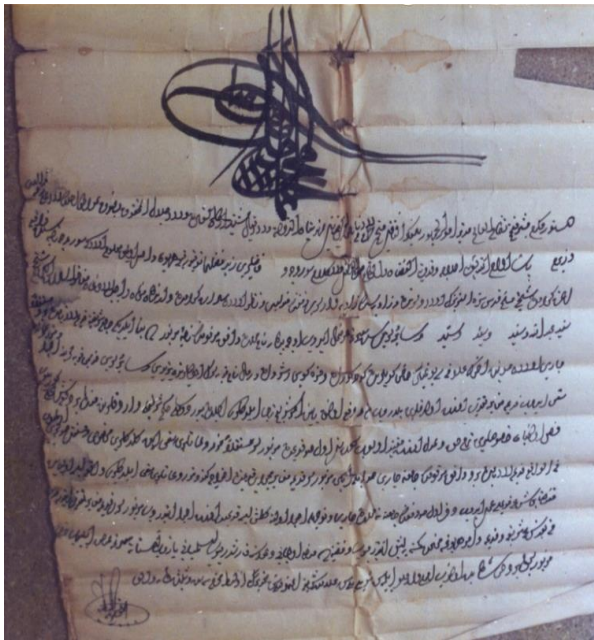
Fotoğraf-6: Belgenin Aslı

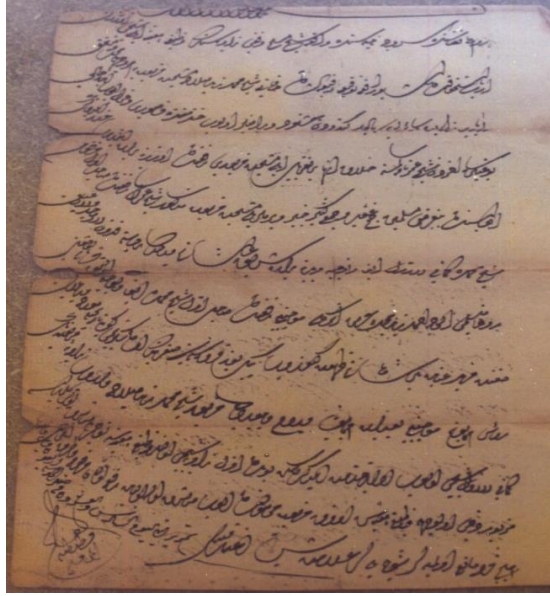
Fotoğraf-7: Belgenin Ashı

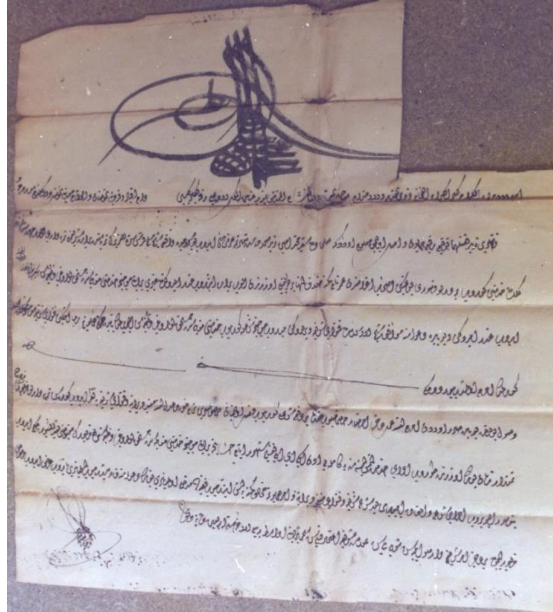
Fotoğraf-8: Belgenin Ashı

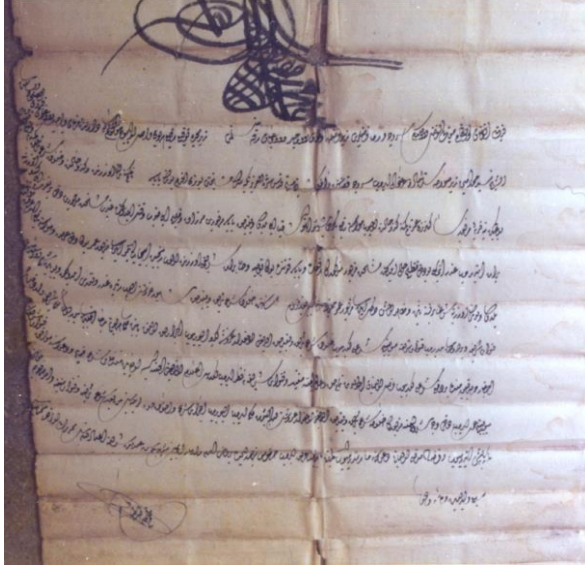
Fotoğraf-9: Belgenin Aslı

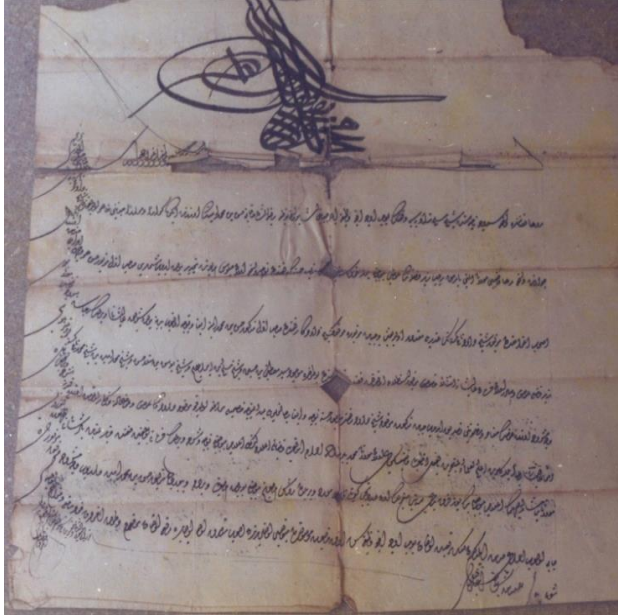
Fotoğraf-10: Belgenin Aslı

Fotoğraf-11: Belgenin Aslı

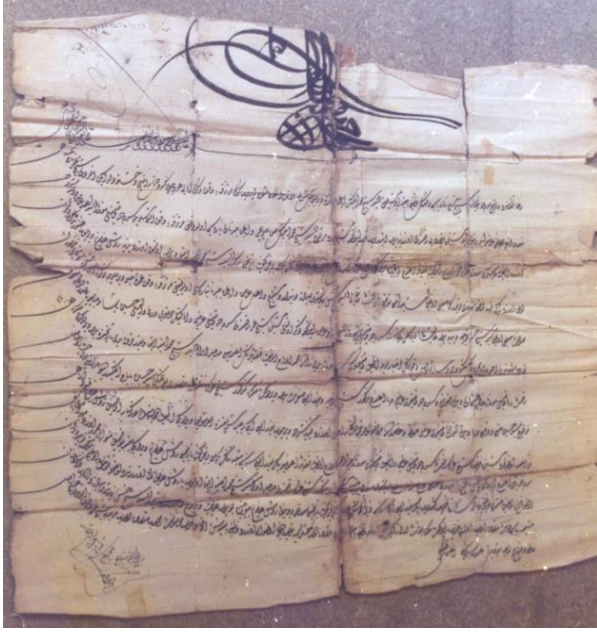

Fotoğraf-12: Belgenin Aslı

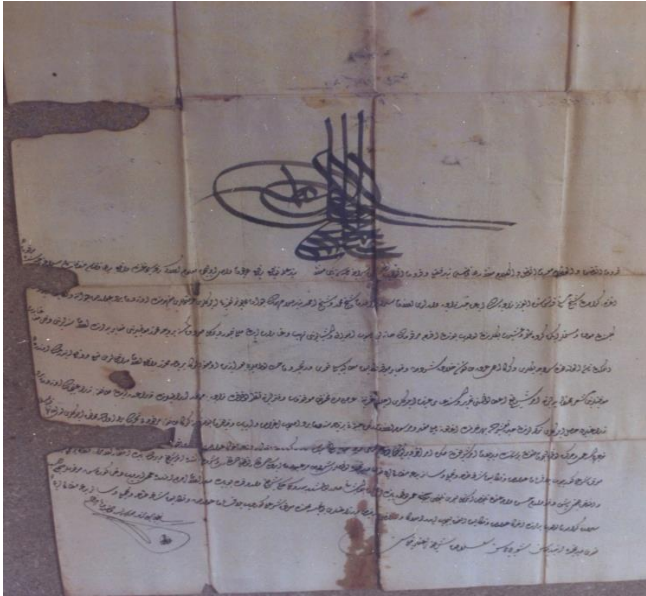

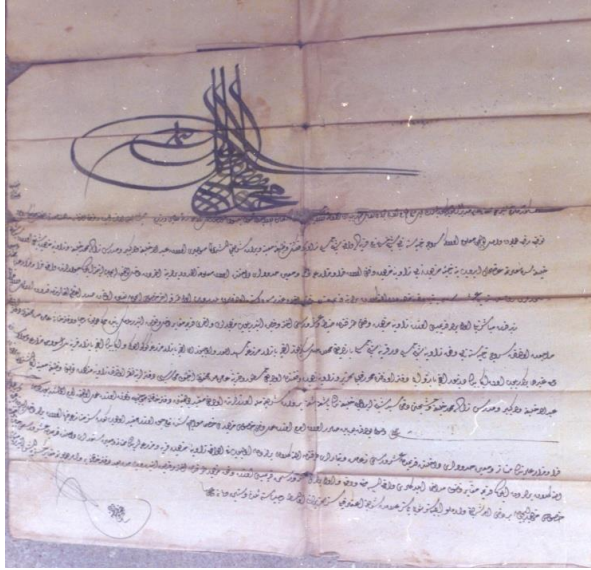
Fotoğraf-13: Belgenin Aslı

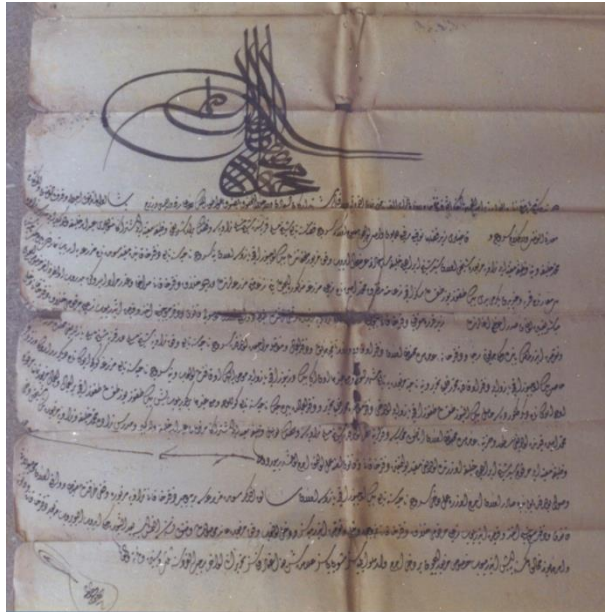
Fotoğraf-14: Belgenin Aslı

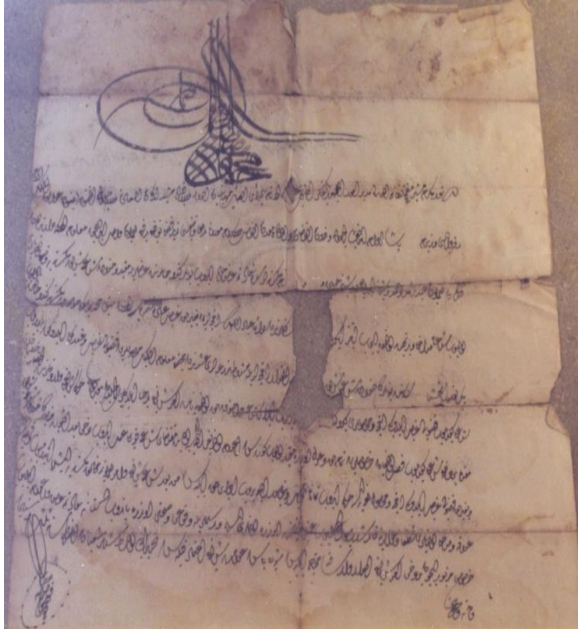
Fotoğraf-15: Belgenin Aslı

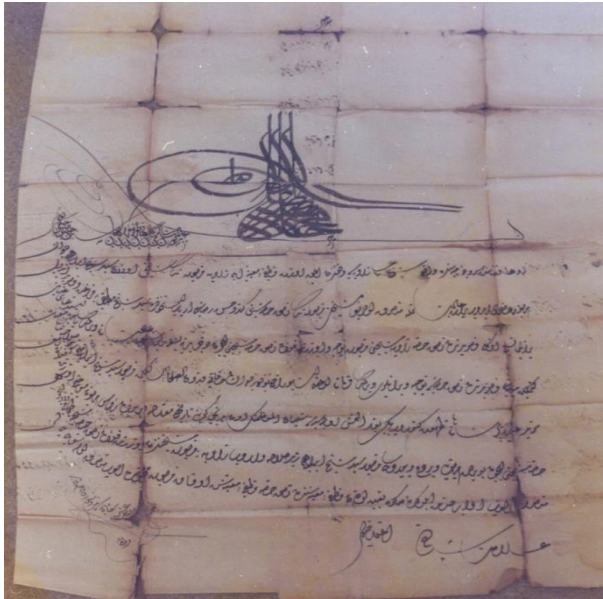
Fotoğraf-16: Belgenin Aslı

Fotoğraf-17: Belgenin Aslı

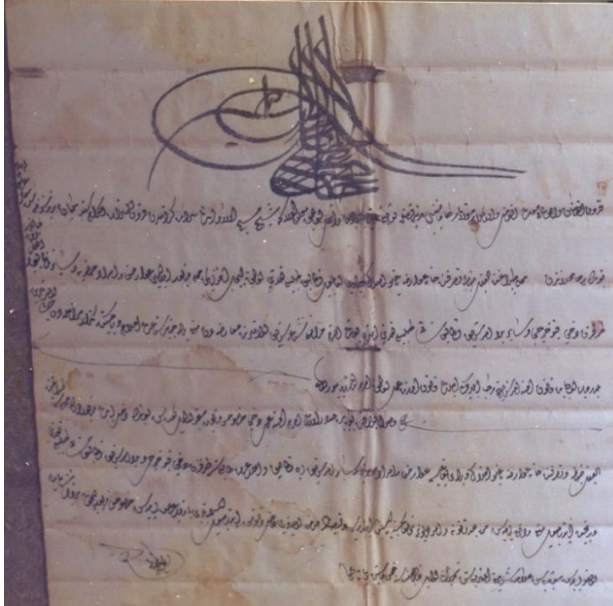

Fotoğraf-18: Belgenin Aslı

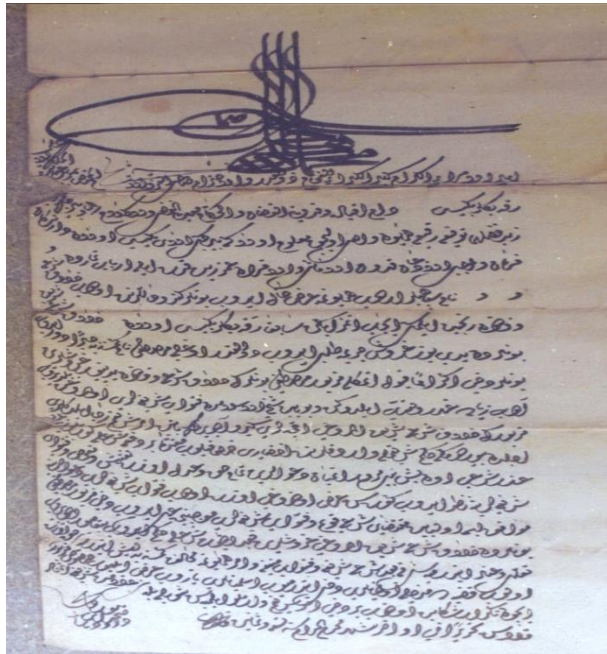

Fotoğraf-19: Belgenin Aslı

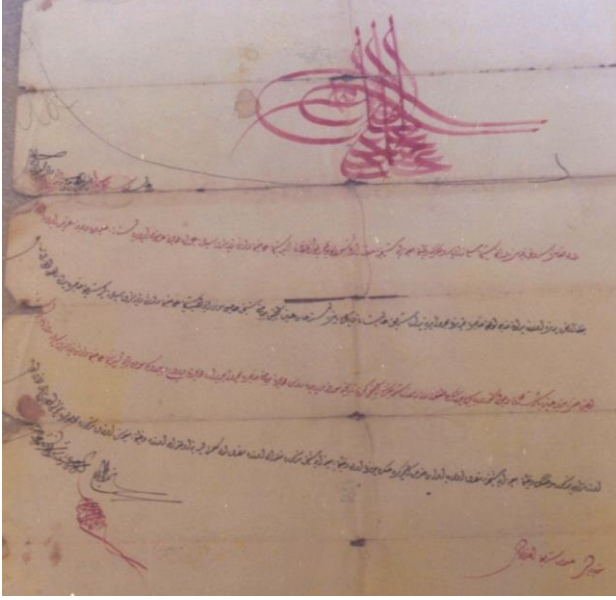

Fotoğraf-20: Belgenin Aslı

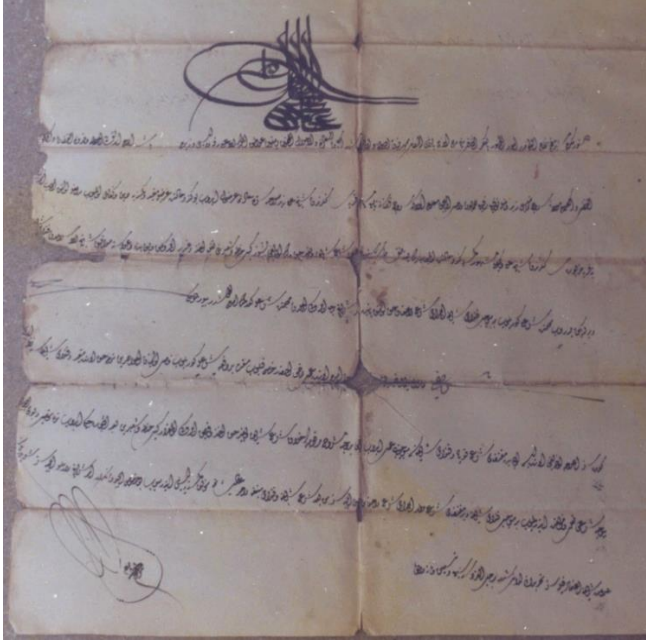

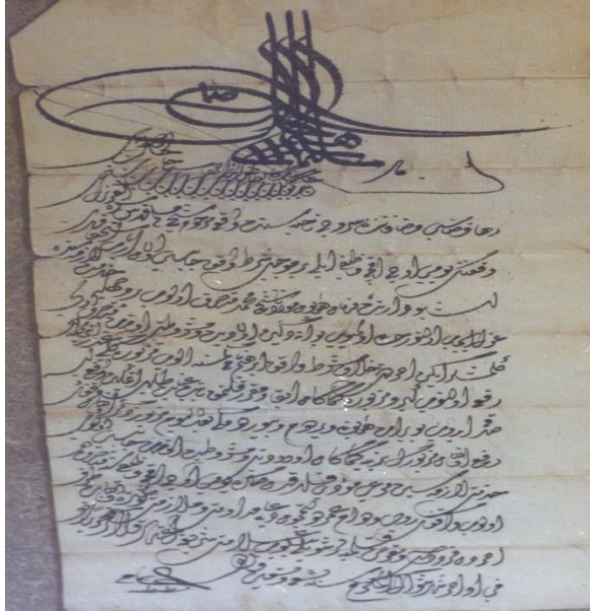
Fotoğraf-21: Belgenin Aslı

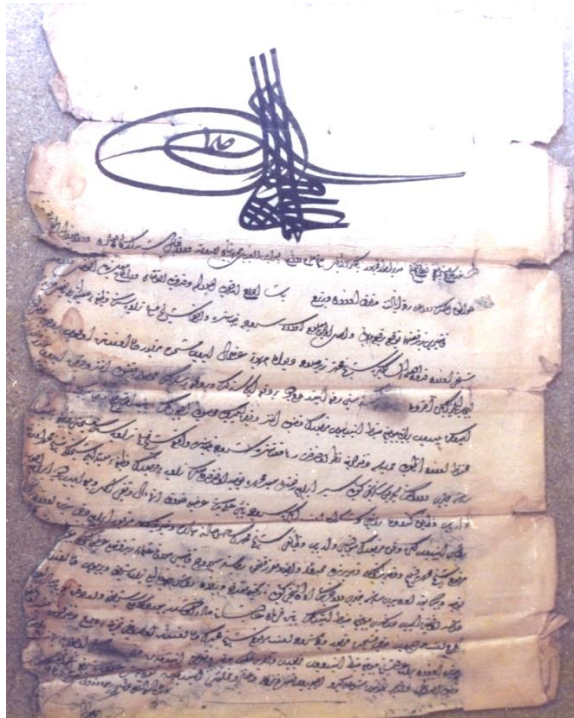
Fotoğraf-22: Belgenin Aslı

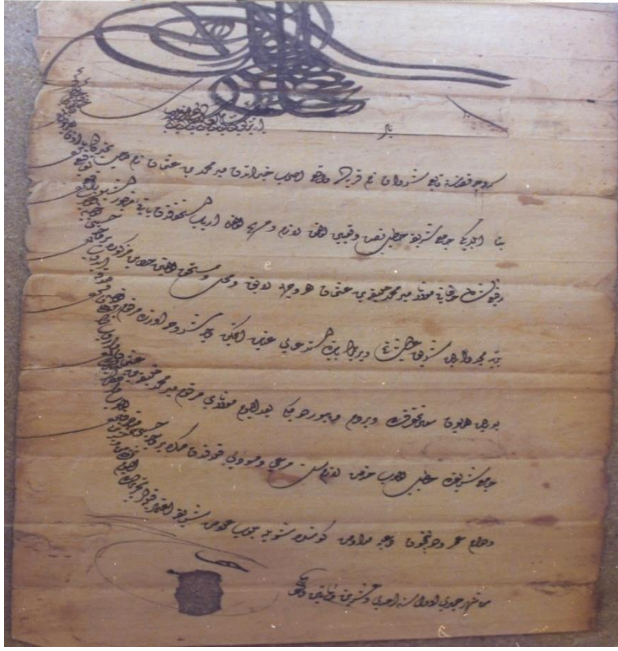
Fotoğraf-23: Belgenin Aslı

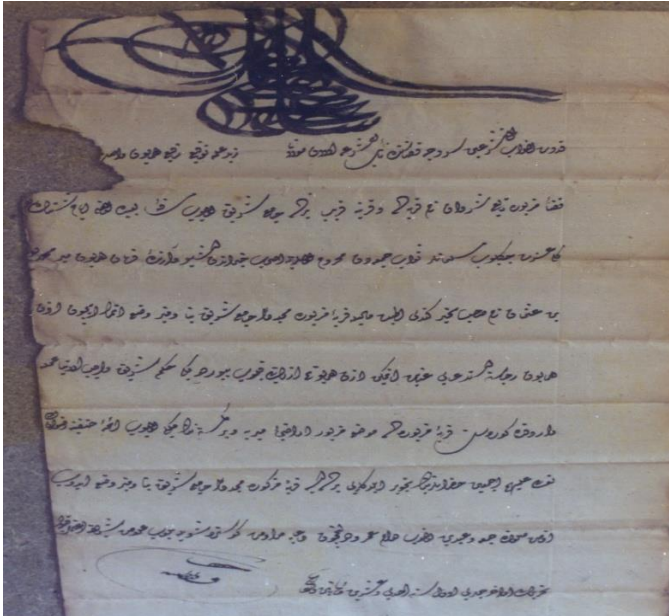
Fotoğraf-24: Belgenin Aslı

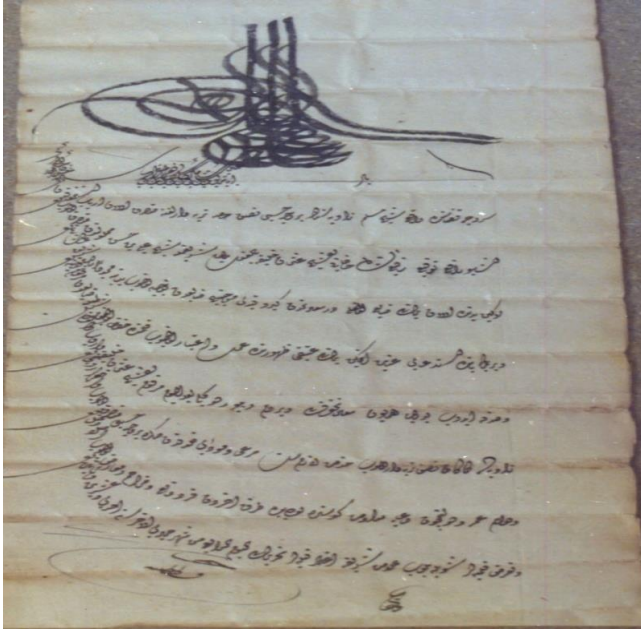
Fotoğraf-25: Belgenin Aslı

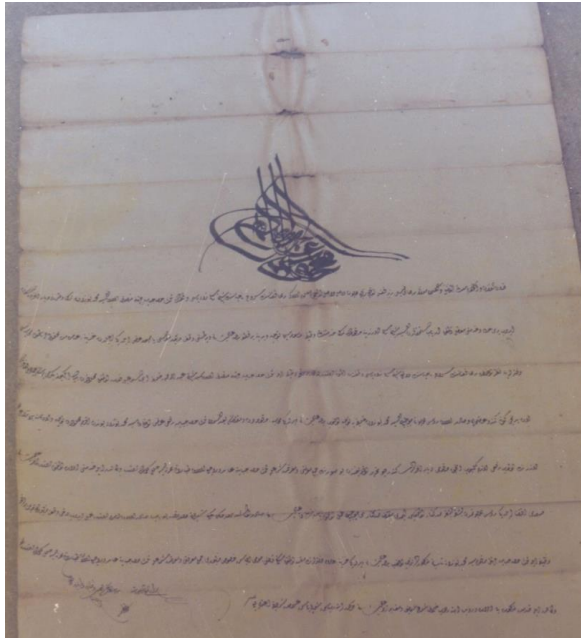
Fotoğraf-26: Belgenin Aslı

Fotoğraf-27: Belgenin Aslı

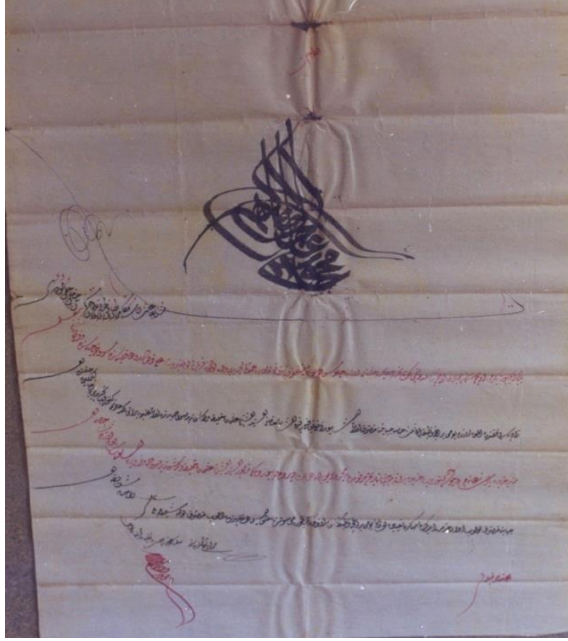

Fotoğraf-28: Belgenin Aslı

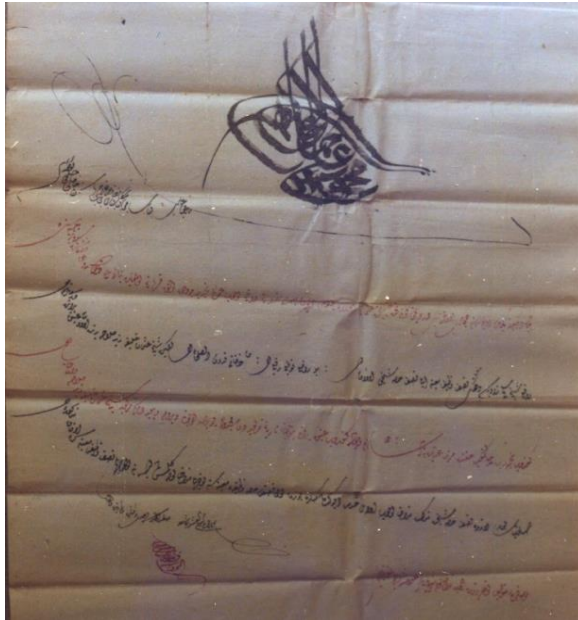

Fotoğraf-29: Belgenin Aslı

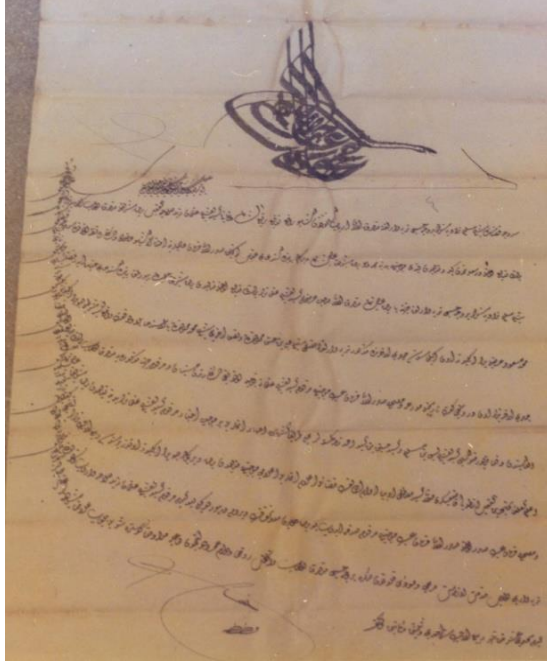

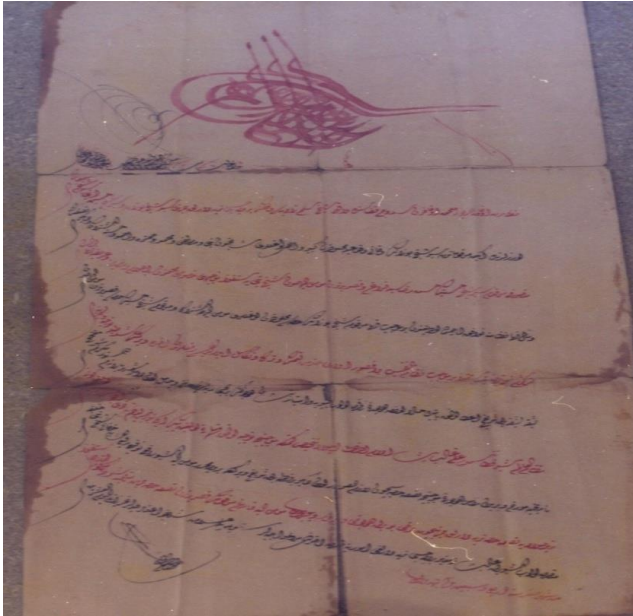
Fotoğraf-30: Belgenin Aslı

Fotoğraf-31: Belgenin Aslı

Fotoğraf-32: Belgenin Aslı

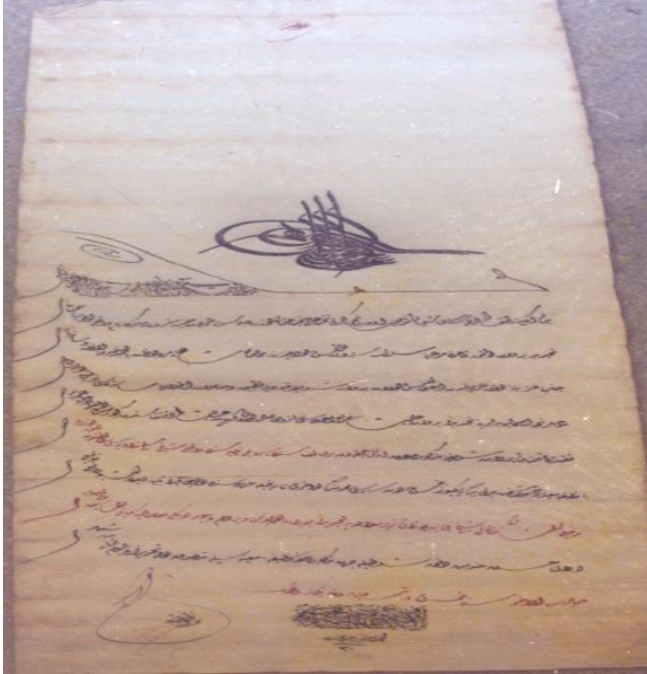
Fotoğraf-33: Belgenin Aslı

Fotoğraf-34: Belgenin Aslı

Fotoğraf-35: Belgenin Aslı

KÖSEM SULTAN'A AİT BİR MUHALLEFAT KAYDI

Özer Küpeli*

Osmanlı tarihinin en güçlü kadınlarından biri olan Kösem Sultan'ın hayatının ilk yıllarıyla ilgili kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmadığından dolayı nerede ve ne zaman doğduğu tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte öldüğünde altmış iki yaşında olduğu bilgisinden hareketle, 1589'da bir Rum papazının kızı olarak dünyaya geldiği ve Bosna taraflarından İstanbul'a getirildiği yönündeki rivayet yaygın kabul görmüştür¹. Saraya geldikten sonra Mahpeyker adını alan ve güzelliği ile I. Ahmed'in dikkatini çeken Kösem, sultanın hasekisi olmuş, hatta Venedik arşivlerindeki bir belgeye göre padişahla nikâhlanmışır².

Murad, Süleyman, İbrahim ve Kasım adlarında en az dört şehzade dünyaya getirdiği bilinen Kösem, saraydaki gücünü her geçen gün arttırmış olmasına rağmen eşinin saltanatı süresince devlet işlerine pek müdahil olmamış veya olamamıştır. I. Ahmed'den sonra tahta çıkan I. Mustafa ve II. Osman dönemlerini Eski Saray'da geçirmiş, Mustafa'nın ikinci saltanatının ardından oğlu IV. Murad'ın padişah olması ona nihayet arzuladığı gücü sağlamıştır. Oğlunun yaşının küçük olması yanında tecrübesizliğini de bahane eden Valide Sultan yaklaşık on yıl kadar devlet işleriyle bilfiil meşgul olmuştur. IV. Murad'ın 1632'den sonra idareyi bizzat ele almasıyla geri plana düşmüşse de, 1640'da diğer oğlu İbrahim'in tahta çıkışıyla eski gücüne tekrar kavuşmuştur. Oğlunun sekiz yıllık saltanatı boyunca devlet işlerine birçok kez müdahil olan Kösem Sultan, İbrahim'in dengesiz davranışları artık tahammül edilemez bir noktaya geldiğinde tahttan indirilip yerine torunu IV. Mehmed'in

---

* Doç.Dr., *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü*.

¹ Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı*, Ankara 2005, s. 76; Ahmet Refik'in bir Fransız tarih yazarına dayanarak naklettiği bu bilgiler daha sonra Kösem Sultan'a dair yazılan hemen tüm metinlerde herhangi bir şekilde tartışılmadan tekrarlanmıştır. Bkz. M. Cavid Baysun, "Kösem Sultan", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1977, s. 915; Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26, Ankara 2002, s. 273; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları, Vâlide Sultanlar, Hâtinler, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*, İstanbul 2008, s. 224; Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan, Hayatı, Vakıfları, Hayır İşleri ve Üsküdar'daki Külliyesi*, İstanbul 2014, s. 27; Erhan Afyoncu, *Muhteşem Valide Kösem Sultan*, İstanbul 2015, s. 9. Kösem Sultan üzerine en son yayınlardan birini yapan Özlem Kumrular da onun Bosna'dan gelmekle birlikte menşenin Boşnak mı, Çerkez mi, yoksa Rum mu olduğunu dönemin yerli ve yabancı kaynaklarından hareketle tartışmış ve nihayetinde Yunanistan'ın güneydoğusunda Venedik egemenliğindeki adalardan biri olan Tinos'tan kaçırılan bir Rum kızı olduğunda karar kılmuştur, bkz. *Kösem Sultan, İktidar, Hrs, Entrika*, İstanbul 2015, s. 14-19.

² Kumrular, *a.g.e.*, s. 110-112.

geçirilmesi sürecinde de mühim rol oynamıştır. Yeni padişahın henüz küçük yaşta olmasının yanı sıra annesi Hatice Turhan Sultan'ın da oldukça genç ve tecrübesiz oluşu büyük validenin devlet işlerindeki etkinliğini bir süre daha devam ettirmesine imkân vermiştir. Lakin giderek artan nüfuzu bazı devlet adamları arasında rahatsızlık uyandırmış, padişahın annesi Hatice Turhan Sultan'ın da kendisine cephe almasına yol açmıştır. Şahsına karşı oluşturulan ittifaktan bir taht değişikliği ile kurtulmak isteyen ve IV. Mehmed'i devirmek için bir darbe planlayan Kösem Sultan, yakın adamlarının bu planı Hatice Turhan Sultan'a ihbar etmesi üzerine kendi komplosuna kurban gitmiş, 2 Eylül 1651'de katledilmiştir³.

Ölümünün ardından Kösem Sultan'ın geride büyük bir servet bıraktığı bilinmektedir. Naîmâ, servetinin miktarı hakkında "... *elli seneden beri iddibâr u cem' eylediği emvâl-i bisyâr ve tubaf u nevâdir makulesi zî-kazmet eşyâ ve cevâbir ki, muhâsibler besâbında âciğ idi*" dedikten sonra, bu serveti meydana getiren başlıca kaynağın Menemen, Zile, Gazze, Kilis ve İzdin'deki haslar olduğunu, bunların yıllık gelirinin 250.000 kuruş, bir başka ifadeyle 20 milyon akçe'yi bulduğunu yazmaktadır⁴. Gelir kaynakları bunlarla sınırlı olmayan Kösem Sultan'ın ayrıca Eğriboz Sancağı'ndaki Livadya Kazası ile İskenderun'da iki ayrı hassı daha mevcuttu. Livadya'daki hassının geliri 1623'te 394.373 akçe, liman gelirlerini de kapsayan İskenderun'daki hassının geliri ise 3.200.000 akçe'di. Yine Kıbrıs'ta ve daha birkaç yerde çiftlikleri ile Büyük Valide Hanı başta olmak üzere İstanbul'da çeşitli mülkleri vardı⁵. Yunanistan'da bir liman şehri olan Volos'un gelirleri de ona aitti. Dönemine tanıklık eden bir İtalyan, Kösem'e padişah ve saray ahali tarafından sürekli olarak çok pahalı hediyeler verildiğini, gelirleriyle devamlı toprak ve gemiler edindiğini, gemilerini İskenderiye ve Kahire'de işlettiğini ifade etmiştir⁶. Bunlara ilave olarak hazineden de günlük 3.000 akçe maaş almaktaydı⁷. Valide Sultan'ın sadece haslarından elde ettiği gelir bile öylesine dikkat çekiciydi ki, devrin şeyhülislamı Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, veziriazamın konağındaki bir mecliste hazinenin çektiği müzayaka konuşulurken "... *Büyük Vâlide'nin hâlâ hâsları üçyüzbin guruşa maktu'dur dediklerinde bî-ihtiyâr bu kadar gurus hâsil-i vâlide işitmedik ...*" diyerek şaşkınlığını gizleyememiştir⁸.

Kösem Sultan'ın öldürülmesinin ardından sıra bu muazzam servetin tespit, tahrir ve zaptına gelmiştir. Bu iş için kimin görevlendirildiği, sürecin nasıl işlediği ve merhum Valide Sultan'ın hususi servetinin boyutu ve içeriği bilinmemektedir. Zira bu konuda arşivlerde herhangi bir belgeye rastlanmamış, sadece eşyalarının bir

³ Baysun, *a.g.m.*, s. 916-921; İlgürel, *a.g.m.*, s. 273-275; Sakaoglu, *a.g.e.*, s. 225-230.

⁴ Naîmâ Mustafa Efendi, *Târib-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hülsati Abbâri'l-Hâfikayn)*, III, (haz. Mehmet İpşirli), Ankara 2007, s. 1329.

⁵ Kocaaslan, *a.g.e.*, s. 106-111.

⁶ Kumrular, *a.g.e.*, s. 296.

⁷ Leslie Peirce, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, (çev. Ayşe Berktaş), İstanbul 2010, s. 170-171.

⁸ Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ibrâr Zeyli (Tablil ve Metin) 1732*, (haz. Nevzat Kaya), Ankara 2003, s. 9.

kısmına ait olduğunu düşündüğümüz bir muhallefat kaydı tespit edilebilmiştir. Bununla birlikte Naîmâ'nın *Tarihinde* verdiği bilgilerden hareketle bu iş için birden fazla kişinin görevlendirildiği ve görevlilerin Kösem'in haremdeki dairesi başta olmak üzere tüm eşyalarını kayda geçirdikleri, ayrıca para ve mücevherlerini tespit için sarayın dışında da ciddi bir araştırma yürüttükleri sonucu çıkarılabilir⁹.

Yukarıdaki paragrafta da belirttiğimiz gibi Kösem Sultan'ın yegâne muhallefat kaydı, orijinali *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi*'nde 2315 numara ile kayıtlı ve 1061 yılı içerisinde maktulen veya eceliyle ölmüş saray mensuplarının muhallefatlarını içeren bir defterde yer almaktadır. Bu defter 121 varak olup valide sultana ait eşyalar 3b ile 4b arasındadır. Defterdeki kayıtlar, 3b'de "*Sene 1061 şehr-i Ramazanü'l-mübarekede bu defterin ketb ve tabirine şürû' olunmuşdur der-eyyâm-ı saltanat Sultan Mehemmed Han bin İbrahim Han halledet bilafetibi ilâ-yevmi'l-başer ve'l-mîzân bâ-kalem-i kâtib-i Hazîne-i Amire Mustafa allahümme ec'ale mine's-süheda âmin ma' cemâ'ü'l-mü'minât ve'l-mü'minîn*" başlığı altında başlamaktadır. Bu takdirce defterin Valide Sultan'ın öldürülmesini müteakiben Hazine-i Amire kâtiplerinden Mustafa Efendi tarafından tutulmaya başlandığı ve yıl boyunca kayıtların devam ettiği anlaşılmaktadır.

Kösem Sultan'a ait muhallefat kaydının hemen öncesinde kendisiyle aynı esnada katledilen¹⁰ Hasoda-başı Gazanfer Ağa ile Bostancı-başı Ali Ağa'nın muhallefatlarına yer verilmiştir. Müteakiben Valide Sultan'ın muhallefatı, eşyalarının alındığı yere göre –ki bunlar haremdeki dairesi ile haremın bodrumu, Topkapı ile Eyüp'teki bahçelerinde bulunan odalarıdır– sıralanmıştır. Muhallefatı kürk ve kaftanları başta olmak üzere kıyafetlerini, halı, kiçe, yatak, yorgan, döşek, perde, peşkir gibi oturma ve yatak odası teşrifatını, leğen, ibrik, hamam esvabı gibi temizlik eşyaları ile bir kısmı gümüşten çeşitli mutfak eşyasını içerse de, bunlar Osmanlı tarihinin en zengin kadınlarından birinin dillere destan servetinin yalnızca bir kısmını yansıtıyor gibi görünmektedir. Zira Naîmâ, Valide Sultan'ın emvali tahririnde görev alan Kahveci Mehmed Efendi'den naklen değeri 50.000 kuruş civarında 2.700 adet kıymetli şalının kayda geçirildiğini yazsa da¹¹, muhallefatında listelenen şal sayısı buna göre çok az olup sadece 25 adettir. Valide Sultan'ın nakit ve mücevherlerine de muhallefatında rastlanılmamaktadır. Hâlbuki Kösem Sultan'ın değerli taşlar ve takılara düşkün olduğu, ilerleyen yaşlarında bile bunları takmaktan vazgeçmediği bilinmektedir¹². Nakit varlığıyla ilgili olarak ise Naîmâ, Kapalıçarşı yakınındaki Mercan'da inşa ettirdiği Valide Han'da içi para dolu yirmi

⁹ *Târib-i Na'îmâ*, III, s. 1329-1330.

¹⁰ Devrin hemen tüm kaynakları Kösem Sultan'ın dairesine girmek isteyenlere engel olmaya çalışan Hasoda-başı ile sarayın kapılarını açık bıraktığı için Bostancı-başının öldürüldüğünü yazsa da, bu kişilerin isimlerini sadece Abdurrahman Abdî Paşa zikretmektedir. Bkz. *Abdurrahman Abdî Paşa Vekâyi'-nâmesi [Osmanlı Tarihi (1648-1682)]*, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul 2008, s. 40.

¹¹ *Târib-i Na'îmâ*, III, s. 1330.

¹² Kumrular, *a.g.e.*, s. 291.

sandığının bulunup hazineye alındığını ifade etmektedir¹³. Elimizdeki muhallefat kaydının Naîmâ'nın zikrettikleri yanında mücevher, para, altın gibi kıymetli eşyayı içermemesi Valide Sultan'ın asıl servetini oluşturan bu pahada ağır kıymetlere ne olduğu sorusunu akla getirmektedir. Gerçi olay gecesi başta kulaklarındaki küpeler olmak üzere yüzüklerinin, bileziklerinin, dizbağları ve esvapları ile bilimum kıymetli eşyasının yağmalandığı bilinmektedir. Hatta kulaklarını parçalayarak küpelerini alan Bostancı Ali adlı bir Arnavut daha sonra bu yüzden cezalandırılacağı vehmine kapılarak pişman olmuş, küpeleri iade etmişti. Paul Ricaut, ceviz büyüklüğünde ve üçgen şeklinde tıraş edilerek altından bir yakut içine oturtulmuş bu pırlanta küpelerin valide sultana I. Ahmed tarafından hediye edildiğini ve tahmini değerinin Mısır'ın bir yıllık geliri kadar olduğunu yazmıştır¹⁴. Bununla birlikte yağma olayı muhtemelen Valide Sultan öldürüldüğünde üzerinde bulunan eşyalarla sınırlı kalmış, Harem'deki dairesinde ve diğer yerlerde bulunan eşyalarına dokunulmamıştır. O halde, servetinin büyüklüğü göz önüne alındığında, Kösem Sultan'a ait başka muhallefat kayıtlarının da olabileceği akla gelmektedir. Ancak burada neşrettiğimiz dışında Kösem Sultan'ın emlak, akar ve eşyasını içeren başkaca bir kayıt şimdilik tespit edilebilmiş değildir. Netice olarak muhallefatında yer alan eşyalar bu kudretli Valide Sultan'ın muazzam servetini yansıtsa da, neler giydiği, odasının ve yatağının nasıl teşrif edildiği, yemek yerken neleri kullandığı gibi günlük hayatının ayrıntılarını tespit etmek için kullanılabilir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

TSMA, D. 2315, v. 3b-4b.

Kaynak Eserler

Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi [Osmanlı Taribi (1648-1682)], haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul 2008.

Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ibrâr Zeyli (Tablîl ve Metin) 1732*, (haz. Nevzat Kaya), Ankara 2003.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Târib-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hülasati Abbâri'l-Hâfikayn)*, III, (haz. Mehmet İpşirli), Ankara 2007.

Ricaut, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlibazırının Taribi (XVII. Yüzyıl)*, (terc. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım; çeviriyazı Ali Emre Özyıldırım; Giriş Bülent Arı), İstanbul 2012.

Araştırma ve İncelemeler

Afyoncu, Erhan, *Mubteşem Valide Kösem Sultan*, İstanbul 2015.

¹³ *Târib-i Na'imâ*, III, s. 1329.

¹⁴ Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlibazırının Taribi (XVII. Yüzyıl)*, (terc. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım; çeviriyazı Ali Emre Özyıldırım; Giriş Bülent Arı), İstanbul 2012, s. 31.

- Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı*, Ankara 2005.
- Baysun, M. Câvid, “Kösem Sultan”, *İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1977, s. 915-923.
- İlgürel, Mücteba, “Kösem Sultan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26, Ankara 2002, s. 273-275.
- Kocaaslan, Murat, *Kösem Sultan, Hayatı, Vakıfları, Hayır İşleri ve Üsküdar'daki Külliyesi*, İstanbul 2014.
- Kumrular, Özlem, *Kösem Sultan, İktidar, Hırs, Entrika*, İstanbul 2015, s. 14-19.
- Peirce, Leslie, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, (çev. Ayşe Berktaş), İstanbul 2010
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları, Vâlide Sultanlar, Hâtuunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanevendiler*, İstanbul 2008.

Çevirimetin

[3b]

Sene 1061 şehr-i Ramazanü'l-mübarekde bu defterin ketb ve tahririne şürû olunmuşdur der-eyyâm-ı saltanat Sultan Mehemmed Han bin İbrahim Han halledet hilafetihi ilâ-yevmi'l-haşer ve'l-mîzân bâ-kalem-i kâtib-i Hazine-i Âmire Mustafa allahümme ec'ale mine'ş-şühedâ âmin ma' cem'ül-mü'minât ve'l-mü'minîn

Mâh-ı mezbûrun fi 18 Has Oda'da ferhân-ı hümayûn ile iç oğlamı paraladığı Has Odabaşı Gazanfer Ağa metrûkâtından Odabaşı Hasan Ağa yedinden Hazine-i Âmire'ye teslim olunan eşyadır.

Murassa' â'lâ iğnelik 1	Sim külçe 9, dirhem 1450
Murassa' bilezik 1	Zer kılıç 1
Sim zincir 1	Serâser kaftan 8
Divan rahtı 1	Kârhâne kaftan 2
Sim topuz 1	Mütenevvi'a samur kaplı erkân 6
Sim kebir rikâb 1	Mütenevvi'a kutnu 6
... sim eğer 1	Sâye çuka donluk 3
Zer raht abânî 3	Mertebânî tabak 18
Sim şam'dan 1	Fağfûrî tabak 6
Sim kahve ibriği 1	Mertebânî kâse 2
Sim tepsi 1	

Yevm-i mezbûrede ferhân-ı hümayûn ile maktûl olan Bostancıbaşı Ali Ağa muhalledâtından Darüssaade Ağası Mehmed Ağa yedinden dâhil-i Hazine-i Âmire olan eşyadır

Zer zincir 1	Divan rahtı 1
Samur kaplı Serâser kaftan 11	Sim balta 10
Zer raht abânî 1	Kiçe-i Acem 4
Kebir sim rikâb çift 1	Çiçekli çuka samur kaplı erkân 2
Samur tahta 1	Sim topuz 3

Bu zikr olunan eşyalar fermân-ı pâdişâhî ile mezâd üzere fûrûht olmuşdur

Yevm-i mezbûrede maktûle olan Vâlîde-i Sultan İbrahim Han odasından Harem-i Hümayûn'da Hazinedâr Müsâhib Ali Ağa yedinden Hazine-i Âmire'ye teslim olunan eşyadır ki zikr olunur

Kakum kaplı kürk 4	Mütenevvi'a dizlik 7
Mütenevvi'a kaftan 28	Cezair(?) ihram 1
Zer raht boğça 25	Mardin peşkiri 1

Mardin perdesi 2	Samur tahta 1
Çatma top 2	Sof top 5
Çatma pare 4	Keşmirî şal 10
Kutnı ve sâde ve dîbâ donluk 57	Abdest makraması 10
Atlas donluk 21	Kakum kürk 2
Dîbâ çakşır 22	Üşek kürk 4
Şeritî gömlek 62	Samur kaplu kürk 3
Alaca Hindî kutnı 32	Murassa' yelpaze 2
Mısırî peşkir 1	Murassa' meksrah(?) 4
Tefarık yorgan 72	Yüz yasdığı 4
Ferace ve kaftan 42	Atlas mak'ad 4
Def'a dîbâ ve atlas donluk 76	Zer raht yasdık 26
Mısırî alaca 5	Kılabdan yasdık 20
Murakka' boğça 15	Dîbâ cibinlik 1
Def'a yorgan 7	Zer raht perde 3
Zer raht yasdık 35	Zer raht kebir perde 1
Serâser yasdık çift 3	Dîbâ kebir perde 4
Serâser perde 3	Serâser mak'ad 5
Acem seccadesi 1	Zer raht mak'ad 8
Bürüncük cibinlik 3	Samur kebir mak'ad 1
A'lâ makramalar 11	Dîbâ a'la mak'ad 1
Alaca atlas perde 8	Sürh çuka mak'ad 9
Dîbâ ve sâde kaftan 33	Samur kebir döşeme 1
Samur kaltak 8	

[4a]

Serâser mak'ad 4	Kuyruk mak'ad 2
Çuka mak'ad 8	Zer raht kadife mak'ad 8
Samur sofa(?) döşemesi 10	Zer raht yasdık 18

Topkapusu'nda olan bağçeden alınandır

Zer raht sürh yasdık 6	Kaftan 20
Kadife üzere zer raht yasdık 6	Dülbend gömlek 45
Zer raht minder yüzü 2	Kıbrıs ... 2
Taraklı kadife perde 4	Köhne mak'ad 2
Serâser Acemî mak'ad 4	Don gömlek 5
Zibun 5	Zerbâf seccade 1

Mardin perdesi 1
Zer raht minder 2
Bürüncük cibinlik 4
Alaca perde 1
Fağfurî İznik 3
Fağfurî sürahi 15
Fağfurî buhurdan 1
Mertebânî kâse ma' tabak 1
Kapaklı yekmürdî 3
Kebîr tabak 10
Küçük tabak 8
Hurda yekmürdî 7
İskemle zarfı 1
Cezair(?) ihram 3
Samur kaplu abânî 14
Üşek kürk 4
Kakum kürk 5
Hamam esvâbı 4
Destâr 30
Zer raht boğça 10
Mardin perdesi 5
Dibâ mak'ad 21
Telli perde 7
Taraklı atlas dilli perde 13

Çatma mak'ad 6
Def'a hamam esvâbı 3
Fağfurî leğen ma' ibrik 4
Kadife araba örtüsü 1
Çatma yasdık 50
Zer raht çuka seccade 1
Ham dülbend 40
Şal 15
Bayram(?) yüzü 15
Mutallâ destâr 40
Tefarik işleme(?) boğça 4
Kebîr halı 4
Küçük halı 6
İbrişim halı 2
Selanik kiçesi 6
Büyük kiçe-i Acem 1 *Kubbe Odası'na
döşendi fî 8 Cemazîyelevvel sene 1064*
Orta Acem kiçesi 2 *Kubbe Odası'na
döşendi*
Küçük Acem kiçesi 2 *Kubbe Odası'na
döşendi*
Zerbâf seccade 1
Atlas perde 5

Eyüp Sultan'da olan bağçesinden alınandır

Çatma yasdık 43
Halı 22
Kiçe-i Selanik 12
Şilte 8
Yorgan 34
Çatma perde 4
Yüz yasdığı 5
Mak'ad 5
Seccade 1
Çarşab 5
Perde-i bürüncük 8

Sim şam'dan 7
Sim kebîr tepsi 2
Sim buhurdân 1
Sedefkârî iskemle 2
Mücevher fincan ma' tabak 1
Kapaklı yekmürdî 1
Fağfurî leğen ma' ibrik 6
Fağfurî tabak 3
Fağfurî fincan 2
Fağfurî sürahi 1
Bakır evanî kıyye 22

Kendi odasından alınan fağfurîlerdir ki aynısı ile zikr olunur an-yed-i Ali Ağa

Sağır tabak 8

Küçük fincan 20 *Harem'e alınmıştır*

Hatayî yekmürdî 1

İbrik 4

Orta tabak 4

Büyük tabak 3

Küçük a'lâ fincan 8 *Harem-i
Hümâyûn'a alınmıştır*

Büyük fincan 7 *içerü alınmıştır*

Yeşim fincan 1

Hindî fincan 2

Sarı kâse ma' tabak 1

Def'a sarı kâse ma' tabak 1

Beyaz yekmürdî ma' tabak 1

Müşebbek fincan 1

Kapaklı fincan 2

Kapaklı yekmürdî 3

Beyaz kâse ma' tabak 1

Beyaz tabak 2

Küçük mertebânî kâse 2

Hurda yekmürdî 5

Yazılı kâse 1

Mertebânî tabak 2

Topkapusu'ndan alınan fağfurîlerdir

Küçük yekmürdî 40

Küçük tabak 45

İbrik 5

Leğen 5

Mertebânî sürahi 1

Beyaz kâse 2

Hurda fincan 23

Matara 1

Büyük tabak 23

Orta tabak 10

Kebîr kâse 10

Mertebânî tabak 12

Mertebânî kâse 3

Sürahi 3

Büyük sürahi 2

Kavanoz 9

Harem'in kilerinden alınmıştır

Billur bardak 1

Mertebânî tabak 23

Yekmürdî 15

Küçük tabak 15

Mertebânî kâse 3

A'lâ kâse 4

Orta tabak 5

Kapaklı yekmürdî 4

Billur şam'dan murassa' 3 *mezbur üç
şam'dan buburdanı içinde hıfz
olunmuştur gâflet olunmaya*

[4b]

Merhum Valide Sultan kilerinden alınan sim evanilerdir

Sim kavanoz ve büyük maşraba 17

Sim kutu 4

Sim yemek iskemlesi 1

Sim ayaklı geçme yemek iskemlesi 1

Sim sahan ma' tabak 8	Sim tebsi 6
Sim sini 7	Sim süzğü 1
Sim hoşab tasları 6	Sim havan 10
Sim ... 1	Sim ayaklı sahan ma' kapak 3
Sim tava 1	

Harem-i Hümayûn'un bodrumunda merhûm Büyük Valide Sultan'ın alınan sim eşyasıdır an yed-i müsâhib Hazinedâr Ali Ağa

Sim şam'dan 2	Sim tava 1
Sim güğüm 2	Sim tebsi 3
Sim ibrik 3	Sim makras 2
Sim çiçeklik 24	Sim kulplu tas 2
Sim buhurdân 3	Sim hurda tebsi 5
Sim güllabdân 3	Sim büyük tas 7
Sim tas 3	Sim sahan 7
Sim tennure 3	Sim kapak 6
Sim .... feneri 1	Yaldızlı kapak 4
Sim havan 1	Sim büyük güğüm 1
Sim hokka 1	Sim mangal-ı kebîr ma' sim iskemle 1
Sim kapaklı kutu 1	<i>valide sultan bazarretlerine teslim şüd an- yed-i Yusuf Ağa müsâhib</i>
Sim sepet 1	Sim maşraba 1
Sim büyük ... 2	Sim fincan tebsileri 9
Sim küçük ... 1	
Sim ibrik kebîr ve sagîr 10	

Merhum sultanın Topkapu'sundan alınan eşyalarıdır bu eşyayı silahdar kendü varup getirmişdir

Sim kebîr sini 2	Sim çubuk buhurdânı 1
Sim evsat sini 3	Sim zarf 1
Sim hamam leğeni 2	Sim leğen 5
Sim tebsi 4	Sim ayaklı leğen 1
Sim hoşab tası 3	Sim abdest leğeni 1
Sim şam'dan 5	Sim küçük tas 2
Sim ibrik 7	Sim kürek 1
Sim kahve ibriği 3	Sim maşa 1
Sim oluklu tas 2	Sim sahan kebîr ve sagîr 24
Sim kebir maşraba 4	Sim sahan kapakları 14
Sim buhurdân 2	Sim ocak ... 3
Sim tennure 2	Sim orta tebsi 3

Handwritten text in Ottoman Turkish script, organized in columns and rows. The text appears to be a list or a series of entries, possibly related to a collection or inventory. The script is dense and fills most of the page area.

Figen Atabey, Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A-2-2.2. Dizi-Sayı 8, 2014, 349 shf. ISBN 978-975-16-2730-8

Türkiye’de askerî tarihle ilgili çalışmaların oldukça az olduğu, fakat özellikle son on-on beş yıl içinde konu hakkında gerek yapılan tercüme gerekse kaleme alınan telif eserler sayesinde bu sayının artmaya başladığı söylenebilir. Daha önce genellikle askerî kurumların veya bir-iki yayınevinin faaliyet gösterdiği alan, konunun çok sayıda meraklısı olduğunu gören bazı özel yayınevlerinin gayretleriyle gitgide artan bir yayın çeşitliliğine kavuşma yolundadır. Bu durumla ilişkili olarak, konuyla ilgilenen akademisyenlerin sayısı da artmaktadır. Ancak askerî tarih, aslında tarihin diğer alanları gibi, kendine has bir terminolojiye sahiptir. Buna bağlı olarak Türkiye’de bu konu hakkında kalem oynatan akademisyenlerin de askerî tarih konusunda çalışan yabancı araştırmacılar gibi, silah ve teçhizatların özelliklerini iyi bilmeleri, hem okuyucularına doğru bilgi vermeleri hem de askerî operasyonları hakkıyla inceleyip doğru yorumlamaları bakımından elzemdir. Maalesef Türkiye’de askerî tarihle ilgili okuyucunun beğenisine sunulan gerek tercüme gerekse telif eserlerde bu açıdan bir keşmekeş sürüp gitmektedir. Gerekeceği ne olursa olsun sözünü ettiğimiz durumun, kabul edilebilir bir tarafı yoktur; çünkü bu hususlarda okuyucusunu iyi bilgilendirmeyen yazarların kaleme aldıkları eserler, hem Türk askerî tarih literatürüne nicelik hariç ciddi bir katkı yapmamakta hem de okuyucusunu yanlış bilgilendirmektedir.

Maalesef Türk askerî tarih araştırmaları da yukarıda ifade ettiğim savrukluktan nasibini almaktadır. Makalemde bu bağlamda Figen Atabey’in *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi* isimli kitabını¹ değerlendirmek istiyorum. Kitabın yazarı, meslekten tarihçi olup çalışmalarını Türk denizcilik tarihi alanında yoğunlaştırmıştır. Kendisinin *Geçmişten Günümüze Bahriye Kıyafetleri* (2003), *Karadeniz’de Türk Donanması* (2006), *Bir Deniz Subayı’nın İstiklal Savaşı Hatıraları* (2007) başlıklı kitapları ve “deniz tarihi” (bu ifade yazarın eserinden alınmıştır) üzerine yayınlanmış birçok makalesi vardır (s. VI). Çalışmalarından da anlaşılacağı üzere yazar, Türk denizcilik tarihinin özellikle yakın dönemini araştırma konusu olarak seçmiştir. Bu durum, aşağıda ele alacağımız eserin, konunun bir uzmanı tarafından yazıldığına anlaşılması bakımından önemlidir. Ayrıca değerlendireceğim çalışmanın, yazarın doktora tezi olduğunun da altını çizmek gerekiyor.

Eser iki kısımda değerlendirilecektir: 1. Terim kullanımlarındaki hatalar ve bunların vahim sonuçları, 2. Varılan yargılar.

---

¹ Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A-2-2.2. Dizi-Sayı 8, Ankara: 2014.

1. Terim Kullanımlarındaki Hatalar ve Bunların Vahim Sonuçları

Yukarıda da arz etmeye çalıştığım gibi askerî tarih çalışmalarının belli bir terminolojisi vardır. Bu terminoloji özellikle silah, gemi türleri gibi noktalarda hayati bir öneme sahiptir. Çünkü eğer hatalı bir isim kullanırsanız hem okuyucuyu yanıltmış hem de yaptığınız çıkarımlarda yanlış olursunuz. Bu durum, özellikle denizcilik ve donanma tarihiyle ilgili çalışmalarda iyiden iyiye önemli bir hâl alır. Çünkü erbabı tarafından bilinen bir husustur ki özellikle modern bir savaşta hafif kruvazör sınıfında olan bir savaş gemisiyle bir zırhlının çarpışmasının sonucu bellidir. Bunun kahramanlık veya fedakârlıkla herhangi bir ilgisi yoktur. Çünkü örneğin en fazla 15 cm.lik topları olan bir hafif kruvazörün, 35 veya 38 cm.lik topları olan bir zırhlı karşısında galip gelmesi imkânsızdır. Dünya savaş tarihinde zaten böyle bir örnek de yoktur. Dolayısıyla bir askerî tarih kitabında gemi türlerini doğru olarak isimlendirip yorumlarınızı da bu doğrultuda yapmanız gerekir. İlgili konuda başka türden bir yöntem veya yaklaşım kabul edilemez. Bu durum ekonomi tarihiyle uğraşan birinin, kaynaklarda “buğday” olarak geçen tahılı, kaleme aldığı metne “İkisi de tahıl değil mi, ne fark eder!” diyerek “arpa” olarak taşınmasına benzer ve bu tavrın doğuracağı sonuçlar ortadadır.

Sayın Atabey’in kitabı bu noktada maalesef çok ciddi hatalarla doludur. Daha “Ön Söz”de Çanakkale savaşı sırasında batan “zırhlı kruvazörler”den (s. XIV) bahsedilmeye başlanmıştır. Oysa Çanakkale’de batan bir “zırhlı kruvazör” yoktur. Önsözde mevcut olan bu hata, metnin ilerleyen sayfalarında nasıl bir terminoloji sorunuyla karşılaşılacağıımızın sinyalinin vermektedir. Nitekim aşağıda çeşitli örneklerini gösterdiğim üzere yazar, gemi sınıflarını birbiri yerine rahatlıkla kullanmaktadır. Şu hâl, aklımıza iki ihtimal getiriyor:

İlk ihtimal, yazarın bu farklı terimlerin birbirlerinin yerine kullanılmasında bir sakınca görmediği; ikinci ve daha vahim ihtimal ise bu gemi sınıfları arasındaki farkları bilmediğidir. İlk ihtimalle ilgili olarak, öncelikle bakılması gereken nokta, yazarın gemi sınıflarıyla ilgili yeterli bilgi verip vermediğidir. Çünkü yazarın adı geçen gemilerin teknik özellikleri hakkında gerekli bilgileri vermesi, okuyucunun söz konusu tarafların güç dengesini çok daha iyi anlamasına imkân sağlayacaktır. Kitaba baktığımızda yazarın en azından yöntem noktasında bu hususu önemseydiği görülüyor. Çünkü adı ilk kez geçen bazı gemilerin sınıflarıyla ilgili olarak yıldızlı dipnotlarda bazı bilgiler verilmektedir. Bu bağlamda ilk dipnot, s. 3’te “drenot”la ilgili olan “*Ağır silahlı olan bir çeşit savaş gemisi*” açıklamasıdır. Yukarıdaki açıklamanın, askerî tarihle az-çok ilgili bir okuyucu ya da araştırmacı için hiçbir değeri ve anlamı yoktur. Bunun sebebini biraz aşağıda açıklayacağım; fakat şimdi gemilerle ilgili bilgi verilen diğer dipnotlara geçmek istiyorum:

“Torpidobot: Küçük, orta süratte, karakol ve refakat görevleri alabilecek nitelikte ağır silahları olan **bir** gemidir.” (s. 5) (Bu ve bundan sonraki vurgular, aksi belirtilmedikçe, bana aittir)

“Gambot: Küçük, orta süratte, karakol ve refakat görevleri alabilecek nitelikte ağır silahları olan gemi.” (s. 6)

Yukarıda da açıkça görüldüğü gibi, yazara göre iki gemi arasında hiçbir fark yoktur. O halde bu gemiler niçin farklı isimlerle anılmaktadırlar? Aslında bu sorunun cevabı kitapta mevcuttur. Goliath eski zırhlısına saldırmak üzere, önce Draç sınıfı üç torpidobotun kullanılmasına karar verilmesi (s. 244) şeklindeki ifade bile torpidobotun, esasen bir taarruz silahı olan “torpido (torpil)” ile donatıldığını göstermektedir. Dolayısıyla adı geçen gemi, esasen saldırı için tasarlanmış bir gemi sınıfıdır. Elbette bu durum, adı geçen geminin savunma görevlerinde kullanılmadığı anlamına gelmez.

Yazarın verdiği açıklayıcı (?) bilgiler, yukarıda verilen dipnotlardan ibaret değildir. Muhrip (destroyer) için kullandığı “*Düşük tonajlı, sürati yüksek çok maksatlı görevler icra edebilen savaş gemisi*” (s. 6) veya kruvazör için tercih ettiği “*Muhripten büyük tonajda savaş gemisi*” (s. 7) cümleleri de en sade ifadeyle muğlaktır. “Düşük tonajlı” derken kaç ton kastedilmektedir? Hele buna bağlı olarak kruvazör için “*muhripten büyük tonajda*” ifadesinin ne anlamı olabilir? Muhribin yaklaşık kaç ton olduğu zikredilmiş midir ki ona bakarak kruvazörün tonajını anlayalım! Kaldı ki kitapta “kruvazör” ifadesi, aslında “muharebe kruvazörü”nün ne olduğunu açıklamak için verilen dipnotun madde başıdır. Bu da başlı başına diğer bir sorundur. Çünkü savaş kruvazörü ile kruvazör çok farklı sınıflara mensup gemilerdir. Zaten yazarın s. 7, dn. 16’da Goeben ve Breslau için verdiği bilgilerden vaziyet anlaşılmaktadır. Ancak yazarın bu durumun farkında olup olmadığını tespit etmek, yaptığı tercihler dikkate alındığında, güçleşmektedir.

Yukarıdaki açıklamaların da gösterdiği üzere yazar, bu gemilerin teknik özellikleri hakkında bilgi verme cihetine gitmişse de bunların teknik özelliklerini önemsememiş, okuyucusunun da önemsemeyeceğini düşünmüş gibidir. Oysa denizcilik tarihiyle ilgili çok sayıda yayın ortadadır ve konuya ilişkin ciddi eserlerde gemiler sınıfları, tonajları, hızları, zırh korumaları ve silah donanımları açısından ayrıntılı biçimde tanıtılırlar. Yazar, bu prensibi sadece Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) için, belli ölçüde, yerine getirmiştir (s. 7, dn. 16). Çanakkale’ye saldıran İngiliz gemileri hakkında ise doyurucu bilgi vermemiştir. Bu tavır da okuyucunun Osmanlı donanması ile İtilaf devletleri donanmalarının güçlerini sağlıklı şekilde karşılaştırmasını engellemektedir.

a. “Savaş Kruvazörü”, “Zırhlı”, “Hafif Kruvazör” Terimlerinin Hatalı Kullanımları

Kitabın ilerleyen sayfalarında ilk olarak yazarın üç gemi sınıfını birbiriyle fena halde karıştırdığını görmekteyiz. Öncelikle Yavuz (Goeben) ve Midilli (Breslau) için geçerli olan bu karışıklığa, daha sonra Inflexible ve Indefatigable isimli İngiliz gemileri de dâhil olmaktadır. Sorunlu ifadelerin bir kısmını aşağıda gösteriyorum:

“Goeben ve Breslau muharebe gemileri” (s. 5); “Goeben muharebe kruvazörü ile Breslau hafif kruvazörü” (s. 7); “[Goeben ve Breslau için] iki Alman zırhlısı” (s. 8); “Goeben zırhlısına ‘Yavuz Sultan Selim’, Breslau muharebe kruvazörüne de ‘Midilli’ adı verilerek” (s.

11); “Yavuz, Midilli, Hamidiye, Mecidiye kruvazörleri” (s. 12); “Yavuz zırhlısı” (s. 14, 16, 17, 68); “Yavuz muharebe kruvazörü” (s. 17, 68, 204); “Yavuz ve Midilli zırhlılarının” (s. 163).

“Inflexible ve Indefatigable isimli İngiliz zırhlıları” (s. 22); “Inflexible muharebe kruvazörü” (s. 45); “Inflexible zırhlısı” (s. 52, 115, 120).

Görüldüğü üzere Goeben, “muharebe kruvazörü” ya da “zırhlı” hatta bazen de “kruvazör” olabilmekte, yani yazarımızın metninde sürekli sınıf değiştirmektedir. Aynı durum Midilli için de geçerli olup s. 7’de “hafif kruvazör” olan bu geminin, s. 11’e gelinceye kadar mucizevi bir şekilde, “muharebe kruvazörü”ne dönüştüğüne, s. 163’te ise “zırhlı” statüsüne kavuştuğuna tanık oluyoruz. Inflexible için de benzeri bir karışıklık söz konusudur. Oysa en azından biraz önce belirttiğim gibi, yazarın Goeben ve Breslau için verdiği teknik bilgiler bile bu gemilerin bambaşka sınıflara ait olduğunu göstermektedir ki ciddi bir askerlik tarihi kitabında böyle savruk ve esnek kullanımlara rastlamak çok zordur.

“Zırhlı” ile “Savaş Kruvazörü”nün pek çok yayında birbirine karıştırıldığı, bu bağlamda Yavuz savaş kruvazörünün “zırhlı” olarak tanımlandığı bir gerçektir. Oysa bu iki gemi sınıfı birbirlerinden oldukça önemli bir farka sahiptir. Bunu anlayabilmek için de İngiltere ile Almanya arasındaki donanma yarışına kadar geri gitmemiz gerekir. Bu yarışma sırasında İngilizler, yeni teknik özelliklere sahip bir zırhlı inşa ettiler. “HMS Dreadnought” (Dretnot) isimindeki 18.100 tonluk bu gemi 1906’da suya indirildi. Daha sonra bu geminin teknik özelliklerine sahip şekilde inşa edilen diğer gemiler de bu isimle anılır oldu. Bu gemiler, güçlü bir zırh korumasına, eski zırhlılara oranla çok daha güçlü bir ateş gücüne, tribünlü motorlara ve gemi karinasındaki bölmelerin kapılarının olmayışı gibi yeniliklere sahipti.² Bunlar o tarihlerde öyle teknik özelliklerdi ki aynı yıl yapımı bitmiş olan ve bu özellikleri taşımayan Agamemnon’un daha denize indirilmeden demode olarak nitelendirilmesine sebep olmuştu.³ Almanya da bu teknolojiyi kısa sürede elde edip aynı tipte gemiler inşa etmeye başladı.⁴ Aslında Dreadnought’la birlikte devrim yaratan yeni bir tip savaş gemisinin de planlaması yapılmıştı. Başta “büyük zırhlı kruvazör” olarak isimlendirilen bu gemiler, daha sonra “savaş kruvazörü” adını aldı. Adı geçen gemiler zırhlılardan birkaç mil daha hızlı, ateş gücü bakımından onlara denk veya onlardan çok az güçsüz, ancak zırh koruması bakımından bariz biçimde zayıf gemilerdi. Ancak silüet olarak zırhlılar kadar haşmetli görünüyordular

² Robert K. Massie, *Dretnot İngiltere, Almanya ve Yaklaşan Savaşın Ayak Sesleri*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sabah Kitapları, 1995, ss. 387-391.

³ Çanakkale harekâtına katıldıkları için konuyla doğrudan ilgili olan bu iki gemi Lord Nelson ve Agamemnon’dur. Bu iki gemi son dretnot öncesi zırhlılardır. Kendilerinden önceki gemilerden üstünlük de dretnot değildir. Dretnot teknolojisi ortaya çıktığında yapımlarının son aşamasına geldiği için tamamlanarak denize indirilmişlerdir. Bkz. Massie, *age*, s. 392. Bu arada Atabey’in Agamemnon için verdiği 38 cmlik topu olduğu bilgisi de (s. 123) hatalıdır. Bu geminin 30, 5 cm.lik dört, 23, 3 cm.lik on topu vardı. Bkz. Victor Rudenko, *Gelibolu: Denizden Saldırı*, çev. Dilek Cenkçiler, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2009, s. 342, dn. 27.

⁴ Massie, *age*, ss. 398-399.

ve böylece daha baştan itibaren bu özellikleriyle halkın hayal gücüne hitap etmişlerdir.⁵ Savaş kruvazörleri, İngiliz Amiral John Arbuthnot Fisher'in "Hız, zırhdır" prensibine göre⁶ inşa edilmiş olup ana amaçları donanmaya öncülük etmek, düşman ticaret gemilerini yakalayıp batırmaktır. Dedğim gibi kısa süre içinde Almanlar tarafından da inşasına başlanan bu sınıf gemilerden İngiliz donanmasında on, Alman donanmasındaysa yedi tane vardı.⁷ I. Dünya Harbi'nin en önemli deniz savaşı olan ve İngiliz Grand Fleet'i ile Alman Hochseeflotte'sinin Danimarka açıklarında 31 Mart 1916 tarihinde karşı karşıya geldiği Jutland Deniz Muharebesi, savaş kruvazörlerinin zorlu şekilde denendiği ilk ciddi imtihan olmuştur. Adı geçen savaşta İngilizler üç savaş kruvazörü, Almanlar ise bir savaş kruvazörü kaybetmişler, zırhlılar bakımından ise iki tarafın da herhangi bir kaybı olmamıştır.⁸ Nitekim savaşın ardından konu donanma uzmanlarını uzun bir süre meşgul etmiştir.⁹ Jutland Muharebesi, zırh korumalarının zayıflığı sebebiyle savaş kruvazörlerinin kırıma uğradığı bir savaş olmuştur. Bu tecrübelerin etkisiyle Winston Churchill *The World Crisis* isimli eserinde zırhlı yerine savaş kruvazörü yapmanın hatalı bir politika olduğunu açıkça ifade etmiştir.¹⁰ İlginçtir ki 18 Mart'ta da Çanakkale boğazı harekâtına katılan İngiliz zırhlısı Queen Elizabeth önemli bir hasar almazken, Inflexible savaş kruvazörü, çok ciddi olarak yaralanmıştır. Bu vaziyet, andığım gemi sınıfının tasarımındaki teknik kusurla ilgilidir. İşte Goeben, yukarıda kısaca açıkladığımız özelliklere sahip bir savaş kruvazörüdür.¹¹ Haklarında kısaca bilgi verdiğim iki gemi tipi, konunun uzmanı olmayan yazarlar tarafından karıştırılmaktaysa da akademik olarak konuyla ilgilenen bir tarihçinin böyle bir hata yapmaması, hatta bu türden hataları yapan araştırmacıları da uyarması beklenir.

Yukarıda yaptığım açıklamalar ışığında "hafif kruvazör"ün zaten bu iki gemiyle karıştırılmasının en hafif tabirle abes olduğu aşikârdır. Ancak yine de şu kadarını ifade edeyim, I. Dünya Savaşı'nda genellikle 10, 5 veya 15 cm.lik toplarla donatılan ve hızlı olmaları sayesinde öncü rolü oynayan hafif kruvazörler, bir

⁵ Massie, *age*, s. 402. Gerçekten de bir savaş kruvazörü olan Yavuz da Türk halkının ilgi odağı hâline gelmiştir.

⁶ Massie, *age*, s. 391.

⁷ Massie, Blücher'i de savaş kruvazörü listesine koyuyorsa da (s. 734), nitelikleri göz önüne alındığında (15.842 ton, 12 adet 20, 8 cm.lik top) bu gemiye "ağır kruvazör" demek daha doğrudur. Nitekim bazı kaynaklarda bu terim kullanılmaktadır. Örneğin bkz. Richard Humble, *Hitlerin Açıkdeniz Filosu*, çev. Tayfun Mater, İstanbul: Baskan Yayınları, 1976, s. 16.

⁸ Henry Newbolt, *Harekâtıbahriye, IV*, çev. Nahit Dengiz, İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı IX. Şube Yayınları, 1943, s. 4, 6; Massie, *age*, s. 402; II. Dünya Savaşı'nda da Alman zırhlısı Bismarck ile İngiliz savaş kruvazörü Hood'un çarpışmasında Hood'un zayıf zırhını delen bir mermi cephaneliği tutuşturmuş ve bunun sonucunda adı geçen gemi havaya uçmuştur. Ayrıntı için bkz. Humble, *age*, s. 141-144 ve özellikle "zırhlı"nın "savaş kruvazörü"nden ne denli sağlam olduğuna dair olarak bkz. s. 135-137.

⁹ Newbolt, *age*, ss. 17-19.

¹⁰ Humble, *age*, s. 137.

¹¹ Massie, *age*, s. 734.

donanmanın orta sınıf gemileridir. Bir “zırhlı” veya “savaş kruvazörü” karşısında herhangi bir şansları yoktur.

Bu noktada kitaba geri dönelim ve şu cümleye bakalım:

“... Indomitable ile Indefatigable adındaki iki İngiliz kruvazörü tarafından Akdeniz’de kovalanan Goeben ve Breslau adındaki Alman savaş gemileri...” (s. 7)

Yukarıda işaret ettiğim sayfanın hemen başında Goeben bir muharebe (savaş) kruvazörü, Breslau ise hafif kruvazör olarak nitelenmektedirler. Bu durumda yukarıda andığım iki gemi, kendilerinden daha zayıf durumda olan iki İngiliz gemisinden (kruvazör) niçin kaçmaktadırlar? Yukarıdaki bilgiye bakılarak Almanların denizlerde İngilizlere karşı oldukça korkak veya çekingen bir tavır takındıkları sonucuna varılabilir. Oysa iki İngiliz gemisinin de savaş kruvazörü sınıfında oldukları hatırlanırsa, Alman gemilerinin kaçmak zorunda kalmalarının sebebinin söz konusu İngiliz savaş kruvazörleriyle başa çıkamayacaklarını bilmeleri olduğu anlaşılacaktır. Belki bir siyasi tarih çalışmasında bu bilgi çok önemli olmayan bir ayrıntı olarak kabul edilebilir; ancak askerî tarihle ilgili bir metin kaleme alıyorsanız hadiselerin ve gelişmelerin anlaşılabilmesi için bu ayrıntı kesinlikle çok önemlidir.

b. “Zırhlı (Dreadnought)” ve “Dretnot Öncesi Zırhlı (Pre-dreadnought)” Terimlerinin Hatalı Kullanımları

Kitapta görülen diğer bir terim sorunu da “zırhlı” ifadesinin büyük bir rahatlıkla kullanılmasıdır ve hâliyle bu durum, 18 Mart Muharebesi’nin sonucunun yazar tarafından yanlış ve Osmanlı kuvvetleri lehine abartılı bir şekilde değerlendirilmesine yol açmaktadır.

Öncelikle s. 12’de Osmanlı donanmasının Amiral Wilhelm Anton Souchon tarafından yeniden düzenlenmesini anlatan kısmı ele almak istiyorum. İlgili kısımda, Türk donanmasının ikiye bölündüğü, bu bağlamda Yavuz, Midilli, Hamidiye, Mecidiye ve sekiz muhrip ile faal bir filo kurulduğu; Mesudiye muharebe gemisinin yaşlı olması sebebiyle yüzen batarya olarak kullanılmak üzere Çanakkale’ye gönderildiği; Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis “muharebe gemileri”nin ise bu filodan hariç tutulup önce Karadeniz, sonra da Çanakkale Boğazlarında savunma görevine verildiği belirtilmiştir (s. 12). Aşağıda gösterildiği üzere;

“Barboros ve Turgutreis muharebe gemileri” (s. 10); “Turgutreis zırhlısından” (s. 69); “Barbaros Hayrettin zırhlısından” (s. 69); “Barbaros zırhlısı” (s. 161, 236, 237); “Turgutreis zırhlısı” (s. 238).

şekillerinde yazar tarafından daha çok “zırhlı” olarak anılan iki gemi, niçin ana filoda aynı “Yavuz zırhlısı (!)” gibi yer almamaktadırlar? Alman amiral niçin elindeki deniz gücünü ikiye bölmüştür? Bu sorunun cevabını Atabey’in kitabında bulmak mümkün değildir. Çünkü yazar, okuyucuya yukarıda anılan iki eski zırhlının aslında “dretnot çağı” öncesinde inşa edilmiş, hız ve zırh bakımından çağının gerisinde

kalmış gemiler olduğunu izah etmiyor. Dolayısıyla okuyucu da; Amiral Souchon'un, o dönemin deniz savaşlarının çok bir önemli özelliği olan "hız" konusunda diğer gemilere ayak uyduramayacak olan bu iki eski model ve yavaş gemiyi savaş filosu dışında tutmasının mantığını anlayamıyor.

Yazar aynı hatayı İngiliz donanması için de yapmaktadır. Çanakale boğazı önüne gelen gemiler sayılırken şu ifade kullanılmıştır:

"Queen Elizabeth, Agamemnon, Irresistible, Inflexible, Lord Nelson, Albion, Cornwallis, Vengeance, Canopus, Ocean, Majestic, Triumph, Swiftsure zırhlıları Şubat ayı başlarında Çanakale'ye hareket emrini almışlardır." (s. 52)¹²

Yukarıdaki ifadeyi okuyan biri rahatlıkla Queen Elizabeth veya Inflexible ile Irresistible'ı aynı niteliklere sahip gemiler zannedebilir. Oysa ilk iki geminin hem kendi içlerinde hem de Irresistible ile aralarında teknik açıdan çok ciddi farklar vardır. Ancak yazarımız bunu umursamadığını şu ifadesi ile göstermektedir:

"Taarruz, Queen Elizabeth ve **Irresistible gibi dönemin en güçlü ve modern gemilerinin** de tam katılımıyla..." (s. 78)

İşte Irresistible gibi dretnot öncesi bir zırhlı için kullanılan bu ifade, yukarıda yazdıklarımla birlikte düşünüldüğünde, yazarın bu gemilerin nitelikleri hususunda ciddi bir bilgi yoksunluğu içinde olduğunu düşündürmektedir. Oysa bırakın Queen Elizabeth'i, ilk yapılmış dretnot olan Dreadnought'un motorları ile Irresistible'nin kazan dairesini karşılaştıran ve iki gemide de kapitanlık yapmış olan Bacon, farkın elbette Dreadnought lehine olağanüstü olduğunu yazmıştır.¹³ Buna bağlı olarak yazarın şu ifadesi de çok sorunludur:

"... Mart ayına kadar geçen süre içerisinde **dünyanın en büyük donanması** Boğaz önünde toplanmış..." (s. 106)

Evet, Atabey'in listesindeki tüm zırhlılar dretnot tipi olsaydı yukarıdaki gibi bir sonuca varılabilirdi. Ancak durum böyle değildir. Bu filoda yalnızca bir dretnot tipi zırhlı (Queen Elizabeth) ve bir savaş kruvazörü (Inflexible) bulunuyordu. Agamemnon ve Lord Nelson ise dretnot öncesi inşa edilen son gemiler olarak ateş gücü ve zırh bakımından diğer dretnot öncesi gemilerden daha üstün olmakla birlikte sonuçta dretnot değildiler. Diğer gemiler ise, modern deniz savaşında düşman donanmasına karşı kullanılması mümkün olmayan ve "yolsuz" olarak tanımlanan, yani seyir hızı yavaş ve tribünlü motorlara sahip olmadıkları için seyir hızlarını da uzun süre sabit tutamayan gemilerdi. Bunların önemli bir kısmının on beş ay içinde görevden alınmaları düşünülüyordu. Bu gemiler, nispeten etkili ateş güçleriyle kıyı istihkâmlarına veya donanması zayıf ülkelere karşı kullanılabilirdi;

¹² Kitabın farklı yerlerinde benzer ifadeler sürekli yinelenmektedir: "Vengeance ve Cornwallis zırhlılarına" (s. 79); "Albion, Triumph, Vengeance zırhlıları" (s. 79); "Océan ve Majestic zırhlıları" (s. 95); "Bouvet ve Suffren zırhlıları" (s. 116); "Goliath zırhlısı" (s. 243-248); "Queen Elizabeth ile Majestic ve Albion zırhlıları" (s. 83).

¹³ Massie, *age*, s. 390-391.

ama Almanlara karşı asla.¹⁴ Zaten yazarın “dünyanın en büyük donanması” iddiasının mantıksal olarak da mümkün olmadığını, o sırada İngiliz ve Alman donanmaları hakkında az buçuk bir şeyler bilen herkes öngörebilir. İngiliz donanmasından sonra dünyanın ikinci büyük ve güçlü deniz kuvvetlerine sahip olan Almanların karşısında İngilizler acaba, donanmalarının en büyük kısmını kendi anavatanlarını savunmak için mi kullanırlar yoksa anavatana nispetle ikinci derecede öneme sahip bir cephe için mi? Dolayısıyla İngiliz “Grand Fleet”i, Çanakkale savaşları esnasında en güçlü gemileriyle Almanlara karşı pozisyon almıştı. Şu durumda yazarın “dünyanın en büyük donanması” iddiası, maalesef Çanakkale Savaşları konusunda son haddini bulan bilgi kirliliğini, akademik olarak da pekiştirmenin ötesinde bir anlam ifade etmemektedir.

Yazar yer yer doğru ifadeler de kullanmaktadır. Örneğin 18 Mart günü hareket eden İngiliz donanmasında bir muharebe kruvazörü olduğundan bahsetmiş (s. 113), saldırıda B hattını oluşturan gemilerin A hattına göre “daha eski” gemilerden oluştuğunu (s. 113), gemilerin yaşlarının, birinin bir yaşında olmak üzere 8-20 arasında değiştiğini (s. 134) kaydetmiştir. Ancak kitabın tamamı dikkate alındığında, yer yer kendini gösteren doğru kullanımların yazarın yorumlarına etki etmediği, sözünü ettiğimiz özensiz ve dikkatsizce kullanılan ifadeler ummanı karşısında, ancak küçük adacıklar olarak kaldığı görülmektedir. Zaten bu noktada gemilerin yaşını vermek çok da anlamlı değildir. Çünkü 1906’da dretnot devrimiyle birlikte gemi teknolojisi tamamen değişmiş ve gemilerin eski ya da yeni oluşlarını belirleyen kıtas, denize indirildikleri tarih değil, dretnot teknolojisinden ne kadar önce veya sonra inşa edildikleri olmuştur. Bunun en güzel örneğini Lord Nelson ve Agamemnon oluşturmaktadır.¹⁵

Yazarın yukarıdaki yaklaşımı, elbette 18 Mart harekâtının sonucunu değerlendirirken okuyucuyu yanıltacak ifadelere yol açmaktadır:

“... Fransız Bouvet, İngiliz Irresistible ve Océan zırhlıları batmış, İngiliz Inflexible, Fransız Suffren ve Gaulois zırhlıları görev yapamayacak şekilde hasara uğramıştır.” (s. 123)

“Kısacası, o günün koşullarında **dünyanın en modern zırhlıları**, bol cephaneli ağır toplarıyla Boğaz tabya ve bataryalarını gün boyunca sürdürdükleri bombardımanlarla, Boğaz’ı cehenneme çevirmişlerdir. Sonuçta savaş gücünün üçte birini kaybeden yine bu **güçlü armada** olmuştur.” (s. 133)

¹⁴ Alan Moorehead, *Çanakkale Geçilmez*, çev. Günay Salman, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972, ss. 46-47; Rudenno, *age*, s. 17-18.

¹⁵ Bu öyle çılgın bir yanlış ki Almanlar ilk savaş kruvazörleri (bkz. dn. 7) olan Blücher’i kızağa koyduklarında, bu gemiye İngilizlerin 9,2 inçlik toplarının eşiti kabul edilen on iki adet 8,2 inçlik top koymuşlar; ancak İngilizlerin 12 inçlik toplara sahip üç savaş kruvazörü denize indirilince, Blücher daha denize inmeden iki yıl önce işe yaramaz hale gelmişti. Bkz. Massie, *age*, s. 406. Geminin demode kalışı, Dogger Bank Savaşı’nda batan tek Alman gemisi olmasıyla da sabittir.

Yukarıda yaptığım açıklamaları bilmeyen bir okuyucu, haklı olarak Osmanlı kuvvetlerinin Çanakkale’de çok güçlü ve modern gemileri batırdığını sanabilir. Çünkü yazar, bu gemilerin nitelikleri, savaş kapasiteleri ve İngiliz donanmasındaki konumları hakkında okuyucusunu doğru bilgilendirmemiştir. Gerçek şudur; Osmanlı savunması 18 Mart’ta hiçbir dretnot tipi zırhlıya ciddi anlamda hasar verememiştir. Inflexible savaş kruvazörü ciddi anlamda yaralanmış; ancak batmamıştır. Batan üç gemi de dretnot öncesi zırhlılardır. Nitekim dönemin İngiltere Deniz Bakanı Winston Churchill de bunu ifade etmektedir (s. 137, 194). Yazarın, Churchill’in bu değerlendirmesini “*bir teselliden öteye gitmeyen*” (s. 137) yargısıyla nitelenmesi, tüm Çanakkale Harekâtı bağlamında düşünüldüğünde doğruysa da 18 Mart için pek makul değildir. Açıkçası İtilaf devletlerinin kayıpları hiç de telafi edilemez nitelikte değildi ve harekâtın akabinde gerçekten de telafi edilmiştir. Yazarın da ifade ettiği gibi İngiliz kaynakları 18 Mart’ı çok mühim bir yenilgi olarak görmemektedirler. İngilizleri bu yargıya götüren kanının, gemileri hakkında yazarımızdan daha fazla ve doğru bilgiye sahip olmalarından kaynaklandığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Dretnot öncesi zırhlılar bağlamında ele alınması gereken bir diğer konu da Mesudiye eski zırhlısının durumudur. Yazar, bu geminin kırk yıl hizmet ettiğini belirtmiş; ancak yine de ona zırhlı demekten vazgeçememiştir (s. 11, 68, 141-146). Gemi oldukça eski olduğundan Amiral Souchon tarafından yüzer batarya olarak kullanılmak üzere Çanakkale’ye gönderilmiş ve burada İngiliz B-11 denizaltısı tarafından batırılmıştır. Yazarın bu sonucu değerlendirirken kullandığı;

“Mesudiye zırhlısının Kepez koyu Sarısığlar Mevkii’nde sabit batarya hâline getirilerek, kullanılması daha harbin başında **değerli bir geminin elden çıkmasına**, 10 subay ve 25 erin şehit olmasına neden olmuştur.” (s. 147)

ifadesi, gerçekçi değildir. Öncelikle geminin sabit hâlde kullanılması eleştirilebilir. Çünkü sabit bir gemi saldırılara açıktır. Ancak geminin “*değerli*” olduğu iddiası çok su götürür niteliktedir. Bırakın modern bir deniz savaşını, Karadeniz’de Rus filosuyla çatışırken bile güvenilemeyecek kadar demode olan bu geminin çoktan hizmetten çıkarılması gerekirdi. Ancak elde yeterli gemi olmayışı, mali sıkıntılar vb. sebepler yüzünden gemi emekli edilmemiştir. Belki de bu noktada Amiral Souchon sadece gemide olan tüm topları söktürmemesi ve gemiyi hizmetten almaması sebebiyle eleştirilebilir. Amiral Souchon’un Bundersarchiv Militaerarchiv’de bulunan “Günlük”ü bu konuda aydınlatıcı bir bilgiye sahip midir? Bilemiyoruz; çünkü yazarımız, incelemesine konu olan dönemde Osmanlı donanmasının komutanı olan bu zâtın “Günlük”ünü kullanmamıştır!¹⁶ Hâlbuki bu konunun da ötesinde yazarın

¹⁶ Oysa yazarın doktorasını yaptığı Sosyal Bilimler Enstitüsü gibi Ankara Üniversitesi’ne bağlı olan Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü’nün yayımladığı *Atatürk Yolu* dergisinde 1997 yılında yayınlanan Celalettin Yavuz’a ait makalede (“Cemal Paşa’nın Almanya Gezisi Bir Davetin Perde Arkası”, V/19, ss. 335-336) bu “Günlük” kullanılmakta ve arşivdeki yeri N 156/19; Band 11 olarak verilmektedir. Ayrıca yazarımızın Yaşar Bedirhan ile birlikte yayınladığı “Osmanlı Bahriyesi’nde

bu önemli kaynağı, I. Dünya Savaşı esnasında Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'nde meydana gelen askeri harekâtlar bakımından değerlendirmesi ve önemi hakkında okuyucularını aydınlatması gerekirdi.¹⁷

Dretnot öncesi gemilerle ilgili vurgulanması gereken diğer önemli bir husus, bu gemilerin, gövdeleri bölmeli olarak inşa edilse de bölmelerin birbirine yatay şekilde açılan koridorlardan oluştuğu ve bunların da su geçirmez kapılarla kapatıldığı gerçeğidir. Dretnot tipi gemilerde ise geminin gövdesindeki bölmelerin birbiriyle hiçbir bağlantısı yoktur. Mürettebat, bu bölmelere geminin güvertesinden ya merdivenle ya da asansörle iniyordu. Amiral Fisher'in getirdiği bu yenilik sayesinde, gemi sualtında kalan kısımdan top mermisi, mayın veya torpido ile vurulduğunda, delinen kısma su dolsa bile su diğer bölmelere geçemiyordu. Böylece gemi batmadan tamir edileceği doka varabiliyordu. Dretnot öncesi gemilerde de savaşa girerken bölmeler arasında geçişi sağlayan kapılar kapatılıyorsa da¹⁸ ani saldırılarda kapılar kapatılmadan önce alınan yaralar sebebiyle gemilerin su aldığı ve battığı gözlenmiş olduğundan, dretnotların sözünü ettiğimiz geçişsiz bölme özelliği önemli bir yeniliktir.¹⁹ Ayrıca zırh kalınlığının artırılması, açılan yaraların da küçük çapta kalmasını sağlamıştır. Oysa dretnot öncesi zırhlılar bu iki bakımdan da ciddi anlamda sorunludur. Dolayısıyla gemi sualtından yara aldığı delik çok büyükse yapacak fazla bir şey yoktur. Gemi aldığı suyun tesiriyle yan yatar. İşte eski zırhlılar olan Barbaros Hayrettin (s.161), Majestic (s.174) ve Triumph (s.174) gemilerinin tek torpille batırılabilmiş olmasının sebebi budur. Dolayısıyla bu gemileri sanki dretnot imişler gibi nitelenmek doğru değildir. Her ne kadar Atabey, özellikle Barbaros ve Turgut Reis'in eski gemiler olduğunu birkaç yerde belirtiyorsa da (s. 236, 238) yukarıda kısaca değindiğim teknik hususlardan kitapta hiç bahsetmemesi, okuyucunun kafasında Atabey'in zaman zaman kullandığı "eski" nitelemesinden kastedilenin ne olduğu hususunda belirsizlik yaratmaktadır.

2. Varılan Yargılarla İlgili Sorunlar

Bu kısımda, öncelikle, Muavenet-i Milliye'nin Goliath'ı batırışı sırasında geminin komutasının kimde olduğu tartışmasıyla ilgili olarak Atabey'in yaklaşımını

Yabancı Danışmanlar" isimli makalesinde (*Turkish Studies*, 8/5 (Spring 2013), s. 136), Yavuz'un yukarıda andığımız makalesinde konu ettiği Cemal Paşa'nın Almanya gezisini, yine Yavuz'un başka bir çalışmasını referans vererek zikretmesi, Sayın Atabey'in Amiral Souchon'un "Günlük"ünden haberdar olmama ihtimalini zayıflatmaktadır. Şu hâlde yazarın bu önemli kaynağı bilinçli olarak yok kabul ettiğini düşünmek gerekiyor. Öte yandan kitabın bibliyografyasında Celalettin Yavuz'un iki çalışmasının künyesi varsa da dipnotlarda, nedendir bilinmez, bu çalışmaların isimleri geçmemektedir.

¹⁷ Yazarımız, Karadeniz'deki Osmanlı donanma faaliyetlerini ele aldığı (*Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006) isimli çalışmasında da Amiral Souchon'un "Günlük"ünü kullanma mecburiyeti hissetmemiştir.

¹⁸ Ayrıca mürettebatın kapıların kapatılması emrini mutlak anlamda hemen yerine getirip getirmediikleri de ciddi bir sorundur. Çünkü tüm kapılar kapalı olsa su tüm bölmelere yayılamaz.

¹⁹ Massie, *age*, s. 391.

değerlendirmek istiyorum. Bu harekât sırasında adı geçen gemide görev yapan Kıdemli Yüzbaşı Rudolf Firle, Almanya’da yayınladığı anılarında adı geçen eski zırhlının batırılmasını kendisine ve Alman personeline mal etmektedir (s. 247). Atabey, bu görüşe karşı çıkmakta ve bu başarının başta gemi komutanı Kıdemli Yüzbaşı Ahmet Bey olmak üzere Türk personeline ait olduğunu ileri sürerek, bu bağlamda şunları yazmaktadır:

“Sonuçta yapılan tüm bu haksız yorumlar, Muâvenet-i Milliye torpido muhribinin görevli kahraman Türk personelinin, İngilizlerin Morto Koyu’nda Türk mevzilerini bombardıman ateşi altında tutan 13.150 tonluk Goliath zırhlısını batırarak, savaş esnasında üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirdiği gerçeğine gölge düşürememiştir. **Buna en güzel cevap Muâvenet-i Milliye torpido muhribi ve Sultanhisar torpidobotunun Türk ve Alman personelinin başarılarından dolayı madalya ile tevcih edilmeleri hakkındaki Sadrazam Hazretleri’ne yazılan Enver Paşa imzalı 31 Mayıs 1915 tarihli yazıdır.**” (s. 247-248)

Konusu Çanakkale deniz muhabereleleri olan bir kitapta bu konudaki Alman görüşü, koyu harflerle verdiğim cümlelerle çürütülmektedir! Elbette harekât sonrası tüm gemi personeli ödüllendirilecektir. Enver Paşa’nın: “Bu işi Almanlar yaptı. Hak geçmesin. Sadece onlara madalya verelim” diyecek hâli yoktur! Ayrıca savaşlarda elde edilen bu tür başarılar hükümetlere propaganda yapmak için önemli fırsatlar tanır ve savaş idare eden her hükümet gibi İttihad ve Terakki hükümeti de bu fırsatlardan yararlanmasını bilmiştir. Peki yazarımız, Yüzbaşı Firle’nin hatıralarını görmüş müdür? Hayır. Dolayısıyla yazarımız bu subayın görüşlerini bilmeden sadece kafasında mevcut olan kısıtlı bilgiyle konu hakkında hüküm vermektedir. Oysa bu hatıralarla birlikte hadise hakkındaki Alman görüşünü de enine boyuna irdeleyip bundan sonra bir hükme varması gerekirdi. Ancak yazarın kullanmadığı ve rahatlıkla ulaşabileceği Türkçe bir çalışmada bu hatıralardan pasajlar aktarılmaktadır.²⁰ Sayın Atabey, keşke en azından hem bu kitabı hem de bu kitapta sözü geçen hatıralardan aktarılan pasajları görebilseydi. Ancak yazarımız, Amiral Souchon’un günlüğü gibi, bu hatıraları da görmezden gelmiştir.

Çalışmada Çanakkale Savaşı’nın sonuçlarına zaman zaman değinilen yerlerde ise yazarın popülerliğe ve hamasete pirim verdiği gözden kaçmamaktadır. Örneğin bu savaşın, İngiltere’nin denizlerdeki üstünlüğünün “tartışılmaz” olmadığını ortaya çıkardığı (s. 127, 269), emperyalizmin yenilmezliğinin abartılmış bir efsane olduğu ve İngiliz ve Fransız sömürge imparatorluklarının Çanakkale harekâtındaki başarısızlıkla dağılma ve çözüme sürecine girdiği (s. 127) şeklindeki tespit ve yorumlar bilimsel kıstaslara göre kaleme alınmış bir doktora tezinden ziyade, Cumhuriyet bayramlarında lise talebelerine verilen bir konferans metniyle karşı

²⁰ Erol Mütercimler, *Gelibolu 1915*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2010 (ilk baskı 2005), ss. 446-453.

karşıya olduğumuz hissini uyandırmaktadır. Bu noktada yazarın şu ifadesini aktarmak istiyorum:

“Bu suretle 11. ve 12. yüzyıllarda başlayıp günümüze kadar devam eden ‘Sömürgecilik’, ‘Kolonyalizm’, ‘Emperyalizm’ denilen hareketin iflas ettiği yer Çanakkale coğrafyası olmuştur.” (s. 127; aynı fikrin başka parlak versiyonları için bkz. s. 266, 273)

Sömürgecilik, kolonyalizm ya da emperyalizm gibi politikalarla ilgili kaleme alınan ciddi eserlerde, sözü geçen siyasetlerin Çanakkale Savaşları sonunda iflas ettiğine dair herhangi bir iddiaya rastlanamayacağı ve yazarın bu noktada, Osmanlı Devleti ve Türk milleti lehine tarihsel bir olguya kaldıramayacağı bir yük, misyon ve anlam yüklediği açıktır.

Kitabın “Sonuç” kısmında da yazar oldukça değişik bir yöntem benimsemiştir. Öncelikle zaten herkes tarafından bilinen bazı malumatın teyit edildiğini yazmak, bilimsel olduğu iddiasındaki bir doktora tezi için ne ölçüde sonuç olarak kabul edilebilir? Bu bağlamda şu cümleler okuyucuyu şaşırtacaktır:

“İngiliz arşiv belgeleri incelenerek Fransız Bouvet, İngiliz Irresistible ve Océan zırhlılarının mayın silahının etkisiyle battıkları, diğer gemilerin de Boğaz’ın iki tarafından gerçekleştirilen şiddetli topçu ateşi neticesinde hasara uğradıkları doğrulanmıştır.” (s. 277)

“Bu durumda Deniz Bakanı Winston Churchill’in Çanakkale harekâtının baş planlayıcısı olduğu bir kere daha belgelerle doğrulanmıştır.” (s. 280)

Burada akla şu soru gelmektedir: Acaba yukarıda yazılan hususlarda kaynaklara yansımış farklı görüşler mi vardır ki yazar bunları arşiv belgelerinden teyit ettiğini yazmaktadır? Tabii ki hayır.

Öte yandan bazı yeni bulunduğu iddia edilen bilgiler, ilk kez yazarımız tarafından ortaya konmuş falan da değildir. 18 Mart 1915 başarısının topçu-mayıncı işbirliğinin sonucu olduğunu, sadece askerî tarihe az çok ilgisi olan zevat değil, ilköğretim talebeleri de dâhil, herkes bilmektedir. Memlekette Nusrat mayın gemisinin adını duymayan var mıdır? Bu konuyla ilgili olarak yazar, Nusrat’ın üç drenot öncesi zırhlıyı batıran mayınları ne zaman döktüğüyle ilgili çelişkili görüşleri çürüttüğünü, “belgeler ışığında” Nusrat’ın bu mayınları 8 Mart 1915 sabahı döktüğünü tespit ettiğini de belirtmiştir (s. 277). Yazara şunu haber vermek durumundayım ki bu tespit, kendisinden önce Erol Mütercimler tarafından yapılmıştır.²¹ Maalesef kaleme alınan konuyla ilgili literatürü takip etmemenin böyle can sıkıcı sonuçları olabilmektedir. Yine yazarımız tarafından İngiliz hükümetinin Çanakkale harekâtıyla ilgili planlarının ve bu esnada arka cephede cereyan eden siyasi olayların arşiv belgelerine dayanılarak “açığa çıkarıldığı” ifade edilmektedir.

²¹ Mütercimler, *age*, s. 152-153.

Oysa İngiliz tarihçiler bu hususları yıllardan beri ve açıkcası yazardan çok daha ayrıntılı ve doğru bir şekilde ortaya koymuş ve koymaktadırlar.

Ayrıca yazarımızın vardığı bazı sonuçlar da kitabın içinde yer alan bilgilerle kıyaslandığında oldukça tartışmalıdır. Öncelikle Marmara Denizi'nde İngiliz denizaltılarına karşı yürütülen faaliyetin başarılı olduğu saptaması (s. 278) pek doğru değildir. Evet, eldeki kısıtlı imkânlarla da olsa mücadele sürdürülmüştür; fakat İngiliz denizaltılarından sadece ikisinin bu denizde batırıldığı unutulmamalıdır. Kalan gemiler Çanakkale Boğazı'ndan geçişleri sırasında batırılmışlardır. Konuyu bu denizaltıların İstanbul ile Çanakkale arasındaki Türk ikmal hattını koparıp koparamadıkları açısından ele aldığımızda, karşımıza daha farklı bir tablo çıkmaktadır. Her ne kadar yazarın da belirttiği gibi bu durum tamamıyla kopma şeklinde olmamışsa da Marmara Denizi'nde aynı anda faaliyet gösteren denizaltı sayısının hiçbir zaman üçü aşmadığı hesaba katıldığında²² bu sonuç normaldir. Ancak denizaltı harekâtının yoğun biçimde devam ettiği dönemde Enver Paşa tarafından gönderilen bir belgede geçen "*Denizaltıların ortaya çıkışından beri deniz yolundan hiçbir suretle istifade edilmediği*" (s. 160) ifadesi gerçeğin ta kendisidir. Burada şunu ifade etmek daha gerçekçi olacaktır: Denizaltıların ikmal hattını koparamaması, Marmara Denizi'nde sefer yapan gemilerin yelkenlilerden seçilmesi ve bunların da özellikle önemli malzemeleri geceleri taşımalarından kaynaklanmaktadır. Kara ulaşımının yoğun biçimde kullanıldığı da düşünülürse, denizaltıların Türk ordusunun ikmal hatları üzerinde ciddi bir etki yaratmadığı rahatlıkla söylenebilir.²³ Bu noktada yazarın Türk donanmasının denizaltılarla mücadelede gösterdiği başarıyla, ikmal yollarının açık tutulması meselesini birbirinden ayırmasının daha doğru bir yaklaşım olacağını düşünüyorum. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nda su üstü gemilerinin denizaltılarla mücadele imkânlarının çok kısıtlı olduğu da ayrı bir gerçektir.

Yazarımızın vardığı bir başka abartılı sonuç da Demirhisar torpidobotuyla ilgilidir. Bu geminin yaptığı sefer ilgiye değer olmakla birlikte, giriştiği faaliyetlerle İtilaf devletlerinin deniz nakliyatını "*taciiz etmeyi başardığı*"(s. 279) söylenemez. Sadece bir gemiyi yaralayabilen bu torpidobot, İngiliz gemileri tarafından sıkıştırılınca kendi komutanı tarafından batırılmıştır. Üstelik bu tip başka harekâtlar bir daha söz konusu olmamıştır. Burada varılacak sonuç olsa olsa "yetersiz gemilerle yapılan bu türden harekâtlar, ancak geçici ve savaşın genel gidişatına etki etmeyen başarıların temininden başka bir işe yaramamıştır" şeklinde olabilirdi.

Kitapla ilgili bir başka ciddi sorun da haritaların kelimenin tam anlamıyla böyle bir çalışma için yetersiz ve son derece amatör olmasıdır. S. 27'deki "Çanakkale Boğazı'nın Genel Görünümü" başlıklı harita çok küçük ve yazıları okunmaz hâldedir. S. 115'te yer alan "18 Mart 1915 Çanakkale Boğazı

²² Sadece bir defa üçü İngiliz (E 12, E 20, H 1), biri Fransız (Turquoise) dört denizaltı bir arada olmuşsa da Turquoise çok kısa zaman içinde ve bir başarı gösteremeyerek geriye dönmek için boğaza girmiş, neticede esir edilmiştir. Bkz. Rudenno, *age*, s. 265, 267-268.

²³ Rudenno, *age*, ss. 298-300.

Muharebesi'nde İtilaf Donanması'nın Durumu" başlıklı haritada ise sadece İtilaf gemilerinin saldırı pozisyonları gösterilirken, nedense Türk bataryalarının yerleri belirtilmemiştir. Bu durum da okuyucuyu ilerideki sayfalarda daha ayrıntılı bir haritayla karşılaşacağı beklentisine sokmaktadır. Fakat bu beklenti, s. 121'de "Çanakkale ve Kilitbahr Üzerine Hücum- 18 Mart 1915" açıklamasıyla verilen haritayla tam bir hayal kırıklığına uğramaktadır. Çünkü bu harita da çok küçük ve hiçbir şekilde okunamaz durumda olup yazıları da Arap harflidir! Yayıncılığın çok mesafe kat ettiği bir dönemde haritaların kullanışsızlığı, olsa olsa yazarın askerî tarih yazımında gösterdiği özensizliğinin bir başka dışavurumu olarak kabul edilebilir.

Maalesef bu haliyle kitap, doktora tezi olduğu göz önüne alındığında, askerî tarihe meraklı bir okuyucu için yeni olan çok az bilgi içermektedir. Konuyla ilgili Türkçe yayınların bile sayısının ve niteliğinin her geçen gün arttığı bir alanda yazar, kendi çalışması için birinci dereceden önemli bir eser olan Rudenno'nun 2009 yılında Türkçeye kazandırılmış kitabını bile 2010 yılında doktora tezi olarak tamamladığı, 2014 yılında ise kitap olarak yayımlattığı çalışmasında kullanmak zahmetine katlanmıyorsa²⁴, bu durum sadece yazarın ihmaliyle açıklanamaz. Bu ihmalde tezi yöneten danışmanın da hatalı olduğu açıktır. Bir tez danışmanı birikim sahibi olmadığı bir konuda niçin tez yönetir? Öte yandan tez, Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. TTK, yayınlacağı kitapları raportörlere göndermekte, yani bilimsel açıdan denetimini yaptırmaktadır. Bu kitabın raportörü olan akademisyenin askerî tarihle ilgisi nedir? İlgili konuda ciddi çalışmalara imza atmış mıdır? Eğer bu alanda ciddi bir hazırlığı veya müktesebatı yoksa niçin raportörlük görevini kabul etmiştir? Yukarıdaki soruların yanıtını okuyucunun fehmine bırakıyorum.

Ancak bütün bunlar bir yana, yazarın Türkiye Cumhuriyeti'nin kimlik meselesini bir çırpıda açıklığa kavuşturduğu şu tespitinin beni derinden sarstığını da itiraf etmeliyim. Türk sosyal bilim anlayışının istisnai bir örneğini oluşturan bu yargıyla yazımı bitirmek istiyorum. Çünkü yazarın aşağıdaki hükmü, aklın ve kalemin tutulduğu noktadır:

"Türk topçusunun az sayıda, yetersiz nitelikte ve kısıtlı cephaneye sahip olmasına rağmen İtilaf Devletleri'nin amacına ulaşmaması için gösterdiği her türlü fedakârlık ve kahramanlık çöken bir imparatorluğun içinde sağlam bir ulusun varlığını ortaya çıkarmıştır." (s. 275)

Gürol Pehlivan*

²⁴ Yazarın görmediği çok önemli bir başka eser, tamamen Çanakkale deniz harekâtını anlatan Edward K. Chatterton'un *Dardanelles Dilemma: The Story of the Naval Operation*, London: Rich and Cowan, 1935'dir. Görmediği diğer bazı eserler için kendisine internetten erişilebilen şu bibliyografyayı önerebilirim: http://www.navyingallipoli.com/teksty/bibliografia_eng.pdf (Erişim tarihi: 30. 11. 2015)

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Owen Wright, *Music Theory in Mamluk Cairo, The Ġāyat al-Maṭlūb fī ‘İlm al-Adwār wa-’l-Durūb by Ibn Kurr*, SOAS Musicology Series, Farnham and Burlington: Ashgate Publishing, 2014, ix+361 shf. ISBN 978-1-4094-6881-3

Owen Wright tarafından incelenen *Ġāyetü’l-Maṭlūb fī ‘İlm el-Edwār ve ed-Durūb* adlı eser, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. İsa b. Hasan b. Kurr el-Bağdadî (bundan sonra İbn Kurr) tarafından yazılmıştır. Yazarın ifadesiyle bu kitap, “XIV. yüzyılın ilk yarısında Kahire’de müzik biliminin temsilcisi olarak değerlendirilen tek teorik metindir” (sayfa 1). Yazarımız Wright, Memlûk dönemi müzikologlarından İbn Kurr’un söz konusu eserinin; ritmik teorileri, biçimsel yapıları ve fasıla analizleri hakkında bilgi vermekle beraber, özellikle tetrakort türleri ve ölçümlerini öne çıkaran geleneksel Arap kuramsal çalışmalarından (sistematik metinlerden) nasıl farklılaştığını açıklamalarla ortaya koyar. Böylece eser, İbn Kurr’un farklılığını ortaya koyarken aynı zamanda Mısır uygulamalarını yansıtan özgün materyaller hakkında da bilgi verir. Wright, el-Kindî’den İbn Kurr’a Arap müzik teorisini genel hatlarıyla açıklar. Özellikle bölgesel farklılıklar olup olmadığı ve 1258 Moğol baskınından sonra Bağdatlı müzisyenlerin durumları ve yayılmaları üzerinde durarak Arap müzik kuramı tarihini çözer. Ardından Wright, İbn Kurr’un hayatı hakkında bilgi vererek, babasının 1258 Bağdat mültecilerinden olduğunu ve Memlûk Devleti’ne sığınarak Kahire’ye yerleştiğinden bahseder. Dolayısıyla İbn Kurr, 1282 yılında Kahire’de doğmuş, 1357 yılındaki ölümüne kadar burada yaşamıştır. *Ġāyetü’l-Maṭlūb* adlı eserinin kesin yazım tarihi belli olmamakla birlikte, XIV. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmıştır. el-Ömerî (*Mesâlikü’l-Ebsar*’da), es-Safedî (*Vâfi bi’l-Vefeyât*’ta) ve İbn Tagrıbirdî eserlerinde İbn Kurr’dan bahseden Memlûk müverrihlerindedir (sayfa 12-13).

Wright, Arapça yaklaşık yetmiş sayfalık ana metnin edisyonunu yapmıştır. İngilizce tercümesi yerine uygun yerlerde Arapça alıntılar ve bireysel ifadelerin çevirisini ayrıntılı bir şekilde yorumlamıştır. Bu yöntemle, açıklamanın içeriğe göre daha sadık olduğunu, zira aşırılığa kaçmadığını, sorunlu pasajlardan kaçındığını ve böylece daha büyük tutarlılık sağladığını iddia ederek çevirme yöntemine ilginç bir katkıda bulunmuştur (sayfa 25). Karşılaştırma kolaylığı için derkenarları ana metne bağlamıştır. Çalışma klasik İslam eserlerinde olduğu gibi besmele ile başlar, hamd u sena, Hz. Muhammed ve ailesine salavat ile devam eder. Eser, biri ritim diğeri biçim olmak üzere iki girişten (mukaddime) oluşur. İbn Kurr, eserinde tatbikattan (pratikten) daha çok kuramı (teoriyi) yüceltir ve kendinden öncekileri eleştirir. Sistemci metinlerde yaygın olduğundan daha fazla *ritim vurguya* önem verir ve başka hiç bir yerde olmayan *ritmik döngüleri* ortaya koyar. Kitabın üçüncü bölümünde Wright, el-Kindî’den itibaren *ritmik döngü teorisinin* (kuramının) izini sürer. Dokuz temel sistematik döngüyü/daireyi bir tabloda sunduktan sonra, İbn Kurr’un metninin açıklamasıyla devam eder. Enstrümantal ve vokal ritim arasında

farklılaşmayı oldukça farklı bir terminoloji ile gösteren İbn Kurr, uzun açıklamalarla Horasan ritmini öne çıkarır ve ritimler arasındaki tuhaf farklılaşmayı on iki temel dairede ortaya koyar.

İbn Kurr'un metni açıkça müzik teorisine/kuramına odaklanmakla birlikte dördüncü bölümde (sayfa 95'den itibaren) kompozisyonun performansı (amel) üzerinde durur. Metne göre müzisyen, her birinin ayrı adı olan stratejileri benimseyerek, fakat daima sürdürerek ancak ileri gitmeden ve yarışmaya girmeden önerilen ritmi, katı bir şekilde takip edebilir veya onu çeşitlendirebilir (sayfa 107). Eser, ses perdelerinin dizisi gibi usullerle ilgili de bilgi verir. İbn Kurr'un yazdığı gibi usul, keyfi artıran belli bir tarzda karakterize edilmiş özel notalardan oluşur (sayfa 110). Bir kıstas olarak duygusal içerik kullanmakta İbn Kurr, çağdaşlarının çoğundan farklıdır. Bir kısmı İran menşeli olmak üzere pek çok usulün her biri, Batı notaları ile ve de sıklıkla portelerdeki notalarla tanımlanır. İbn Kurr'un metni, usul isimleri gibi Arap müziğindeki yerel farklılıklara da işaret eder. Son bölüm, özellikle İbn Kurr ile el-Urmavî ve el-Şirazî gibi sistemciler arasındaki karşılaştırmalara ayrılmıştır. Wright'ın sonuç kısmındaki son tahlili ise İbn Kurr'un sistemcilerin eserlerinden habersiz olduğu ancak sistemcilere başvurmadan da *Gayetü'l-Matlûb*'u tam olarak anlayabilmemizin mümkün olmadığını gösterir.

Bu ayrıntılı çalışma; geleneğin araştırmasını, kuram-tatbikat (teori-pratik) arasındaki farkı ve Batı müzik geleneği ile karşılaştırmasını içerir. Müziğin ham maddesi olan ses aralığının keşfi ve çalgılı kompozisyonun zıddına vokal kompozisyonlar üzerinde durur. Her şeye rağmen müzik, bütün yönleri ve çeşitleriyle kültürün diğerleri tarafından anlaşılmasına bir araç teşkil etmektedir.

Wright, Memlûk Devleti zamanında Mısır'daki müziğin hiçbir zaman araştırma konusu yapılmayışına da ayrıca değinmekte ve bundan esef duymaktadır (sayfa 235). Bu hususta Wright'a katılmamak mümkün değildir. Zira Memlûk Devleti zamanında müzik, müzisyenler ve şarkıcılar saray ve toplum hayatında büyük öneme sahip ve bu hususta ilginç ayrıntıları günümüze ulaştıran eserler mevcut iken, konu hak ettiği ilgiyi hâlâ görememiştir. Bu nedenle Wright'ın çalışması, özellikle Ortaçağ müzik tarihi alanında araştırma yapmak isteyenler için temel eser niteliğindedir.

Fatma Akkuş Yiğit*

---

* Yrd. Doç. Dr., *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü.*

Yahya Araz, 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına: Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013, 196 shf. ISBN 978-605-105-118-5

Yahya Araz bu çalışmasında, Osmanlı çocuk tarihini, hukuk, toplum, terbiye-egitim, çocuk emeği bağlamında ele almıştır. Konu başlıklarından da görüleceği üzere eser, “saf” bir çocuk tarihinden ziyade, Osmanlı'nın sosyo-ekonomik yapısını “çocuk tarihi“ üzerinden yansıtmaktadır. Çocuklar toplumun ayrılmaz bir parçası olduğundan, çocuklar aracılığıyla ilk olarak Osmanlı ailesi hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Sistemin mekaniği içinde aile de toplumsal yaşantıyı sunar. Çocuk-aile-toplum, bu şekilde zincirleme bir kurgu ile Osmanlı'nın “sıradan” insanların “sıradan” tarihlerine dair bilgileri kitapta bulmaktadır.

Araz'ın çalışmasının temel kaynağı mahkeme kayıtlarıdır. Mahkeme kayıtlarının yanı sıra fetva mecmualarına, terbiye kitaplarına ve yazmalara da kitapta sıkça başvurulmuştur. Kullanılan arşiv malzemeleri, kitabın başlığından da anlaşılacağı üzere üç yüz yıllık bir dönemi kapsamaktadır. (s.29) Eserde en çok göze çarpan hususlardan bir tanesi teori ve pratiğin aynı çatı altında birleştirilmesidir. Öyle ki yazar, fetva mecmuaları gibi teorik diyebileceğimiz bir kaynaktaki meselenin, mahkeme kayıtlarında nasıl somut hale geldiğini göstermektedir.(s.60)

Çocukluk tarihi çalışmaları, diğer alanlara göre geç diyebileceğimiz bir tarihte Ariès'in 1960 tarihli *L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime* ile başlamıştır. Eser, 1962 yılında Robert Baldick tarafından *Centuries of Childhood, A Social History Family Life* başlığıyla İngilizce'ye çevrilmiştir. Ariès'in çocukluk tarihi üzerindeki etkisi büyüktür. Araz, Ariès ile çocukluk tarihi çalışanlar arasındaki ilişkiyi “aşk ve nefret” sözcükleri ile nitelendirmektedir. Bu bağlamda, çocukluk tarihi konusundaki sorunsallardan birisi çocuk veya çocukluğun algılanışı ile ilgilidir. Ariès, Ortaçağlarda müstakil bir çocuk algısı olmadığından, çocukların toplumun içindeki “küçük yetişkinler” olduğundan bahseder. Bu anlatı, bir süre Osmanlı çocuk tarihçiliğini de etkisi altına almıştır. Özellikle Cüneyd Okay, Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunda çocukların “küçük yetişkinler” olarak görüldüğünü iddia etmiştir. (s.19) Benzer şekilde Güven Gürkan Öztan da Osmanlı toplumunda çocukların “müstakil” bir konumu olmadığını ileri sürmektedir. (s.20) Ancak Araz, bu noktada terbiye kitaplarını referans göstermekte ve çocuklar için hazırlanan terbiye kitaplarının dahi ayrıca üzerinde düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca “çocukluk düşüncesi”nin varlığı ya da yokluğuna ilişkin sorular sormanın vakit kaybı olacağını belirten yazar, asıl önemli olanın ise çocukluğun farklı koşullarda nasıl tanımlanıp şekillendiğini anlamak olduğunu belirtmektedir.

Kitapta ele alınan önemli bir tartışma konusu da çocukluğun sınırları ile ilgilidir. Yazar çocuğun/çocukluğun nasıl algılandığı meselesini masaya yatırmıştır. Çocukluğun sınırları yazarın ifadesiyle hem teorik olarak hem de pratik olarak

berrak değildi(τ). Çocuğun/çocukluğun bir tanımlamaya ya da tarife ihtiyaç duyduğu aşikârdır. Ancak bu nokta da bir sınırlandırma ve muğlaklık sorunu vardır. Yazarın aşağıdaki cümleleri konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır; “*mesela on yaşında cinsel ilişkiye girebilecek fiziksel olgunluğa erişen bir kız evliliği fiili olarak gerçekleştirilebilir kabul edilmekteydi. Fakat aynı kız baliğa kabul edilmiyor dolayısıyla kendi adına karar alamıyordu.*” Bu cümleden dahi tanımlamanın zorluğu ortaya çıkmaktadır. İslam bilginleri ve hukukçular tanımlama gayreti içerisinde bulunmuşlardır. *Mecelle*'de kızlar için 9 yaş erkekler için 12 yaş erişkinlik için yeterli görülmüş, üst sınır her iki cins içinde 15 yaş olarak belirtilmiştir. Fakat çocukluğun sınırlarının çizilmesi başka problemleri de içerisinde barındırmaktadır. Sosyo-ekonomik farklılıklar, cinsiyet, etnisite kişilerin farklı çocukluklar sürmelerine neden olmuştur. Kitapta sıkça gördüğümüz “çocuk evlilikleri” bu düzlemde örnek gösterilebilir. Erken modern dönemin bir gerçeği olan erken yaştaki ölümler çocukları “sahipsiz” bırakmaktadır. Bazı durumlarda ise sebep sahipsiz kalmaktan ziyade ekonomik yetersizliktir. Yoksullukta tıpkı erken ölümler gibi dönemin temel problemlerinden biridir(s.142-143). Belirtilen etkenler çocuk evliliklerine yol açmakla birlikte farklı bir çocuk tarihi penceresi açmaktadır. Yukarıda belirtilen etkenlerden olan cinsiyet farklılıkları da önemli etkenlerden biridir. Yazarın da belirttiği gibi erkek ve kız çocukların yaşamları çocukluğun erken dönemlerinden itibaren birbirlerinden ayrılmaktadır. Kız çocukları evliliğe hazırlanmakta ve “adet-i nisayı” öğrenmektedirler. Erkek çocukları biraz daha serbest sayılabilecek bir çocukluk geçirmektedirler. Ancak terbiye kitaplarında ebeveynlere yönelik erkek çocukların yetişkinlerle çok fazla haşır neşir olmamaları yolunda öğütler de sıralanmıştır. Peki, etnisite ve dinsel farklılıklar çocukların gelişiminde, oyunlarında ve söylemlerinde ne kadar etkiliydi? Bu konuda kitap biraz sessiz kalmakla beraber yazar bunu Osmanlı çocukluk tarihi araştırmacısının karşılaştacağı sorunlardan biri olarak nitelemektedir.

Kitapla ilgili bir başka problematikte başlığıyla ilgilidir. Yazar seçtiği başlığıyla ve ele aldığı örneklerle belirtilen süreç içerisindeki değişim ve devamlılığı birlikte sunmaktadır. Yazar dikkatli okuyucunun gözünden kaçmayacak şekilde bir anda 18. yüzyıla ile ilgili örnek verirken benzer şekildeki bir örnekle 16. yüzyıla dönebilmekte ve ardından 19. yüzyıla ait bir mahkeme kaydıyla görüşünü sağlamlaştırmaktadır. Devletin doğasındaki değişimi ve sürekliliği göstermesi bağlamında ele alınan en net örneklerden birisi de eğitim anlayışında görülmektedir. Yazarın net bir şekilde altını çizdiği “19. yüzyıldan önce, çocukların eğitimi ve yetiştirilmeleri devletin ilgilendiği ve politika geliştirdiği bir mesele değildi” cümlesi son derece önemli olmakla birlikte imparatorluğun zihinsel ve yönetsel anlamdaki dönüşümünü ve kırımlarını göstermektedir. (s.100)

Gözden kaçırılmaması gereken bir nokta da yazar her ne kadar *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak* başlığını kullansa da -kendisinin de belirttiği üzere- çalışmasını İstanbul ve Batı Anadolu mahkeme kayıtları üzerinden inşa etmiştir. Belirtilen bölgeler dışında Kayseri ve İskilip mahkeme kayıtlarına rastlanılmaktadır ve bunların dışında kalan bölgelere hemen hemen hiç değinilmemiştir. Bundan

dolayıdır ki, göçebelerin, çingenelerin, gayr-ı müslimlerin, Anadolu'da ikamet eden kitlelerin çocukluk tarihleri “suskun” kalmaktadır. Muhtemelen bu iki açıdan mümkün olmamıştır; birincisi bir tarihçinin tek başına tüm imparatorluk düzeyinde böyle titiz bir çalışma yapması oldukça zordur belki de bir ömre bedeldir. İkincisi de kırsalla ilgili son derece kısıtlı kaynak bulunmasındandır. Kılıçbay'ın Duby'nin *Şövalye, Rahip ve Kadın* kitabının önsözünde dediği gibi yazılı belgeler her zaman kültüre egemen olan sınıfların görüşlerini yansıtır cümlesi bu noktada işlevseldir. Görece yeni olarak adlandırabileceğimiz bu alanda çalışmanın bu tür “eksiklikleri” yeni çalışmalarla desteklenip geliştirilebilir.

Son olarak kitabı tarihle “profesyonel” anlamda ilişkisi olmayan, çocuk ibaresini görerek çocuğun zihninde uyandırdığı olumlu imgeye kapılarak satın alan okuyucu kitabı bitirdiğinde mutluluktan çok hüznü hissedecektir. Genel olarak eserin dayandığı arşiv malzemesi mahkeme kayıtları olduğundan mutlu anların kitaplara yansması pek mümkün olmayacaktır. Okurun böyle bir durumla karşılaşmasının temel nedeni kaynakların sınırları ve sınırlılığı ile ilgili olsa gerek. Bundan daha “ötüşü” Osmanlı tarihçileri için “mutlu” bir çocukluk portresi çizmenin mümkün görünmemesidir. Toparlamak gerekirse kitap Osmanlı'nın sosyo-ekonomik tarihi bağlamında önemli bir noktada durmaktadır. Kaynakların zenginliği ve hemen hemen her toplumsal ve ekonomik durumla çocukların bağlantısının bulunması (evlilik, mektep, işçilik, hukuk, siyaset, vergilendirme) nedeniyle de kitap Osmanlı tarihinin sosyo-ekonomik düzlemi içerisinde her konuya küçükte olsa değinmekte ya da imalarla varlığını hissettirmektedir. Bu bağlamda çocukluk tarihi çalışmaları Osmanlı tarihçileri için cazibe merkezi olmaya başlamıştır ve bu ilgi -muhtemelen- giderek artacaktır. Meselenin daha fazla ilgi çekecek olması sevindiricidir ayrıca mevzunun hiçte “çoluk-çocuk” bahsi olmadığını da görülmesi ayrı bir mutluluk kaynağıdır.

Mahmut Tat*

---

* İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Öğrencisi.

Douglas E. Streusand, *Ateşli Silahlar Çağında İslam İmparatorlukları: Osmanlılar, Safeviler, Babürlüler*, Çev. Bahar Fırat, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2013, 352 shf. ISBN 978 605-531-454-5

Osmanlı, Safevi ve Babür İmparatorluklarının askerî, sosyal, ekonomik ve kültürel açılardan karşılaştırmalı bir bakış açısıyla kaleme alındığı bu çalışmanın önsözünde yazar, Marshall G.S. Hodgson'ın *The Venture of İslam: Conscience and History in a World Civilization* [Türkçesi *İslam'ın Serüveni, Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, 3 cilt, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993] başlıklı eserinden ilham aldığını ve yaklaşık 20 yıllık bir süreçte eserini tamamladığını, kitabın belirli düzeyde tarih bilgisine sahip olan okuyucu kitesine hitap ettiğini ifade etmektedir (s. 8).

“Önsöz”, “Teşekkür” ve “Giriş” kısımlarından sonra gelen “Ortak Miras, Ortak Açmaz” adlı ilk bölümde, söz konusu üç imparatorluktan önce aynı coğrafyada kurulmuş olan devletlere kısaca değinen yazar, ayrıca incelemesine konu olan imparatorlukların tevarüs ettiği devlet geleneğine vurgu yapmış, Osmanlı, Safevi ve Babürlü imparatorluklarının temellerinin ortak bir Türk-İran mirasına dayandığını göstermeye çalışmıştır. Yazar, bu bölümde *askeri kölelik* uygulaması üzerinde de durmuş, bu kurumun Batı'daki kölelik anlayışından farklı olduğunu ve bu sistemin Müslüman devletlerde ortak bir özelliğe dönüşerek devam ettiğini ifade etmiştir (s. 30).

“Osmanlı İmparatorluğu” başlıklı ikinci bölümde, Gayrimüslimlerin Osmanlı toplum yapısında *millet* kavramıyla sınıflandırıldığını, ayrıca kendi hukuk nizamları ve yasal sistemleri olduğu özellikle vurgulanmaktadır (s.46). Çünkü yazara göre bu durum Gayrimüslimlerin Osmanlı sistemi içinde sosyal bir konuma ve refaha sahip olduklarının göstergesidir. Söz konusu bölümde dikkat çeken bir diğer husus ise Osmanlı tarihinin alışlagelmiş “kuruluş, yükselme, gerileme ve yıkılış” şeklindeki tasnifden farklı olarak beş kısımda ele alınması ve 1451-1593 arasındaki yılların *olgun imparatorluk* dönemi olarak kabul edilmesidir (s. 48). Araştırmacı, İstanbul'un fethinden sonra bölgede ortaya çıkan huzur ve adalet ortamı sebebiyle, son Bizans İmparatoru IX. Konstantin Paleologos'un yeğenleri de dâhil olmak üzere, pek çok Rum'un Müslüman olduğunu ifade etmiştir.

Osmanlıların güçlü bir imparatorluk haline gelmesini sağlayan devlet politikaları da eserde üzerinde durulan konulardandır. Douglas E. Streusand, bu kapsamda kolonizasyon ve iskânı ele almış, Osmanlı sisteminin başarısını bu uygulanan politikalarla izah etmiştir. Osmanlıları Türklük ve İslama vurgu yapmadan “Osmanlı Toplumunu” ifadesiyle adlandıran yazar (s. 122) bu tercihinin

nedenini, devletin geniş Osmanlı coğrafyasına yayılmış bulunan tüm etnik ve dinî grupları imparatorluğun güçlü çatısı altında birleştirmiş olmasıyla açıklamaktadır.

Eserin “Safevi İmparatorluğu” bölümünde yazar, bazı tarihçilerin Safevilerin *imparatorluk* kavramıyla tanımlanıp tanımlanamayacağı konusundaki görüşlerine değinerek, Osmanlı ve Babür İmparatorluklarının söz konusu devleti kendileri için rakip olarak görmelerinden dolayı, imparatorluk olarak değerlendirilmesinin uygun olacağı görüşündedir (s. 143). Ancak Osmanlılar Balkanlarda Sırp ve Bulgarları da kendilerine rakip olarak gördüler. Ama ne Sırp Prensiği ne de Bulgar Krallığı bir imparatorluktu. Osmanlıların bir devlet ile mücadelesi o devletin imparatorluk olmasından ziyade, siyasi ya da ekonomik çıkarlarının çakışıp çakışmaması ile ilgili olmalıdır. Yine yazar, Safevilerin Osmanlı ve Babürlülerden farklı olan askerî, ekonomik ve sosyal uygulamalarını örneklendirme yoluyla izaha çalışmıştır.

Yazar, dinî-siyasî bir kimlikle ortaya çıkan Safevilerin, henüz siyasî bir teşekkül haline gelmeden önceki temsilcilerinin izinden giderek, aynı dinî amaçlara yönelik bir politik anlayışa sahip olduğu görüşündedir. Eserde, Safevileri kuruluş öncesi ve kuruluş döneminde motive eden dinî motifler üzerinde durulmuş ve bu motiflerin imparatorluğun güçlendiği dönemdeki varlıklarına da yeri geldikçe dikkat çekilmiştir. Safevi Devleti'nin siyasi tarihine ilişkin arşiv kaynaklarının az olmasına karşın, araştırmacı Safevilerin diğer devletlerle olan ticarî ve siyasî ilişkilerinden yola çıkarak devletin sistemi hakkında doyurucu bilgi aktarabilmiştir. Ayrıca yer yer Safevi tarihinin çalışılmayan veya daha fazla çalışılması gereken alanlarını da belirterek konuyla ilgilenen araştırmacıların dikkatlerine sunmuştur.

“Babür İmparatorluğu” başlıklı bölümde devletin kuruluşu Timur'dan itibaren ele alınmıştır. Yazar bunu, muhtemelen, devlet yapısındaki Hindu-İran etkisine dikkat çekmek amacıyla yapmıştır. Zira kitabın ilk bölümlerinde bundan söz edilmektedir. Geleneksel tarihçilerin, Babür'ü devletin kurucusu olarak zikretmelerini yanıltıcı bulduğunu söyleyerek, devlete imparatorluk niteliği kazandıran kişinin Ekber Şah (1556-1561) olduğunu ifade etmektedir (s. 205). Sonuçta her devletin kurucusunun, kurduğu devlete imparatorluk niteliğini kazandırmadığı açıktır ve tarihte bunun pek çok örneği mevcuttur. Araştırmacı bu bölümde diğer iki bölümden farklı olarak, Babürlülerin siyasî tarihini anlattığı kısımda genel bir anlatım yerine konuları dönem dönem ve daha teferruatlı bir şekilde aktarma yoluna gitmiştir. Bunun sebebi de, büyük ihtimalle, yazarın uzmanlık alanının Babürlüler tarihi olmasıdır. Dikkat çekici bir diğer husus ise Babürlülerin, Safevilerden ziyade daha çok Osmanlılar ile kıyaslanmasıdır.

Sonuç olarak sosyal, ekonomik ve kültürel konular hakkında bilgiler vermekle beraber yazar, Osmanlı, Safevi ve Babür İmparatorluklarının siyasî ve askerî tarihi üzerine yoğunlaşmıştır. Kitabın diğer çalışmalardan ayrılan yönü ise,

farklı bölümler halinde kaleme alınan üç imparatorluğu, karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alınmış olmasıdır. Bu karşılaştırma sayesinde Balkanlardan Hindistan'a kadar uzanan bir coğrafyada hükmetmiş üç imparatorlukta, farklı devlet ve toplum yapıları olmasına karşın, benzer problemlerin yaşandığı görülmektedir. Çalışmada bu üç imparatorluğun çöküş sebepleri, Batı'daki teknik gelişmeler değil kendi iç dinamikleri dikkate alınarak açıklanmıştır. Önsözde, olayları objektif şekilde değerlendirme niyetinde olduğunu belirten yazarın, buna mümkün mertebede bağlı kaldığını söyleyebiliriz.

Sevde Değer*

---

* İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Öğrencisi.

Özlem Kumrular, *Kösem Sultan: İktidar, Hırs, Entrika*, İstanbul: Doğan Kitap, 2015, 329 shf. ISBN 978-605-09-3052-8

Popüler tarihimizde önemli bir yer edinen Kösem Sultan'ın Hayatı birçok romana ve tiyatro oyununa konu olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de popüler tarihçiliğin öncülerinden olan Ahmet Refik Altınay ve Reşat Ekrem Koçu'nun tarihi romanları başta gelir. Son zamanlarda bir televizyon dizisine konu olan Kösem Sultan'ın hayatı üzerine dizinin etkisiyle olsa gerek peşi sıra romanlar yayınlanmaktadır. Akademik anlamda baktığımızda ise Kösem Sultan üzerine bu denli yoğun neşriyat bulunmamaktadır. Bu alanda son olarak yayınlanan dikkat çekici akademik incelemelerden bir tanesi de Özlem Kumrular tarafından hazırlanan *Kösem Sultan: İktidar, Hırs, Entrika* adlı kitaptır.

Özlem Kumrular, yarım asır boyunca yedi saltanat gören ve I. Ahmed'in hasekisi, IV. Murad ve Sultan İbrahim'in validesi, IV. Mehmet'in babaannesi olan Kösem Sultan'ın biyografisini yazdığı bu eserinde sadece Kösem'i değil onun ekseninden XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı hanedanının geçirdiği krizi, değişen siyasi düzen ve kırılmalarla birlikte haremın siyaset üzerindeki etkisini ele almaktadır.

Yazar, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin yanı sıra Venedik ve Simancas arşivinden ulaştığı yeni belgelerle Kösem'in hayatına dair yeni bilgileri gün yüzüne çıkarıp, tekrarlanan bazı yanlışları düzeltmektedir. Arşiv kaynaklarının yanı sıra etkin olarak kullandığı batılı elçilerin raporları, seyahatname ve kroniklerle yalnızca Kösem'in değil bu dönemde saltanat süren padişahların da kısmi biyografilerine yer vermektedir.

Kısa tutulan giriş kısmıyla birlikte kitap altı bölümden oluşmaktadır. Önsöz mahiyetindeki giriş kısmında Kumrular, kitabının yazım fıkranın 2014 Eylül'ünde Halil İnalçık hocayla *Denlet-i Aliyye*'nin ikinci cildi üzerine yaptıkları sohbetle ortaya çıktığını ve hocanın kendisine okuru sıkmadan, romantizmden uzak kalmadan yazması için gözünü boğazdan ayırmaması tavsiyesinde bulunduğu bahsetmektedir. (s.9)

Yazar, "*Kösem ve yeni bir dünya*" diye adlandırdığı birinci bölümde, saraya gelişi ve ilk yılları hakkında yeterli bilgi bulunmayan Kösem'in bu dönemini geçiştirmektense onun yetiştiği coğrafyayı tasvir ederek ve ihtimaller üzerinde durarak kimini çürüterek Kösem'in az bilinen kökenlerini inşa etmektedir. Öyle ki, Kiklat adalarından muhtemelen Tinos Adası'nda Ortodoks bir papazın kızı olduğunu ve saraya esir olarak geldiğini belirttiği Kösem'in yazışmalarında onun kökenlerinin etkisiyle mühtedi reflekslerine dair tespitlerde bulunmaktadır. Kösem'in geldiği yeni dünya yani İstanbul, saray ve hareme dair bilgilerin de verildiği bu bölümde, elçi ve seyyahların renkli anlatımından oldukça istifade

edilmiştir. Hareme dair oldukça şüpheli ve fanteziye kaçan yorumlarda bulunduğunu bildiğimiz yabancı seyyahların anlatımlarının “*Padişahla yatmak*” bahsinde eleştiri süzgecinden geçirilmeden güvenilir olarak kullanıldığı görülmektedir. Yazar ilk olarak mahrem bir buluşma hakkında edinilecek bilginin sıhhati hakkında şüphesini belirtse de “*Saraydan dışarı çıkan haberler, haremden hadımağalarla kurulan dostluklar ya da verilen okkâlî rüşvetler sayesinde alınıyordu. Sarayda uzun süre yaşayanların sonradan kaleme aldıkları da güvenilir bilgilerdi.*” (s.69) dedikten sonra padişahın halvete gireceği cariyeyi mendil atarak seçtiği anlatısına yer vermektedir. Oysaki hareme dair bu anlatının gerçek olmadığına dair görüşler de vardır.¹ Bu bölümde, daha önceki çalışmalarıyla Avrupa tarihine hâkim olduğunu bildiğimiz yazar, Avrupa saraylarından örnekler vererek Osmanlı saray kadınına çağdaşı Avrupa kraliçeleriyle kıyaslamaktadır. Bu kıyaslar haremın entelektüel birikim olarak Avrupa saraylarının gerisinde olduğunu ve haremın eğitim fonksiyonunun bu minvalde olmadığını ortaya koymaktadır.

“*Nikâhlı eş: I. Ahmed Dönemi*” başlığını taşıyan ikinci bölüm başlığından anlaşılacağı üzere yazar Venedik Devlet Arşivi’nden ulaştığı belge üzerinden Kösem’in Sultan Ahmet’in nikâhlı eşi olduğunu iddia etmektedir. IV. Murad’ın tahta çıktığını bildirmek için Osmanlı Devleti tarafından Venedik’e gönderilen bir belgede geçen, “... *merhum ve mağfûrîn-leb Sultan Ahmed’in gayetten mu’teber ü makbulesi olmağın onu nikab-ile tazîmen tezervüç edip ..*” (s. 132) şeklindeki ifadeden hareketle Kumrular, Kösem Sultan’ın padişahın gözünde değerli ve onun nikâhlı eşi olduğunu söylemektedir. Yine de, başka hiçbir kaynaktan yer almayan bu nikâh meselesine ait belgenin şüphe uyandıran tarafları olduğunu, bu belgenin Kösem tarafından yazdırılmış olabileceğini de ihtimal dâhilinde değerlendirmektedir. Yazara göre, bunun nedeni ilk bakışta Avrupa’da naiplik yapan kraliçeler için nikâhlı eşler olmalarının öneminden dolayı Kösem’in Venedik devleti karşısında kendisini meşru kılmak isteği olabilir. Fakat Kösem’in gerçekten nikâhlı eş durumunda olmadan bunu yazdırmasının diplomatik bir kriz doğuracağını da söyleyen Kumrular, bu sebepten Kösem’in gerçekten Ahmed’in nikâhlı eşi olduğuna inanabileceği kanısındadır (s. 112). Peki gerçekten durum böyleyse bu döneme ve sonrasına ait başka bir belgede, Osmanlı kroniklerinde, seyahatnamelerde veya elçi raporlarında bu bilgiye neden rastlanmamaktadır? Öyle ki XVII. yüzyıl Osmanlı kronikleri, önceki kronik yazarlarına göre saraya daha yakın ve ayrıntılı biyografik malzemeye daha çok sahiptir. Nikâh meselesi üzerinde düşünülmesi gereken bir konu olmakla beraber, böyle bir belgenin bulunmuş olması Venedik arşivindeki Osmanlılara ait belgelerin önemini ve çalışmalara farklı bir seyir katabileceğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Yeni bir tartışmayı açacak gibi gözükten kitabın ikinci bölümde ayrıca, I. Ahmet’in kısa biyografisi ve döneminin gelişmeleri genel olarak yer almaktadır. Bu bölümde Safiye Sultan’ın eski saraya gönderilmesi, Sultan Ahmed’in validesi

¹ Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara 1992, s. 29.

Handan Sultan, dönemin olayları ve veraset sitemindeki değişiklik işlenmektedir. Sultan Ahmed'in kardeşi I. Mustafa'yı katl etmemesinin sebebi ve buna dair etmenler üzerinde durulması yanında eserde genellikle Osmanlı dünyası içerisinde işlenmiş olan bu meselenin Avrupa tarafından algılanışı ve yansımalarını da takip edebilmekteyiz. Eserin asıl konusu olan Kösem'e baktığımızda bu dönemde Handan Sultan ile onun vefatına kadar olan zaman diliminde herhangi bir sürtüşme ve çatışma yaşamadığı görülür. Öte yandan kitabın bu bölümünde Kösem'e dair anlatılar azdır. Yazarın ifadesiyle Kösem ve Ahmed arasında aşktan ziyade dostane bir ilişkinin olması, Kösem'e ait bilgilerin bu dönemde oldukça az olmasına neden olmuştur.

Üçüncü bölüm "*Eski Saray'da bir valide: I. Mustafa, II. Osman ve yeniden I. Mustafa dönemi*" adını taşımakta ve bu bölümde de Ahmed'in ölümüyle eski saraya giden Kösem hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu bölümde üzerinde durulan konular, kafes sisteminin şehzadeler üzerine yansımaları, akıl sağlığı yerinde olmayan padişah I. Mustafa'nın hayatı ve Kösem'in şehzadelerini korumak düşüncesiyle I. Mustafa'nın tahtta kalması için yaptığı hamleler ve kendi oğullarını tahta geçirme arayışlarıdır. II. Osman dönemindeki kısma baktığımızda diğer padişahların işlendiği bölümlerde olduğu gibi onun da ruh dünyası ve kısa biyografisi ele alınmaktadır. Kitapta II. Osman dönemi anlatılırken Avrupa'dan görünüşü ve Osmanlı için çöküş masalları düzmececi üzerinde de durulmaktadır. Padişahın dengeleri koruyamaması ve II. Osman'ın annesi Mahfiruz Sultan'a değinilmesi gücün merkezine geldiğinde IV. Murad döneminde Kösem'in önemini ve onun iktidara olan ilgisini anlamamız açısından önemli görünmektedir.

İkinci defa tahttan indirilen I. Mustafa'nın yerine IV. Murad'ın 14 yaşında tahta geçmesiyle başlayan dördüncü bölüm Kösem'in valide sultanlığını almaktadır. Bu bölümde bir saltanat naibi olarak oğlu adına devlet işlerine müdahil olduğunu gördüğümüz Kösem, erkek egemen Osmanlı dünyasında saraydaki en önemli güç haline gelmeye başlamıştır. Kumrular, bununla birlikte Kösem'in oğlunun üzerine düşmesini ve onun annelik içgüdülerini işlemektedir. Yazar, bütün bölümlerde olduğu gibi burada da IV. Murad'ın hayatına ve dönemin siyasi yapısına değinmiştir. Burada dikkat çeken bir eksiklik IV. Murad döneminde etkin olduklarını bildiğimiz Kadızadelilere ait herhangi bir bilginin verilmemiş olmasıdır. Bu dönemde oldukça etkin gözükten Kösem'in yeniçeriler ve ocak ağaları ile olan ittifakı ortaya konurken, bu süreçte Kadızadeliler ile herhangi bir temasının olup olmadığına dair bir anlatı bulunmamaktadır.

I. İbrahim dönemine baktığımızda, bu dönemin onun değil daha çok Kösem Sultan'ın saltanatı olduğu görülmektedir. Bu bölümde işlenen konular, I. İbrahim'in psikolojik sorunları, tutarsızlıkları ve Kösem'in de bundan etkilenmeye başlamasıdır. Burada en çok dikkat çeken nokta Kösem'e ait bilinen önemli bir yanlışın düzeltilmesidir. Kösem Sultan hakkında yapılan çalışmalara baktığımızda neredeyse bütün kitapların kapağında ona ait olduğu düşünülen bir resim bulunmaktadır. Elimizdeki bu kitapta ise kendisinin yüzünü gösteren bir resim

kullanılmadığı dikkat çekmektedir. Kumrular, I. İbrahim döneminde Osmanlı-Venedik savaşına sebebiyet veren meseleyi dikkatle inceleyerek bu dönemde Avrupa’da yayınlanmış ve Kösem’e ait sanılan bir resmin bulunduğu kitabın araştırmacılar tarafından özensizce kullanıldığını ve aslında Kösem’e ait bir resmin veya gravürün bulunmadığını ifade etmektedir.

Kitabın beşinci bölümü “*Valide-i muazzezama: IV. Mehmed dönemi*” başlığıyla Kösem’in öldürülmesine kadar olan dönemi ele almaktadır. Bu bölümde de ifade edildiği gibi IV. Mehmed tahta çıktığında Kösem Sultan devlet erkânınca devletin dayanağı olarak görülmüş, bu sebepten eski saraya gönderilmemiştir. Ancak IV. Mehmed’in annesi Hadice Turhan Sultan’ın zamanla güçlenmesi ve devlet işlerine müdahil olmaya başlaması büyük Valide Kösem ile arasında çatışmaya sebebiyet vermiş ve bu süreç bu bölümde işlenmiştir. Bu çekişme Kösem Sultanın öldürülmesi ile son bulmuş, bu olay dönemin kaynaklarının tasviri ile ayrıntılı olarak işlenmiştir. Bu son bölümde ayrıca, Kösem’in serveti ve mülkleri de ele alınmıştır. Naima’nın Kösem Sultan’ın serveti hakkında verdiği bilgilerin yanı sıra arşivlerde var olan Kösem Sultan’ın muhallefat kaydı başta olmak üzere bir kısım belgelerin kullanmaması bu bölümdeki eksiklikler olarak göze çarpmaktadır.

Sonuç olarak, bir sene gibi kısa bir süre zarfında yazıldığı anlaşılan bu kitap, bazı eksiklikleri yanında biraz romansı bir üslupla kaleme alınmış olsa da Osmanlı tarihçiliğinde erken dönemler için örneklerine az rastlanan biyografi ve kadın tarihi çalışmalarına önemli bir katkıdır.

Hüseyin Çalış*

---

* İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

Cihannüma

TARİH VE COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF HISTORY AND GEOGRAPHY STUDIES

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

- Yazılar, özel boyutlandırılmış (16,5 x 24 cm) kâğıda MS Word veya uyumlu programlar ile yazılmalıdır.
- Yazı karakteri olarak tüm bölümlerde **Garamond** kullanılmalıdır.
- Kenar boşlukları:
Üst: 3 cm   Alt: 2 cm
Sol: 2 cm   Sağ: 2 cm
Cilt Payı: 0 cm
Üstbilgi: 1,5 cm   Altbilgi: 1,25 cm
- **Başlıklar:** Ana başlık üstten tek aralık 2 satır atlandıktan sonra 3. satıra büyük harflerle, koyu ve 12 punto olacak şekilde yazılıp ortadan hizalanmalıdır. İngilizce başlık ise Türkçe özetin altına tek aralık 1 satır atlandıktan sonra 12 puntoyla baş harfleri büyük, koyu ve ortadan hizalanmış şekilde yazılmalıdır. Yazılarda bilgi akışının daha sağlıklı olabilmesi için ara başlıklar kullanılabilir. Ara başlıklar metinle aynı puntoda, sadece baş harfleri büyük, koyu, iki yana yaslı ve paragraf başı (1 cm) ile aynı hizada olmalıdır. Öncesinde 12nk, sonrasında 6nk boşluk bırakılmalıdır.
- Yazar ad ve soyadları Türkçe başlıktan sonra tek aralık 1 satır boşluk bırakılarak baş harfler büyük, unvansız, 11 punto ve kalın olarak ortaya hizalanmış şekilde yazılmalıdır. Unvan ve kurum bilgisi yıldız işaretiyle dipnot verilme suretiyle 10 punto olarak örnekte olduğu gibi verilmelidir.
* Doç. Dr., *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü.*
- Özgün araştırma ve inceleme yazıları Türkçe ve İngilizce özet içermelidir. Özetler; yazar adı-soyadının altına tek aralık 2 satır boşluk bırakıldıktan sonra Özet (baş harfi büyük, koyu ve ortaya hizalanmış şekilde) ve Abstract (baş harfi büyük, koyu ve ortaya hizalanmış şekilde) başlıklarının altında 150-200 kelime arasında 10 punto ile satır başı olmaksızın sağdan ve soldan 1'er cm içeride, iki yana yaslı ve 3nk paragraf aralığıyla yazılmalıdır. Özet ve Abstractın altında beş kelimelik Anahtar Sözcükler / Keywords yer almalıdır.
- Metin, Abstracttan sonra tek aralık 2 satır boşluk bırakılmak suretiyle başlamalı ve 11 punto ile yazılmalıdır. Metin kısmında paragraf ayarlarına ait teknik detaylar aşağıdadır.
Hizalama: İki Yana Yasla
Girinti: Sol: 0   Sağ: 0
Özel: İlk Satır   **Değer:** 1 cm
Aralık: Önce: 3nk   Sonra: 3nk
Satır Aralığı: Tek

- **Alıntılar:** Alıntılar metin içinde veya ayrı bir paragraf olarak verilebilir. Metin içindekiler italik ve tırnak arasında olmalıdır. Ayrı bir paragraf olarak verilenler ise tırnak içinde italik olarak 11 punto ile yazılmalı ve her iki yandan 1 cm içeride olmalıdır.
- **Tablolar** ve tablo yazıları 10 punto ile yazılmalıdır.
- **Şekiller ve Resimler** metin içine yerleştirilmiş veya metin sonunda sıralanmış şekilde olabilirler. Her iki durumda da şekiller ve resimler numaralandırılmalı ve altına gerekli açıklama yapılmalıdır.
- Tablo, şekil ve resimler metin sonunda yer aldığı anda kaynakçadan sonra verilmelidir.

Kaynak Gösterme

- Metin içindeki atıflar **sayfa altı dipnot** şeklinde 1'den başlayarak devam eden dipnot olarak numaralanmalı, metinde dipnot sisteminin dışında, metin içi atıf veya başka bir sistem kullanılmamalıdır.
- Dipnotlar için paragraf ayarlarına ait teknik detaylar aşağıdadır. Dipnot metnine verilen ayarlar uygulandıktan sonra tab tuşuna bir kez vurulmak suretiyle başlanmalı ve 9 punto ile yazılmalıdır.

Hizalama: İki Yana Yasla

Girinti: Sol: 0 Sağ: 0

Özel: Asılı **Değer:** 0,5 cm

Aralık: Önce: 2nk Sonra: 2nk

Satır Aralığı: Tek

- Dipnotlarda kitap, dergi, gazete ve ansiklopedi adları *italik*; makale, madde, yayınlanmış bildiri başlığı veya kitap bölümü başlığı “tırnak” içinde düz yazı ile gösterilmelidir.
- Dipnotlarda, ilk geçtiği yerde kaynakların tam künyesi verilmelidir.
- Atıf yapılan kaynağın derleyeni, çevireni, editörü, yayına hazırlayanı varsa mutlaka belirtilmelidir.

Örnek kullanımlar

(*Kitap*)

Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003, s. 12.

(*Makale-ansiklopedi maddesi-yayınlanmış bildiri-kitap bölümü*)

Halil İncalcık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Bellekten*, XXIII/92, (Ekim 1959), s. 583.

Halil İncalcık, “Eyalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, İstanbul 1995, s. 548-550.

Halil İncalcık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi: İstanbul, 21-25 Ağustos 1989*, Ankara 1990, s. 3-4.

(*Tez*)

Cahit Telci, *XV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ Kazası*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 1999, s 52.

Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

- Metin içinde atıf yapılan eserler makale sonunda tek aralık 2 satır boşluk bırakıldıktan sonra 10 punto, koyu ve ortaya hizalanmış **Kaynakça** başlığı altında soyadına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.
- Kaynakça yazımı için paragraf ayarları aşağıdaki gibidir.
Hizalama: İki Yana Yasla
Girinti: Sol: 0 Sağ: 0
Özel: Asılı **Değer:** 1 cm
Aralık: Önce: 3nk Sonra: 3nk
Satır Aralığı: Tek
- Atıf yapılan kaynağın çokluğu ve çeşitliliği durumunda Arşiv Kaynakları, Yazma Eserler, Araştırma ve İncelemeler vs. gibi alt başlıklarla tasnifleme yapılabilir.
- Atıf yapılan kaynak; makale, yayımlanmış bildiri, kitap bölümü vs. olduğu takdirde sayfa numaralarına mutlaka tam olarak yer verilmelidir.